

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**SEYFÜDDEVLE
VE
ANADOLU SEFERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. M. Bahaüddin VAROL

Hazırlayan

Edip AKYOL

KONYA - 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
KISALTMALAR	5
GİRİŞ	6
I. KAYNAKLAR	6
II. KONU :	8
A. HAMDÂNÎLER'E KADAR TARİHİ SÜRECE GENEL BİR BAKIŞ	8
1- Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi	8
2- Emevîler Dönemi (41–132/661–750)	8
3- Abbasîler Dönemi (132–625/750–1258)	10
4- Abbasî Hilafetinin IV-V / X-XI Yüzyıllardaki Durumu.....	10
5- Halep'i İlk Fetheden Müslümanlar ve Burayı Hamdânoğulları'nın Valiliklerine Kadar İdare Edenler.....	13
6- Halep ve Fethi.....	14
B. HAMDÂNÎLER (905–1004)	15
1- Hamdanoğullarının Soy Kütüğü	15
2- Hamdâniler'in Ortaya Çıkışları	17
a- <i>Mavsıl Kolu</i>	19
b- <i>Halep Kolu</i>	22

I. BÖLÜM

SEYFÜDDEVLE'NİN HAYATI ve DÖNEMİNİN GENEL DURUMU

A. SEYFÜDDEVLE'NİN HAYATI	25
1- Nesebi, Doğumu, Yetişmesi ve Kişiliği	25
2- İktidara Gelişi ve Devlet Adamlığı	27
3- Seyfüddevle'nin Vefatı	30
B. SEYFÜDDEVLE DÖNEMİNİN GENEL DURUMU	31
1- Siyasî Durum	31
2- Sosyal Durum	33
a- <i>Ebû Firâs (öl. 357/968)</i>	34
b- <i>el-Mütenebbi (303–354/915–955)</i>	36
3- İktisadî Durum.....	36

II. BÖLÜM

SEYFÜDDEVLE VE ANADOLU SEFERLERİ

A. İSLÂM – BİZANS MÜCADELESİ (BAŞLANGIÇ ve TARİHİ SÜREÇ)	39
1- Hz. Peygamber Dönemi	39

2- Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (11–41/632–661).....	40
3- Emeviler Dönemi (41–132/661–750).....	42
4- Abbasîler Dönemi (İlk Asır, 132–232/750–847).....	48
B. SEYFÜDDEVLE’NİN ANADOLU SEFERLERİ (BİZANS İLE YAPILAN SAVAŞLAR) ..	49
1- Bağras ve Maraş Savaşı (333/944).....	51
2- Barzaveyh Kalesinin Fethi (336/947).....	51
3- Gazvetü’l-Musîbâ (339/950).....	52
4- Durus (Dervas) Savaşı (342/953).....	53
5- Hades Savaşı (343/954-955).....	54
6- 345-49/956–960 Yıllarında Yapılan Savaşlar.....	55
7- Bizanslıların Ayn Zerbe’yı İstilâ Etmeleri (351/962).....	58
8- Bizanslıların Halep’i İstilâsı (351/962).....	60
9- Harranlıların İsyanı ve Bizans Topraklarına Yapılan Bir Gaza (352/963).....	64
10- Necâ’nın İsyanı ve Seyfüddevle’nin Armenia’dan Bazı Yerleri Ele Geçirmesi (353/964).....	65
11- Bizanslıların el-Massisa’yı (<i>Misis</i>) Muhasaraları ve Tarsus’u Kuşatmaları (353/964).....	66
12- Bizanslıların Massisa ve Tarsus’u İstilâ Etmeleri (354/965).....	67
13- Bizanslı Ruamların İslâm Topraklarına Girişi (354/965).....	69
14- Antakyalıların Seyfüddevle’ye Karşı Gelmeleri (354/965).....	70
C. SEYFÜDDEVLE SONRASI DÖNEM.....	71
<i>SONUÇ</i>.....	78
<i>BİBLİYOGRAFYA</i>.....	80

ÖNSÖZ

Birçok medeniyete beşiklik etmiş olan yurdumuzun her karış toprağı uzun bir tarihin emsalsiz hazineleri ve hatıraları ile doludur. Bu durum Anadolu'nun tarihî coğrafyası üzerine bilim dünyasının dikkat ve ilgisini çekmiş ve bu sahada günümüze kadar sayısı yüzleri aşan eser ve makale yazılmıştır.

Tarih boyunca Müslümanların hemen her dönemde Rumlar ile ilişkileri olmuş ve Anadolu'daki Rum topraklarını miras edinenler bugün bu topraklarda yaşayan Müslümanlar olmuştur. Ancak üzülecek ifade etmek gerekir ki bu alandaki çalışmalar hep Batılı bilim adamları tarafından kaleme alınmıştır.

Gerek İslâm Tarihi gerekse Anadolu'nun tarihi için önemli bir dönemi ifade eden Hamdânîler ve onun en güçlü siması olan Seyfüddevle'nin Bizans'a (Anadolu'ya) yönelik fetihleri bizim bu araştırmamızın konusu olmuştur. Seyfüddevle, Yukarı Fırat Bölgesinde, Harput (Hisn-ı Ziyad) kalesi yakınında, 923 yılından itibaren Bizans İmparatoru Romanos I. Lekapenos (920–944)'un Şark kuvvetleri Domestikos'u bozguna uğratarak, meşhur Bizans Savaşlarını başlatan kişi olarak tarihe geçmiştir. Böylece yıllarca devam eden Bizans taarruzu durdurulmuş ve Müslümanların atağa geçtiği bir dönem başlamıştır. Ancak Seyfüddevle'nin ölümüyle Müslümanların bu taarruzu son bulmuştur. Bundan sonraki süreç, Bizans'ın saldırılarını artırıp atağa geçtiği ve Müslümanların da savunmaya geçtiği bir dönem olması yönüyle, daha sonraki dönemlerde meydana gelen gelişmelerin ilk basamağını oluşturmuştur. Bundan dolayı bu dönem sadece Müslümanlar açısından değil aynı zamanda Bizanslılar için de önem taşımaktadır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kaynaklar hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Hz. Peygamber döneminden Abbasîler'in ikinci dönemine kadar olan tarihi süreç ele alınmış ve IV/X. Asırda, Abbasi Devleti'nin yıkılış sürecinde, ortaya çıkan müstakil hanedanların en önemlilerinden birisi olan Hamdânîler'in kuruluşu ve tarihi süreç içerisindeki durumu ile etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Hamdânîler'in kudretli rüknü ve bu hanedanın Halep kolunun kurucusu olup, savaçılığı ve özellikle Bizans'a karşı mücadelesi ile İslâm dünyasının kahramanlık destanlarına konu

olmuş, edip, şair ve âlimlerin koruyucusu sıfatı ile büyük şöhret kazanmış olan Seyfûddeve'nin hayatı ile bu dönemdeki siyasi, iktisadi ve kültürel gelişmeler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, bu çalışmadaki asıl amacımız olan, IV/X. Yüzyılda İslâm coğrafyasında ortaya çıkmış hanedanlıklardan biri olan, Hamdânîler'in önemli liderlerinden Seyfûddeve'nin Anadolu'ya -Bizans İmparatorluğuna- düzenlemiş olduğu seferler ele alınmıştır.

Çalışmamızda maddi ve manevi yardımlarını bizden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. M. Bahaüddin VAROL'a, minnet hisleriyle şükranlarımı arz ederim.

Edip AKYOL

Konya-2007

KISALTMALAR

b.	: İbn
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
byy.	: Basım yeri yok
Çev.	: Çeviren
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İ.A.	: MEB İslâm Ansiklopedisi
krş.	: Karşılaştırınız
M. S.	: Milattan Sonra
mad.	: Madde
neşr.	: Neşreden
Red.	: Redaksiyon
s.	: Sayfa
trz.	: Tarihsiz

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR

Araştırma konumuz, alan itibariyle İslâm Tarihi Bilim Dalı içerisinde yer aldığı için, İslâm Tarihi araştırma metot ve yöntemleri kullanılmıştır. Bu nedenle ilk olarak, o döneme ait Temel İslâm Tarihi Kaynakları taranarak, doğru ve objektif bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. İlk dönem kaynaklarından sonra, konuya ait bilgi veren tâli kaynaklar taranarak, söz konusu dönem ve gelişmelere ait bilgi ile zenginleştirilmiştir. Bu çerçevede Arapça eserlerin yanı sıra diğer dillerde kaleme alınmış çalışmalar da gözden geçirilerek, tahlil edilmiştir.

Son olarak, günümüz araştırmacılarının o döneme ve Seyfûddeve'nin seferlerine ait görüş ve yorumları değerlendirilerek araştırmaya dâhil edilmiştir.

İbnü'l-Esir, (öl. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*; İbnü'l-Esir adını Doğu ve batı dünyasında saygı ve takdirle yaşatan bu eser, insanlığın yaratılışından Hicri 628 (1230) yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarih kitabıdır ve kronolojik olarak hazırlanmıştır. *el-Kâmil*'in en önemli bölümleri, Hıristiyan Batı ile Müslüman doğunun çarpıştığı dönemleri anlatan bölümleri olduğundan, İbnü'l-Esir'in aynı zamanda, Haçlılar dönemi tarihçilerinden sayılmaktadır. Çalışmamızda, VIII. ciltten, Seyfûddeve'nin Bizanslarla yaptığı savaşlar hakkında çokça istifade edilmiştir.

İbnü'l-Adîm, Kemaleddin Ebû'l-Kasım Ömer (öl. 660/1262) *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb* adlı büyük eseri, Halep'te yetişen meşhur kişilerin biyografilerinden ve eserlerinden bahseder ve on ciltten oluşur. Yazar, daha sonra bu kitabını *Zübdetü'l-Haleb* adıyla özetlemiştir. Bu eserin temize çekilmesi bitmeden yazarı ölmüştür. Biz de Seyfûddeve ile ilgili çalışmamızı, özellikle Bizans'la yaptığı savaşları, bu özeten faydalanarak hazırlanmıştır. Yazar Halep'te ve bu döneme yakın bir tarihte yaşadığı için, bu dönemle ilgili çalışmalarda itibar edilecek bir kaynaktır.

Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede b. Lutfullah el-Mevlevî (1631–1702) "*Cami'ü'd-Düvel*" adındaki Arapça tarih eseri genel bir dünya tarihi niteliğinde olup İslâm Tarihi üzerinde araştırma yapanların vazgeçemeyeceği bir kaynaktır. Bu eser, daha ziyade müellifinin adına nisbetle "*Müneccimbaşı Tarihi*" adıyla bilinmektedir. İslâmî genel dünya

tarihi yazıcılığının son halkası sayılabilecek bu değerli eser, dünyanın yaratılışından başlamak üzere genellikle devlet-devlet anlatmıştır. İslâm'ın doğuşundan itibaren meydana gelen olayları anlatırken de hicri tarihi esas alarak hicretten sonra her yüzyılda meydana gelen olayları ayrı ayrı belirttiği gibi, müstakil ve büyük devletlerin tarihini de ayrı kısımlar halinde yazmıştır. Genel dünya ve İslâm tarihini yazan birçok tarihçinin eserlerinde yer almayan irili ufaklı devletçiklerin, hatta çok küçük olan ve kısa ömür süren ufak kabilelerin tarihlerine dahi yer vermiştir. Bu husus da onun eserinin çok önemli bir yönünü teşkil eder.

Bu eserin müellif hattı olan nüshası iki cilt halinde Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3171–3172 numaralarda bulunmaktadır. Çalışmamızda, bu güzide eserden, Hamdânîler ve özellikle Seyfûddeve'nin Bizanslar ile yaptığı savaşlar hakkında çokça istifade edilmiştir. Bu eser tezimize kaynaklık eden eserlerin başında gelmektedir.

Mustafa Şek'a, *Seyfûddeve el-Hamdânî ev Memleketü's-Seyf ve Devletü'l-Eklâm*, adlı çalışması; Seyfûddeve, dönemi ve bu dönemdeki bilim, kültür ve edebiyat alanındaki gelişmeleri konu alan müstakil bir çalışmadır. Temel kaynaklardan sonra seyfûddeve ve yapmış olduğu savaşları araştırırken çokça başvurduğumuz ve tezimizin kaynağını oluşturan çalışmalardan biridir.

Sâmi Keyyâli, *Seyfûddeve ve 'Asru'l-Hamdâniyyîn*; muasır yazarlardan olan Keyyâli'nin bu müstakil çalışması, adından da anlaşıldığı gibi Seyfûddeve ve Hamdânîleri konu alan bir çalışmadır. Seyfûddeve ve Hamdânîler ile ilgili bölümlerimizi yazarken başvurduğumuz tâli kaynaklardan biridir.

Ernst Honigmann (öl. 1954), *"Bizans Devletinin Doğu Sınırı"*; Tarihî coğrafya eseri olan bu çalışma, bu alanda yazılmış olan en ilmi ve değerli çalışmalardan birisidir. Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice kaynaklara göre hazırlanmış olan Honigmann'ın bu eserinde Anadolu'nun M.S. 363–1071 yılları arasındaki doğu ve güney-doğu sınırlarını tespit ve bu münasebetle ve ancak dolayısıyla, zikredilen iki tarih arasındaki vekayii de münakaşa mevzu etmektedir. Çalışmamızda bu dönemdeki sınırların ve Seyfûddeve'nin Anadolu'ya yapmış olduğu seferlerin yollarını tespit etmek için istifade ettik. Ayrıca yer yer bu savaşları anlattığı için de çokça başvurduğumuz kaynaklardan birisini teşkil etmektedir.

Georg Ostrogorsky, (öl. 1976), *"Bizans Devleti Tarihi"*, orijinal adı *"Geschichte des byzantinischen staates"* olan *"Bizans Devleti Tarihi"* adlı bu kitabında Bizans devletinin gelişmesini, iç ve dış siyaset değişmelerinin karşılıklı etkileriyle (zorunlu olarak aldığı şekliyle) belirtmeye çalışmaktadır. Bu nedenle devletin iç gelişimi, Bizans tarihi hakkında şimdiye kadar yazılmamış olan toplu tasvirlerin yaptığından daha büyük ölçüde göz önüne

alınmış ve yine bu sebeple siyasi ve dini olduğu gibi kültür tarihinin iç ve dış olayları kendi canlı, tarihi bakımdan zorunlu bağlantıları içinde tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız açısından önemi, Seyfüddevle'nin Bizans ile yapmış olduğu savaşları bir yabancı yazar tarafından nasıl değerlendirildiğini görmek bakımından önemlidir. Ayrıca bu dönemden önceki ve sonraki dönemlerde de Bizans ile Müslümanlar arasındaki siyasi ilişkileri görmek bakımından önem arz etmektedir.

II. KONU :

A. HAMDÂNİLER'E KADAR SİYASÎ SÜREÇ

1- Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi

Mekke'de bulunduğu sürede İslâm'ı tebliğe çalışan Hz. Muhammed Medine'ye hicretinden itibaren, buradaki Ensar ve Muhacir ile diğer unsurları içeren bir siyasi yapılanmayı gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber hayatta bulunduğu sürece, devlet başkanlığını üstlendiği bu ilk Medine Şehir Devleti, O'nun vefatından sonra, 30 senelik bir dönemde arka arkaya gelen ilk dört halife tarafından yönetilmiştir. Bu devre İslâm'ın gelecek tarihi açısından son derece önemli gelişmeleri sinesinde barındırmaktadır.

İlk dönem İslâm fetihlerinin Hulefâ-yi Râşidîn döneminde özellikle de ilk halife Hz. Ebû Bekir'in İslâm toplumunun dâhili düzenini sağlamasından sonra 633/1236 tarihinde başladığını, Hz. Ömer'in bütün hilafeti boyunca artarak sürdüğünü, Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılında da aynı şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve daha sonra Hz. Ali'nin hilâfeti sırasında ilk dönem İslâm fetihleri, İslâm toplumunun bilinen dâhili problemleri dolayısıyla artık duraklama dönemine girmiştir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemini 89 sene sürmüş olan Emevî Hilâfeti (661–750) takip etmiştir. Bu sırada İslâm'ın genişlemesi devam etmiş, birliği korunmuştur.

2- Emevîler Dönemi (41–133/661–750)

Muaviye halife olduğu zaman, birçok zorluklarla karşı karşıya bulunuyordu. Emevî hilâfetinin idaresi merkezi değildi. Her tarafta düzensizlik hüküm sürüyor, dini ve ahlâki bağlara artık bağlı olmayan göçebe anarşisinin şiddetlenmesi genel istikrarsızlığa ve birliğin bozulmasına sebep oluyordu.

İlk halifelerin dayandıkları dini temeller, Hz. Osman'ın öldürülmesi ve bunun neticesinde ortaya çıkan iç savaş ve merkezin Medine'den Kûfe'ye taşınması ile yok olmuştur.¹

Emevî hilâfetinde istikrarın sağlanması konusunda son derece önemli mesele halife tayin etme işi idi. İç karışıklıkların olması ve seçim için uygun ortamın bulunmaması Muaviye'yi veliâht tayinine yöneltmiştir. Veliâht tayin etme keyfiyeti, Arapların hemen kabul edemeyecekleri kadar onlara yabancı idi. Ancak Muaviye kendine has siyaseti ile oğlu Yezid'i veliâht tayin etmeyi başarmıştır.² Böylece hilafet verasete dönüşmüştür.

Muaviye ve uygulamaları, konuya özellikle din açısından yaklaşanlarca, birçok yönden tenkit edilmişse de onun teşkilatçılığı ve merkezi yönetim oluşturmadaki başarısı, herkes tarafından kabul edilmektedir. Nihayet Muaviye, kendisinden önce Müslümanların olan bütün toprakları devletin sınırları içerisinde birleştirdiği gibi, bu sınırları daha da ileriye götürmüş, uzunca bir süredir durmuş olan fetih hareketlerini tekrar başlatarak, yeni ülkeleri İslâm hâkimiyetine'ne katmıştır.³

Emevîler döneminde etkili ve düzenli seferler bir bakıma İslâm fetihlerinin Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra en önemli dalgasını oluşturan Velid b. Abdülmelik (86-96/705–715) döneminde Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a gelişinden sonra gerçekleştirmiştir (86/705).⁴ Ayrıca bu dönemde Türklerle ilişkiler iyice yoğunlaşmıştır.

Emevîler için sonun başlangıcı Hişâm'ın ölümünden sonra başlamıştır. Arap kabileleri arasındaki mücadeleler şiddetlenmiş, Şîî ve Haricî muhalefetin yıkıcı bir hal alması sebebiyle 127/744'ten itibaren merkezi hükümetin yetkileri ülkenin birçok yerinde tanınmaz hale gelmişti.⁵

Nihayet Abbasîlerin bayrağı altında toplanan isyancılar 128/745'ten itibaren Ebû Müslim idaresinde Horasan'da açıkça ortaya çıktılar.⁶ Bazı mücadeleler olduysa da Abbasîler yönetimi ele aldılar.

¹ Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 2002, s. 91.

² Lewis, a.g.e., s. 93.

³ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002, s. 3.

⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 7.

⁵ Yazıcı, a.g.e., s. 11.

⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 11.

3- Abbasîler Dönemi (133–626/750–1258)

Emevîlerin çok kanlı bir biçimde iktidardan düşürülmesi ve Abbasîlerin İslâm dünyasının yönetimini ele almaları, hem Müslümanlar hem de onların haricindeki bütün dünya milletleri açısından son derece önemlidir.

Emevîleri, hilâfeti saltanata çevirmek, dine önem vermemekle suçlanmış olmalarına rağmen, kendileri de aynı yolu takip etmişlerdir.

Abbasîler ilk yüzyılı içerisinde (132–230/750–846) Bağdat'ta kuvvetli bir yönetime sahiptiler. Halife devlete mutlak olarak hükmediyordu. Halifenin kuvvet ve kudretinin kaynağı ilâhî bir temele dayanıyordu. Abbasî halifeleri artık “Halifetü Rasûlillah” yerine “Halifetullah” ve “Zillullah fi'l-Arz” unvanlarını taşıyorlardı.⁷ Söz konusu yüzyıl bitince Abbasî Devleti tarihinde yeni bir dönem başladı. Tarihçiler bu yeni dönemi ikinci Abbasî asrı olarak nitelendirmektedirler. Bu asır, birinci Abbasî asrıdan ayrılıyordu. Ayrılan en önemli yönü ise, ikinci Abbasî asrında devletteki merkezi yönetimin ortadan kalkmasıydı. Yani artık halifenin otoritesi bütün vilayetlere uzanmıyor sadece merkezle sınırlı kalıyordu. Bu durum Bağdat'ta bağımsızlık hareketlerini ortaya çıkardı.⁸

Bu bağımsız hareketler sonucunda Maverâünnehir ve Horasan'da Sâmanîler (261–390/874–999), doğu sınırı üzerinde Karahanlılar (320–609/932–1212), bugünkü Afganistan ile Pakistan devletlerinin hâkim oldukları bölgelerde Gazneliler (351–579/962–1183), Batı İran'da Büveyhîler (320–447/932–1055), Mısır ve Sûriye'de Fâtımîler (298–567/910–1171)'dir. Bu devletlerin ikisi Karahanlılar ve Gazneliler Türk, diğer ikisi Sâmanoğulları ve Büveyhîler İranlı, Fâtımîler ise Arap'tır. Ayrıca Ağlebîler (184–296/800–909), Tâhirîler (213–259/828–873), Saffârîler (256–558/870–1163) Hamdânîler (905–1004) ve İhşidîler (323–358/935–969) Abbasî topraklarında kurulan diğer hanedanlıklardır.⁹

4- Abbasî Hilafetinin IV-V / X-XI Yüzyıllardaki Durumu

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Abbasîlerin ilk yüzyılı içerisinde Bağdat'ta kuvvetli bir yönetim mevcuttu. Daha sonraki dönemlerinde ise merkezi yönetim gücünü kaybetmiştir. Yani artık halifenin otoritesi bütün vilayetlere geçmiyordu. Bu durum Bağdat'ta bağımsızlık hareketlerini ortaya çıkardı. Aynı zamanda Abbasî Hilafeti müstakil hanedanlıklara ayrılmıştı. Halife'ye artık sadece ismen saygı gösteriyorlardı. Onların saygıları da hutbelerde halifenin

⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasîler” DİA, İstanbul, 1988, I/39.

⁸ Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin İslâm Düşüncesi*. çev. E. Ruhi Fırlı, Ankara, 1981, s. 317.

⁹ Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1979, I/ 35.

isminin okunması ve paralara isminin yazılması şeklindeydi. Bölgenin idaresini halife adına yapıyorlar ve halifeye her yıl vergilerini veriyorlardı. Bunlardan ayrı olarak, bunların başında da merkezde mevalinin müstakil ordusu vardı. Vilayette halifeden tamamen bağımsız hareket ediyorlardı.¹⁰

Halife'nin elinde kalan yetki ve kudreti o derece azalmıştı ki bunlar başkentte bile zorlukla hissedilir hale dönüşmüştü.¹¹ Halife'nin siyasi gücünün azalmasına karşılık yetkilerinin “*dini*” yönünde bir güçlenme söz konusu idi.¹² Abbasî Halifesi sadece Irak'ta kendisinden yardım beklenen bir durumda kalmıştı. İslâm âleminin geri kalan yerlerinde, hanedanlıkların kendilerini kabul ettirmek ve meşruiyetlerini sağlamak için halifenin nüfuzu gerekli idi.¹³

Onuncu asrın sonlarında ve on birinci asrın başlarında, Abbasî Halifesi için şuna-buna unvan tevcihinden başka yapılacak bir iş kalmamış gibiydi.¹⁴ Hilafet merkezinin git gide güç kaybettiği bu dönem için P. K. Hitti “*Artık çökmekte olan Halifelik Devleti'nin bu iki asırlık tarihi, hiçbir kuvvet ve kudrete sahip olmaksızın iş başına gelen ve geride hiçbir üzüntü ve keder bırakmaksızın mezara giden itibâri (nominal)devlet başkanlarının silik suretleri ile doludur.*” demektedir.¹⁵

Muktedir (296–320/908–932) döneminde kuzey Afrika'da Fâtımî soyundan gelen Ubeydullah (297/909) ve İspanya'da Emevî soyundan gelen III. Abdurrahman (317/929), kendi bölgelerinde halifeliklerini ilan etmişlerdi. Böylece İslâm dünyasında aynı anda üç rakip halife varolmuştur. İşte bu sırada Halife Muktedir (296–320/908–932), devlet işlerini kendi muhafız birliği kumandanı ve hadım bir kişi olan Mûnis el-Muzaffer'e terk etmişti. Mûnis kısa zamanda gerçek ve fiili idareci haline gelmiştir. O kadar ki, sonunda Muktedir'i hilafetten uzaklaştırıp Kâhir (320–323/932–934)'i halife yapmıştır. Mûnis onu da aynı şekilde makamından almış ve gözlerine mil çektirmişti. Müttakî (329–333/940–944) ile Müstekfi (333–335/944–946) de benzer şekilde karanlıklar âlemini boylamışlardır. “*Böylece bir çırpıda Bağdat'ın gözleri önünde bu üç şahsiyet, ayrı ayrı, önce İslâm'da en yüksek makam olan Hilâfet makamına yükseltilmiş, sonra buradan uzaklaştırılıp kör edilmiş ve onun bunun sadakasına muhtaç edilmiş bir vaziyette sokağa atılmıştı.*”¹⁶

¹⁰ Watt, *İslâm Düşüncesi*, s. 317.

¹¹ Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1980, III/763.

¹² Watt, a.g.e., s. 320.

¹³ Aşûr, Said Abdulfettah, *Tarihu'l-İslâm ve Hadaratih*, Kahire, 1987, s. 466.

¹⁴ Hitti, a.g.e., III, s. 735; Danişmend, İsmail Hâmi, *Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu?*, Konya, 1978, s. 230.

¹⁵ Hitti, a.g.e., III, s. 735

¹⁶ Hitti, *Siyasi Tarih*, III/ 739.

Bu sırada Halife Râzi (323–329/934–940)'nin, bu duruma son vermek amacıyla âdeta halifelik yetkileriyle donattığı Vasıt ve Basra valisi Muhammed b. Râik el-Hazârî'yi büyük yetkilere Emirü'l-Ümerâ'lığa¹⁷ tayin ettiğini görmekteyiz (325/936).¹⁸ İbn Râik, İslâm tarihinde bir yenilik olarak, Cuma hutbelerinde kendi adını, halifeninki ile birlikte okutmaya başlamıştır.¹⁹ Artık Emirü'l-Ümerâ İbn Râik, askeri kuvvetleri elinde bulunduran kişi olarak devletin fiili ve gerçek pozisyonundadır.²⁰ Halife'nin sözde iktidarı ise Irak'ın ancak bir kısmı ile sınırlı kalmış, devlet iyice parçalanmaya yüz tutmuştu. İbn Râik el-Hazârî'yi Beckem et-Türkî takip etti (327–330/938–941).²¹ Onun ölümü üzerine üç sene kaldığı Emirü'l-Ümerâlık makamına önce Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Meymun, daha sonra 331/942'de Hamdânîler'den Ebû Muhammed Hasan ve nihayet yine Türkler'den Tûzûn (332–334/943–945) geçti.²² Bundan sonra artık Halifenin nüfuzu ancak sarayının duvarlarının içine münhasır kalmıştır.

Abbasî Hilafeti için bütün bunlardan çok daha kötü bir gelişme, 334/945 yılında Büveyhîler'in Bağdat'ı işgal etmeleri olmuştur. Büveyhîler, IX. Asrın ortalarında Fars, Huzistân, Kirman ve Cibâl bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Bunun üzerine Abbasî Halifesi Müstekfî (333–335/944–946) Ahmed b. Büveyhî'yi Muizzü'd-Devle ünvanıyla Emirü'l-Ümerâ tayin etti.²³ Kısa bir süre sonra bizzat Muizzü'd-Devle'nin müdahalesi ile bu halifenin gözleri kör edilmiştir. Artık 110 sene boyunca (334–447/945–1055) Şîî Büveyhîler Hanedanı hilafet merkezine hâkim olacaktır. Bu sırada halifeler, Şîî Emirü'l-Ümerâ'ların elinde sırf birer kukladan ibaret olacaktır. Halifelik idaresi en zayıf ve en aciz devresine girmiştir. Büveyhîler istedikleri halifeyi iş başına getirmiş, istediklerini de atmışlardır. Bu devrede Bağdat ve Abbasî Hilafeti, İslâm Dünyası'nın ağırlıklı bir merkezi değildir.²⁴

Abbasî devletinin bütün kuvvet ve kudretinin emîrû'l-ümerâların elinde bulunduğu ve her eyâlet vâlisinin istiklâl kazanmak için bitmez-tükenmez mücâdeleler ile meşgul olduğu el-Muktedir, el-Kâhir ve er-Râzî'nin hilâfetleri döneminde, mütemadiyen cephe ve taraf değiştirerek olaylara karışan Hamdâni kardeşler (Seyfüddevle ve Nasîrüddevle) Mavsıl ve civarında hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeye çalışmışlardır.

¹⁷ *Emirü'l-Ümerâlık*: Abbasîler zamanında 936 yılında Halife Râzi tarafından kurulmuştur. Bu müessese Halifenin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine, devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek amacıyla kurulmuştur. Emirü'l-Ümera geniş yetkilere sahip olup adı hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra geçmekte idi. Yıldız, "Abbasîler", DİA, I/39.

¹⁸ Yazıcı, a.g.e., s. 23; Yıldız, a.g.mad., s. 35; Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Genceli, Ankara, 1971, 22.

¹⁹ Yazıcı, a.g.e., s. 23.

²⁰ Mevdudi, a.g.e., s. 22; Yazıcı, a.g.e., s. 23.

²¹ Yazıcı, a.g.e., s. 23.

²² Yazıcı, a.g.e., s. 23; Yıldız, a.g.mad., s. 39

²³ Yıldız, a.g.mad., s. 35.

²⁴ Yıldız, a.g.mad., s. 35; Yazıcı, a.g.e., s. 24.

5- Halep’i İlk Fetheden Müslümanlar Halep’in Hamdânoğulları’na Kadar İdareciler

el-Cezîre, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan geniş bir bölgenin adı olup askerî bölgelerden biridir. Burası orduların bulunduğu bölge olup güneybatı hududu Fırat ile beraber Malatya, Sumeysat, Kal’atu’r-Rûm, el-Bîre, Kabbalatu Menbic, Balis, er-Rakka, Karkısıya, er-Rahbe, Hay ve Anbar’a kadar uzanmaktadır. Fırat el-Cezîre’nin sınırını çizerek Anbar’dan çıkar ve sonra sınır Anbar’dan Dicle üzerinde yer alan Tekrît’e, buradan da yine Dicle üzerinde bulunan Mavsıl’a doğru kıvrılır. Mavsıl’dan de Cezîretü İbn Ömer’e, oradan da Amid’e kıvrılmakta sonra batı hattından ilerleyerek, Ermenistan sınırı üzerindeki Amid’e ulaşmakta, oradan Rûm şehirleri sınırlarına, oradan da başladığımız yer olan Malatya’da Fırat Nehri’ne ulaşmaktadır. Buna göre, Ermenistan’ın bir bölümü ile el-Cezîre’nin batı tarafındaki bir kısım Rûm toprakları ve Sûriye, el-Bâdiye ve Irak’ın bir bölümü bu bölgede yer almaktadır.

Bu bölge; Diyârırebiâ, Diyârımudar, Diyarbekir’in bir kısmını da kapsamaktadır. Başlıca (meşhur) şehirleri şunlardır: El-Mavsıl, Rebi’a’dan Sincar, Mudar’dan Harran, er-Ruha, er-Rafika ve el-Beydâ olarak da adlandırılan er-Rakka, Ayn Verd olarak da anılan Rebiâ’dan Re’su’l-Ayn, Bekr’dan Meyyafârikîn ve Amid şehirlerini kapsamakta olup bu şehirler el-Cezîre’nin başlıca şehirleridir. Bölgede yer alan diğer şehirler ise şunlardır: Samsat, Diyârımudar’dan Karkısıya, Mardin, Nusaybin, Kefertûsâ, Beled, Diyârırebiâ’dan İs’irid de denen Siirt, Kal’atü Caber, Malik b. Tuk et-Ta’libî’nin Rahbesi de denen er-Rahbe²⁵ el-Hattah, Diyarbekir’den Hîzân, Suruç, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), Daramakisîn, ed-Dâliye, Cezîretü İbn Ömer, Tellü A’fer, el-Hadr, Hakkâr, Muceddel, Kebîse, Akrbelli, Şûş, Daman, Kal’atü Fenek, Hânî, Ninova, el-Mavsıl, Fırat üzerinde yer alan el-Hadîse Dûkûka, Âne, Dicle üzerinde bulunan Hadîse, el-Bevarîc, Essin, el-Cezîre’den Tekrît ve Ermenistan’dan Kâlîkelâ²⁶, Tekrît²⁷, Mavsıl²⁸ ve el-Cezîre şehirlerinin çoğunu ilk fetheden kimse, Abdullah b. Mu’temer’dır. 16/637 yılında, önce Tekrît’i, peşinden de Mavsıl ve Ninova²⁹ fethedildi.

²⁵ Bu kimse er-Reşid’in komutanlarından olup burayı imar ettiği için ona nispet edilmekteydi.

²⁶ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü’l-Düvel* veya *Sahâifü’l-Ahbar fi Vekayi’i’l-A’sar*, *Nuruosmaniye nüshası*, I/227, bs.y., trz.

²⁷ Tekrît, Bağdat ve Mavsıl arasında bir şehir olup halk tarafından “*Tikrit*” şeklinde telaffuz edilmektedir. Bkz. Yakut el-Hamavî, *Mu’cemu’l-Büldan*, “*Tekrît*” mad. Beyrut 1986, II/38.

²⁸ Günümüzde “Mavsıl” şeklinde telaffuz edilen il merkezi. Biz bunu eski telaffuzu ile kaydettik.

²⁹ Eski Asur başkenti. Harabeleri Mavsıl’un karşısında, Dicle’nin doğu sahilinde bulunmaktadır.

Mavsıl ve Ninova'nın, Ömer b. el-Hattab'ın görevlendirdiği Utbe b. Ferkad tarafından 20/640–641 senesinde fethedilmiş olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde buraların, İyad b. Ğanm tarafından fethedilerek cizyeye bağlandığı da rivâyet edilmektedir.

O, ilk olarak Mavsıl ve Ninova'ya, savaşmak için Reb'i b. el-Ekfel'i, haracını toplamak için de Urface b. Herseme'yi görevlendirmişti. Her iki işle, Utbe b. Ferkad veya Abdullah b. el-Mu'temer'i görevlendirdiği de söylenmektedir.³⁰

El-Cezîre bölgesinin tamamı için İyad b. Ğanm tayin edilmişti. O, el-Cezîre bölgesinin tamamını ve bazı Ermeni şehirlerini 17/638 senesinde cizye anlaşması yaparak sulh yoluyla fethetti. Halkı Arap, Acem ve Rum gibi değişik unsurlardan meydana geldiğinden dolayı, el-Cezîre bölgesi en kolay fethedilen bölge olmuştur.

293/905–906 yılında, Ebû'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ın Abbasîlerden el-Muktefi tarafından vali atanmasına kadar el-Cezîre bölgesi, Râşid Halifeler, Emevîler ve Abbasî yönetimleri boyunca amil ve emirler tarafından idare edildi. Ebû'l-Heycâ, sadece bir emirdi. Ancak, çöküşlerine kadar onun çocuklarının birbiri peşinden yönetimi tevarüs etmeleriyle birer melik gibi hükmeder oldular. Bu kimseler bahsedilmeye layık olmuşlardır.³¹

6- Halep ve Fethi

Müneccimbaşı'nın zikrettiğine göre Halep, büyük ve kadim bir şehir olup yüksek ve müstahkem bir kaleye sahiptir. Şehirde Halil İbrahim'in makamı vardır, Kuvayk Nehri'nin geçtiği Halep'te bağ ve bahçeler bulunmaktadır. Mevki olarak, hudutlara giden Irak ve diğer Şam şehirleri yolunun üzerinde yer almakta olup Kınnesrîn'e bağlı bulunmaktaydı. Diyârırebîâ'ya bağlı olduğu da rivâyet edilmekte olup Küre ona nispet edilmekteydi. İslâm'ın ilk dönemlerinde ordular burada karargâh kurardı. O zamanda Halep'in adı geçmezdi. Halep'le arasında on iki millik bir mesafe bulunmaktadır. Kınnesrîn, o dönemde Şam ordularının karargâhı idi. Ancak, Halep'in gelişmesiyle zayıflamış ve harap hale gelmişti. Şimdilerde ise küçük bir köy görünümündedir. Zamanımızda bu isim, büyük sayıda Şam yerleşim yerlerini içine alan bölgenin adıdır ki çok sayıda şehri ihtiva etmektedir.³²

Bunlardan biri de Halep olup bölgenin en önemli şehridir. Diğerleri, Ayıntâb, er-Rusâfe, Menbic, Balis, el-Bîre, Kal'atu'r-Rum, Hısn-ı Mansûr, el-Bâb, Buza'a, Babı Sekenderûne, Sahyûn, Bağras, Harım, Barın, Dûrbesâk, Hısn-ı Burzeyh, eş-Şufr, Bekâss, Hıms'a bağlı Hama, Serm, er- Gâvendân ve Hıms şehirleridir.

³⁰ Müneccimbaşı, a.g.e., I/228.

³¹ Müneccimbaşı, a.g.e., I/228–229.

³² Müneccimbaşı, a.g.e., I/229.

Diğer Şam şehirleriyle beraber, Kınnesrîn, Haleb ve Hims’i ilk fetheden kimse, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’tır. Halid b. Velid, İyad b. Ğanm ve onlardan başka ashaptan ve Müslümanlardan bir topluluk da onunla beraber bu fetihlerde bulunmuşlardı.

Ebû Ubeyde, Dimaşk’tan sonra ilk olarak Hims şehrini fethetti. Hims muhasara edilip savaşıldıktan sonra alındı. Ebû Ubeyde, peşinden Halid b. Velid’i Kınnesrîn’e gönderdi. O, şehri muhasara ettiği zaman, Kınnesrîn halkı, Hims musalahası şartlarıyla teslim olmayı teklif etti. Halid, bu teklifi kabul etmedi ve halkı şehirden çıkartarak şehri tahrip etti.

Ebû Ubeyde, Halep’e yöneldi ve Halep’e yakın bir yerde konakladı. Değişik Arap gruplarını toplayarak cizye vermeleri şartıyla onlarla barış anlaşması yaptı. Bunun akabinde onlar İslâm’a girdiler. Peşinden Halep’e gitti.

Ebû Ubeyde, buradan Antakya üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Halep ve Kınnesrîn halkı anlaşmayı bozunca, Ebû Ubeyde, İyad b. Ğanm ve Habib b. Mesleme’yi bir grup askerle onların üzerine gönderdi ve ilk anlaşma üzerine yeniden itaat etmeleri sağlandı. Kınnesrîn halkı, barış yapabilmek için büyük miktarda mal hediye ettiler.³³

İbnül-Esir’in de zikrettiği gibi, bu 15/636–637 senesinde Şam emiri Eminü’l-Ümme Ebû Ubeyde b. el-Cerrah ve onun gönderdiği seriyeler ve ordular tarafından Kınnesrîn’e bağlı birçok önemli şehir, kasaba ve kaleler fethedildi. Vakidî’nin Şam’daki fetihlere dair verdiği bilgilere göre ise, Halep, 15 yılında muhasara edilmiş ve kuşatma, şehrin 16/637 yılında teslim olmasına kadar aylarca sürmüştü.

Halep ve Kınnesrîn’e bağlı şehirler, Seyfüddevle Ali b. Ebi’l-Heycâ Abdullah b. Hamdân’ın eline geçene kadar, melik ve halifeler tarafından atanan vali ve emirlerin elinde kaldı. Seyfüddevle, Halep’i 333/944–945 yılında buranın amili olan Yânis el-Mûnisî’nin elinden aldı³⁴. Seyfuddevle, Halep’i kendisine başkent yaptı. Peşinden Kınnesrîn’in tamamına hâkim oldu

B. HAMDÂNÎLER (905–1004)

1- Hamdanoğullarının Soy Kütüğü

Hamdân’ın nesebi özetle şöyledir: Hamdan b. Hamdûn³⁵ b. el-Hâris b. Nu’mân³⁶ b. Râşid b. el-Müsenna b. Rafî’ b. el-Hars³⁷ b. Atıf b. Mahrebe b. Harise b. Mâlik b, Ubeyd b.

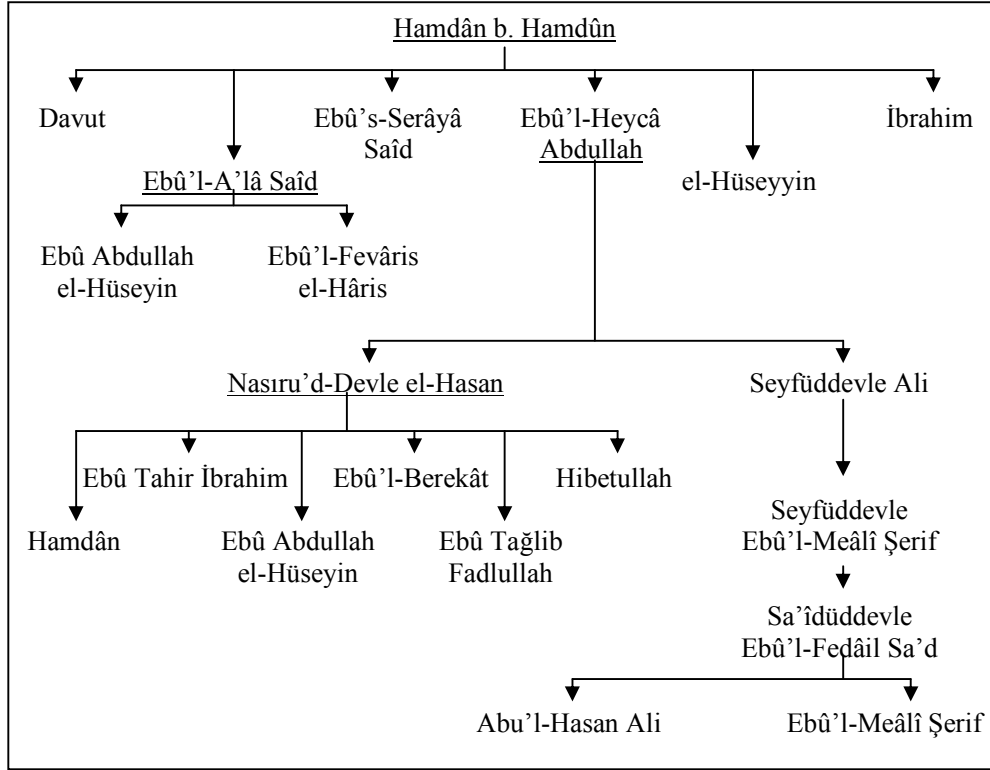
³³ Müneccimbaşı, a.g.e., I/230–231.

³⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmüf’-t-Tarih*, Neşr. J. Tornberg, Beyrut 1979, VIII/445–446.

³⁵ Hamdânîler hakkında geniş bilgi için bkz. M. Sobernheim, “*Hamdânîler*” İA, İstanbul, 1950, IV/179–182; Yıldız, “*Hamdânîler*” DİA, İstanbul, 1988, I/31-48.

³⁶ İbn Hallikân, *Vefayâtü’l-A’yân*, Kahire 1948, I/387, bu ismi Lokman olarak kaydetmektedir.

Adiy b. Usâme b. Mâlik b. Bekr b. Habib b. Amr b. Ğanm b. Tağlib et-Tağlibî el- Adevî Adiy b. Rebi'a.³⁸ İbn Hallikan'ın Vefayâtü'l-A'yân'ında da Hamdânîlerin soy kütüğü bu şekilde sıralanmıştır³⁹.



Bölgenin tarihinde önemli rol oynayan Hamdânîler, Araplar'ın en büyük kabilelerinden Rebîa'nın Tağlib koluna mensuptur.⁴⁰ İslâmiyet'ten önce Hıristiyan (İslâm'ın ilk döneminde bu dinlerini korumuşlardı ve asrın sonuna kadar Hıristiyan olarak kalmışlardı) olan Tağlibîler Tihâme'den kuzeye göç etmiş, sonraları kendi adlarını alan Diyârrebîa ve Mavsıl bölgesine yerleşmişlerdi. Tağliboğulları sağlam, kuvvetli ve sayıca çoktular.⁴¹ Cahiliye döneminde büyük bir etkiye sahiptiler. Bilakis, el-İş, eserinde Tebrizi'nin onlar için: "Eğer İslâm zuhur etmemiş olsaydı Tağliboğulları Arapları tedirgin eder onların başlarını

³⁷ Bu isim "el-Haris" şeklindedir, bkz. İbn Hallikân, a.g.e., I/387.

³⁸ Müneccibaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/ 232; Sa'id ed-Dineverî, *Tarihü'l-Mavsıl*, Irak, 1982, s. 86.

³⁹ Bkz. İbn Hallikân, *Vefayât*, I/387.

⁴⁰ en-Nuveyrî, Şihâbeddin Ahmed İbn Abdülvahab, *Nihayetü'l-Arab fi Fünunu'l-Edeb*, trz., 123; Sâmir, Faysal, *Ed-Devletü'l-Hamdâniyye fi Mavsıl ve Haleb*, Bağdat 1970, I/38; ed-Dineverî, a.g.e., s. 86; el-İŞ, Yusuf, *Tarihü Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut, trz., s. 199; el-Cümeylî, Reşid Abdullah, *Dirâsât fi Târihi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Rabat, 1984, s. 273.

⁴¹ Baytâr, Emine, *Mevâkifü'l-Umerâü'l-Arab*, by.y., trz., s. 171.

ağrıtlardı.”⁴² Uzun süre Hıristiyanlığını muhafaza etmiş olan Tağliboğulları, Hz. Ömer zamanında cizyeye bağlanmış daha sonra da Müslüman olmuştur.⁴³

Hamdâniler güler yüzlü, edip ve fasih dilli, cömert, ince zekâya sahip hükümdarlardı ve bu özellikleriyle temayüz etmişlerdi. Tağlibîler asabiyetlerine çok bağlıydılar ve bunu isimlerine de yansıtmışlardı. Emirlerin isimleri kabileye nisbetle anılırdı. Ebû Zehir Mühelhel, Ebû Vâil Tağlib, Ebû Tağlib b. Nasirüddeve gibi.⁴⁴

2- Hamdâniler’in Ortaya Çıkışları

Hamdan, aşireti ile birlikte el-Cezîre ve Mavsıl bölgesinde sürekli yer değiştirerek dolaşıyordu. Bu arada yapmış olduğu şeyler ile ün salmıştı. Hamdân’ın ilk ortaya çıkışı Mu’tezz’in (*el-Mu’tezz Billâh/857–902*) hilafetinin son zamanlarında, 255/868–869 yılında olmuştur. Mavsıl emirleri, Müşavir, Harun eş-Şârî ve Muhammed b. Harzâd, Haricî gruplarına karşı ondan yardım istiyorlardı.⁴⁵

Daha sonra, Hamdan b. Hamdûn, el-Cezîre’nin bazı şehirlerini ele geçirip Mardin Kalesi’ne de sahip olana kadar sürekli güçlendi ve adını duyurdu. O, Mardin Kalesi’nde kalıyor, Diyârrebiâ şehirlerinin çoğuna, el-Cezîre’nin batı bölgesinin hemen hepsine hükmediyordu. Daha sonra, Haricî Harun eş-Şârî’ye meylederek ve onunla, halka düşmanca davranmak, şehirlere musallat olmak, fesat çıkarmak ve insanları adı geçen Harun’a itaate zorlamak üzere bir anlaşma yaptı.

Halife Mu’tezid-Billâh şehri onun elinden almak üzere bizzat sefere çıkıp kuşatma başlattıysa da muvaffak olamadı (279/892).⁴⁶ Halife, ikinci defa Türk kumandanlarıyla birlikte hareket ederek Mardin ve Erdümüşt üzerine yürüyünce Hamdan yerine oğlu Hüseyin’i Erdümüşt Kalesi’nde bırakıp kaçtı; Hüseyin ise kaleyi halifeye teslim etti.

282/895–896 yılında Mu’tezid’e, Hamdan b. Hamdûn’un Mavsıl’a döndüğü haberi ulaştı. Mu’tezid, Mavsıl Amili İshak b. Eyyub b. Ömer b. El-Hattab el-Adevî et-Tağlibî’ye haber gönderip Hamdan ile birlikte yanına gelmesini istedi. İshak gitti, ama Hamdan gitmeye yanaşmadı. Elindeki kaleleri tahkim edip mallarını ve haremını buralara yerleştirdi. Mu’tezid, Vasîf Mevşkîr ile beraber bir orduyu onun üzerine gönderdi. Yola çıkan Vasîf, önce Mavsıl yakınlarında yer alan Deyru’l- Za’ferân’da Hüseyin b. Hamdan ile karşılaştı. Hüseyin ondan

⁴² el-İŞ, *Tarih*, s. 199.

⁴³ Karaarslan, Nasuhi Ünal, “*Hamdâniler*”, DİA, İstanbul, 1997, XV/446.

⁴⁴ Şek’a, Mustafa, *Seyfûddeve el-Hamdânî* veya “*Memleketü’s-Seyf ve Devletü’l-Eklâm*”, Kahire 1977, s. 194.

⁴⁵ Bunlar Sufriyye Haricîleri’nden olup ve her biri Mavsıl emirleri ve ahalisine devamlı saldırılar düzenliyorlardı.

⁴⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VII/466.

eman diledi ve bu isteği kabul edildi. Vasîf onu Mu'tezid'e gönderdi ve kalesini yıktı. Vasîf, Sâserîn'de bulunmakta olan Hamdân'ı yakalamak için harekete geçti ve onunla savaşa tutuştu. Yanındakilerin bir bölümü öldürülen Hamdân mağlup oldu. Bunun üzerine Dicel Nehri'nde kendisi için bulundurulmuş bir bota binerek nehrin batı tarafına geçti ve Diyarı Rebi'a bölgesine gitti. Ardından bir grup asker, onun peşinden gitti ve konakladığı bir manastırda ona yetiştiler. Hamdan onları gördüğü zaman mallarını bırakarak kaçmaya başladı. Malları alan askerler onun peşini bırakmadılar. Bunun üzerine Hamdân, Mu'tezid ile beraber bulunan İshak b. Eyyüb'ün çadırına yönelerek ona sığındı. İshak onu Mu'tezid'in huzuruna çıkardı. Mu'tezid, onun tutuklanarak gözetiminde bulundurulmasını emretti.⁴⁷

Bir süre sonra Hüseyin b. Hamdân, Haricî ordusunu bozguna uğratarak reisleri Harun'u esir alıncaya kadar, babası Hamdân hapiste kaldı (283/896).⁴⁸ Hüseyin 283/896 yılında Cibâl'de Bekir b. Abdülaziz b. Ebû Düle'le savaştı ve aynı yıl Karmatîler'e karşı sefere çıktı. 291/904 senesinde Sûriye'de Sâhibü'l-hâl'e karşı zafer kazandı.⁴⁹ Ardından Abbâsîler'in başkumandanı Muhammed b. Süleyman'ın Mısır seferine katılarak Tolunoğulları'nın yıkılıp bölgenin tekrar ele geçirilmesinde büyük rol oynadı; bu arada halifenin Mısır valisi olması için yaptığı teklifi kabul etmedi. 295/908 yılında tekrar Sûriye'de Karmatîler'in üzerine giden Hüseyin, 296/909'da İbnü'l-Mu'tezz'i tahta çıkarmak üzere düzenlenen başarısız tertibe katıldığı için kaçmak zorunda kaldı. 293/905–906 yılında Müktefi-Billâh tarafından Mavsıl valiliğine getirilmiş olan kardeşi Ebü'l-Heycâ Abdullah⁵⁰ onu takiple görevlendirildi. Fakat Hüseyin diğer kardeşi İbrahim'in aracılığıyla affedilerek Kum ve Keşan, daha sonra da Diyârırebîa valiliğine tayin edildi (298/910). Ancak Hüseyin bağımsızlığını ilân edip topladığı vergileri göndermedi. Bunun üzerine Halife Muktedir-Billâh, Emîrül-Ümerâ İbn Râik kumandasındaki büyük bir orduyu sefere çıkardıysa da başarı sağlanamadı. Daha sonra Emir Munis el-Muzaffer'e yenilen Hüseyin esir düştü. Hamdânî emirlerine güveni kalmayan halife onunla akrabalarını Bağdat'ta hapsedirdi. Fakat Hüseyin halifeye karşı komplo düzenleme fikrinden ve bu yolda çalışmaktan vazgeçmedi. Halife kendisine karşı yeni bir komplonun düzenlendiğini ve elebaşların Hüseyin ile kendi veziri İbnü'l-Furât (Ebü'l-Hasan Ali b.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII/369–70; M. Sobernheim, "Hamdânîler", İA, V/179.

⁴⁸ Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, 125; el-Cümeylî, *Dirâsât*, 273; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/233; M. Sobernheim, a.g.mad., s. 179.

⁴⁹ el-Cümeylî, a.g.e., s. 273–274; Karaarslan, "Hamdânîler", s. 446.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, a.g.e., VII/538; Ayrıca bkz. Yıldız, "Abdullah b. Hamdân" DİA, İstanbul 1988, I/103; M. Th. Houtsma, "Abdullah" İA, İstanbul, 1950, I/31–31.

Muhammed) ve Azerbaycan'daki valisi olduğunu anlayınca Hüseyin'i öldürttü (306/918); diğerlerini de görevlerinden azletti.⁵¹

Hüseyin'in kardeşleri Ebü'l-Heycâ Abdullah, İbrahim ve Saîd halifeye sadık kalmış, Ebü'l-Heycâ 293/905–906'te Mavsıl, İbrahim 307/919'de Diyârırebîa ve Saîd 312/924'de Nihâvend valiliğine getirilmiştir.⁵² Bunlardan Ebü'l-Heycâ, bir yandan isyancı bazı grupları itaat altına alırken öte yandan kardeşi Hüseyin'e karşı yürütülen operasyonları yönetti. Ebü'l-Heycâ daha sonra Bağdat'ta kalmayı tercih ederek oğlu Hasan'ı yerine vekil bıraktı. 301/913'de bilinmeyen bir sebeple Mavsıl valiliğinden azledilen Ebü'l-Heycâ, Emîrül-Ümerâ Münis'e itaat arz edince ertesi yıl aynı göreve tekrar getirildi; 307/919'de de âsi Azerbaycan valisi Yûsuf b. Ebü's-Sâc'ı itaat altına almak üzere Münis'in kumandasında gönderilen orduda görev aldı. Daha sonra Tarîk-i Horasan ve Dînever valiliğine tayin edildi, 313/925'te Mavsıl ile Cizre yöresindeki Bâzabdâ ve Karda (Bâkır) da onun idaresine verildi. Kardeşi İbrahim'in ölümünden sonra valisi olduğu Diyârırebîa'nın yönetimi yine kardeşlerinden Davud'a bırakıldı. Ebü'l-Heycâ da kardeşi Hüseyin gibi Karmatîler'le mücadele etti ve 315/927'te onlara karşı Bağdat'ı korudu. Fakat bu sırada Dînever valiliğinden uzaklaştırılınca Bağdat'a giderek Munis ve Sâhibü'ş-Şurta Nâzûk Hâdim'in yardımıyla Halife Muktedir-Billâh'ı indirip yerine Kahir-Billâh'ı tahta çıkardı; yeni halife de Hulvân, Dînever, Hemedân ve Kirmanşah'ın yönetimini ona verdi (317/929). Ancak kısa bir süre sonra Kahir-Billâh halifelikten uzaklaştırılıp Muktedir-Billâh tekrar halife ilân edildi. Hamdânîler'in gerçek kurucusu olan Ebü'l-Heycâ da bu karışıklıklar sırasında öldü (17 Muharrem 317/2 Mart 929). Onun ölümünden sonra Hamdânîler Mavsıl ve Halep kolu olmak üzere iki ayrı kol halinde varlıklarını sürdürdüler.⁵³

a- Mavsıl Kolu

Hanedanın Mavsıl kolunun kurucusu Ebü'l-Heycâ'nın oğlu Nâsırüddeve⁵⁴ Hasan'dır.

Başkentleri Mavsıl'dır. Valilikleri, 293/905–906 senesinde başlar, 368/970–971 senesinde son bulur. Valiliklerinin müddeti 75 senedir.

Mavsıl ve el-Cezîre'de valilik yapanlar:

Bu valilerin ilki Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdan b. Hamdun'dur. Nesebi yukarıda zikredilmiş olup daha önce de ifade ettiğimiz gibi; Hüseyin b. Hamdân, 296/909'da İbnü'l-

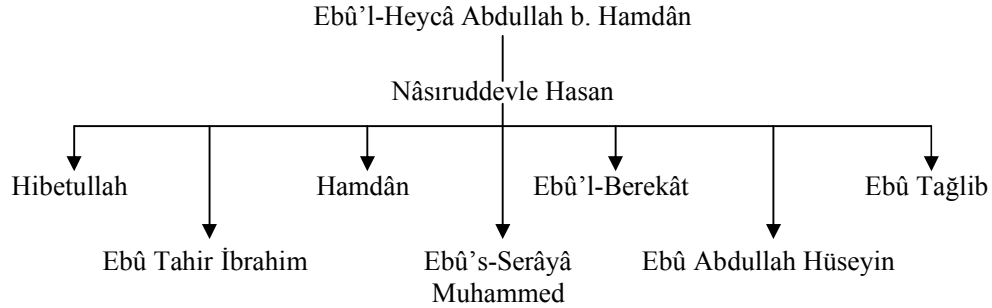
⁵¹ Karaarslan, "Hamdânîler", DİA, XV/446.

⁵² Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 175.

⁵³ Karaarslan, a.g.mad., s. 446.

⁵⁴ Bkz. Harold Bowen, "Nâsırüddeve" İ.A., İstanbul, 1960, IX/79.

Mu'tezz'i tahta çıkarmak üzere düzenlenen başarısız tertibe katıldığı için kaçmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine 293/905–906 yılında Müktefi-Billâh Hüseyin'i takip etmesi için kardeşi Ebû'l-Heycâ Abdullah'ı onu takip etmekle görevlendirmiş ve Mavsıl valiliğine tayin etmişti.⁵⁵ Ebû'l-Heycâ, 308/920 yılından itibaren, buranın idaresini oğlu Hasan'a bırakmış olmakla beraber, pek kısa fasıllar ile vefatına kadar (317/929) bu önemli şehrin valisi olarak kaldı.



Daha sonra “*Nâsirüddeyle*” ünvanını alan Hasan bu şehirde, 358/968 yılında meydana gelen vefatına kadar kalmaya ve Diyârrebîa ile Diyârımudar'a kadar nüfuz ve iktidarını yaymaya muvaffak oldu.⁵⁶

Babasının ölümünün ardından Halife Muktedir-Billâh Mavsıl'un yönetimini ondan alarak amcaları Nasr ve Ebû'l-Alâ Saîd'e verdi; kendisine de Diyârrebîa'nın batısı ile Nusaybin, Sincar, Hâbûr, Meyyâfârikin ve Erzen'i bıraktı. Ancak daha sonra Hasan Mavsıl'u geri alıp amcası Saîd'i öldürttü (323/935). Bu olaya kızan yeni halife Râzî-Billâh veziri İbn Mukle'yi Mavsıl'a sevk edip şehri ele geçirdi.⁵⁷ Fakat aynı yıl içinde halifenin kuvvetlerini bozguna uğratan Hasan tekrar Mavsıl'u ve onunla birlikte Diyârrebîa, Diyârımudar ve Diyarbekir'i zapt etti. Hasan 330/942'da, halifenin yetkilerini elinden almak ve bu arada kendisini de Mavsıl'dan uzaklaştırmak isteyen emîrül-ümerâ İbn Râik'i ortadan kaldırdı.⁵⁸ Bunun üzerine halife onu “nâsirüddeyle” unvanıyla emîrül-ümerâ tayin etti; bu işe yardımcı olduğundan kardeşi Ali'ye de “seyfüddeyle” unvanını verdi.⁵⁹ Nâsirüddeyle Hasan bir yıl kadar Bağdat'ta kaldıktan sonra yerini Türk kumandanı Tüzün'e bırakıp Mavsıl'a döndü. Tüzün ile anlaşamayan halife Mavsıl'a gidip Hamdânîler'e sığındı (332/943). Tüzün daha

⁵⁵ Ed-Dineverî, *Tarihü'l-Mavsıl*, s. 91.

⁵⁶ M. Sobernheim, “*Nâsirüddeyle*”, İA, V/179.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/309–310.

⁵⁸ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 176.

⁵⁹ Münecimbaşî, *Câmiü'd-Düvel*, I/243; ed-Dineverî, a.g.e., s. 102; Fikret Işıltan, “*Seyfüddeyle*”, İA, İstanbul, 1966, X/537.

sonra Hamdânîler'in üzerine yürüyerek onları Mavsıl'u terk etmek mecburiyetinde bıraktı. Nâsîrüddevle, halifeyi daha emin bir yerde bulunması için Mavsıl'dan Rakka'ya gönderdi. Bu sırada Nâsîrüddevle ile Tüzün anlaşınca halife İhşîdîler'den Muhammed b. Tuğç'tan yardım istedi. Ancak bu yardım gerçekleşmedi. Birkaç ay sonra Halife Muttaki - Lillâh, Tüzün'ün kendisine sadık kalacağına dair sözüne aldanarak Rakka'dan Bağdat'a doğru yola çıktı, fakat yolda gözleri oyularak halifeliğine son verildi. Nâsîrüddevle halifeye vaat ettiği vergiyi ödemeyince Tüzün ile yeni halife Müstekfi- Billâh bir ordu ile Nâsîrüddevle üzerine yürüyerek onu vergisini ödemeye mecbur ettiler. Büveyhîler'den Muizzüddeve Bağdat'a hâkim olur olmaz Hamdânîler'e karşı bir sefere girişti. Fakat İran'da çıkan karışıklıklar yüzünden gayesine ulaşamadı ve Harndânîler'le bir anlaşma yaparak geri döndü. Nâsîrüddevle, Büveyhîler'e vergi ödemeye ve hutbede halifeden sonra Büveyhî hükümdarlarının adını zikrettirmeye razı oldu. Muizzüddeve ile Nâsîrüddevle arasındaki mücadele 345/956–57'te yeniden baş gösterdi, Hamdânîler, Muizzüddeve'nin Bağdat'tan uzakta bulunmasından faydalanarak şehri zapt etmeye kalkıştılar. Muizzüddeve onlardan verdikleri zarar ve ziyanı ödemelerini istemekle yetindi. Ancak yıllık vergi konusunda Harndânîler'le anlaşamayınca Mavsıl ve Nusaybin'i ele geçirip Rahbe üzerine yürüdü. Nâsîrüddevle Halep emîri olan kardeşi Seyfüddevle'ye sığındı (347/958)⁶⁰; kardeşinin bu parayı ödemeyi taahhüt etmesi üzerine de Mavsıl'a geri döndü. Ancak taahhüdün yerine getirilmemesi sebebiyle Mavsıl Muizzüddeve tarafından tekrar işgal edildi ve şehrin yönetimi Nâsîrüddevle'nin oğlu Ebû Tağlib Gazanfer'e verildi (353/964). Bu olaylardan sonra Erdümüşt'e sürülen Nâsîrüddevle Rebülevvel 358'de (Şubat 969) orada öldü.⁶¹

Gazanfer Diyarbekir'i ele geçirmek isteyen Bizanslılarla mücadele etti ve onları bozguna uğratarak Domestikos Melias'ı esir aldı. Bunun üzerine Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın teklifiyle Halife Mûti Lillâh tarafından kendisine "Uddetüddeve" lakabı verildi. Gazanfer ile Bahtiyar Bağdat'ı ele geçirmek isteyen Büveyhî Hükümdarı Adudüddeve'ye karşı savaşa girdiler. Ancak mağlûp oldular ve Gazanfer Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra geri döndüyse de Remle Emîri Müferric b. Dağfel'e yenilerek öldürüldü (369/979); onun ölümüyle de Hamdânîler'in el-Cezîre ve Mavsıl'daki hâkimiyetleri fiilen sona erdi. Gazanfer'in kardeşleri Ebû Abdullah Hüseyin ve Ebû Tâhir İbrahim müttefikleri olan Ukaylîler tarafından bertaraf edildiler ve Mavsıl'a Ukaylî Ebü'z-Zevvâd Muhammed b.

⁶⁰ Şek'a, *Seyfüddevle*, s. 132. Ayrıca Nâsîrüddevle ile Muizzüddeve arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için Bkz. Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/247–250

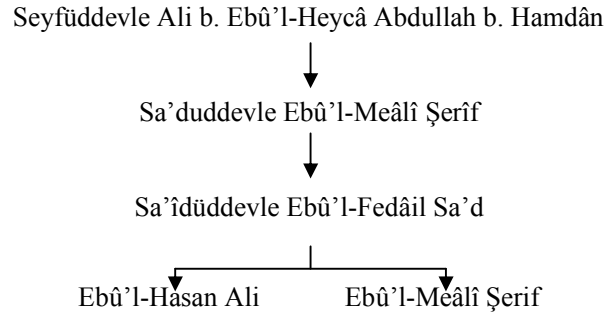
⁶¹ Karaarslan, "*Hamdânîler*", *DİA*, XV/446–47; M. Sobernheim, "*Hamdânîler*", *İA*, V/179.

Müseyyib hâkim oldu (380/990).⁶² Böylece Hamdânîlerin Mavsıl valileri kolu son buldu. Gazanfer'in diğer bir kardeşi Zülkarneyn ise Fâtımîler'in hizmetine girdi ve Dımaşk valiliğine tayin edildi (401/1010).⁶³

Hamdânîler sadece Mavsıl ve Irak'ta hüküm sürmeyip, 333/944 yılından itibaren hâkimiyetlerini Halep ve Kuzey Sûriye'ye kadar genişletmişlerdi.

b- Halep Kolu

Halep ve Kınnesrin'de Valilik Yapanlar:



Başkentleri Halep'tir. Valiliklerinin başlangıcı 333/944–945, çöküşleri ise yaklaşık 391/1000–1001 senesinde olmuştur. Valiliklerinin müddeti 58 yıldır. Bu valilerin ilki Seyfüddevle Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Heycâ Abdullah b. Hamdan b. Hamdûn'dur. O, 333 senesine kadar bazen Bağdat'ta, bazen Vâsıt'ta, son olarak da Mavsıl'de kardeşi Nâsiruddevle'nin ve Halifelerin hizmetinde bulunmuş,⁶⁴ daha sonra Halep'e giderek burayı ele geçirmişti.⁶⁵

Nâsiruddevle Hasan, kardeşi Seyfüddevle Ali'yi Nusaybin'e vali tayin etmişti. Fakat Seyfüddevle daha büyük bir vilâyette bağımsız olarak hüküm sürmek istiyordu. Nâsiruddevle başlangıçta tereddüt gösterdiyse de daha sonra onun Halep'i ele geçirip orada bağımsız bir devlet kurmasına razı oldu.⁶⁶ Halep o sırada Muhammed b. Tuğç el-İhşîdî'nin naibi Osman b. Saîd el-Kilâbî'nin idaresinde bulunuyordu. Seyfüddevle, 8 Rebûlevvel 333/29 Ekim 944'te şehre girerek⁶⁷ Halife Müstekfî-Billâh ve kendi kardeşi Nâsiruddevle adına hutbe okuttu;

⁶² Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/257.

⁶³ M. Sobernheim, "*Hamdânîler*", s. 180; Karaarslan, "*Hamdânîler*", s. 447.

⁶⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XI/350.

⁶⁵ Müneccimbaşı, a.g.e., I/258.

⁶⁶ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 176.

⁶⁷ Brockelmann, *İslâm Ulusları*, s. 125; Işıltan, İA, "*Seyfüddevle*", XI/537.

ardından Dimaşk'ı aldı (Ramazan 333/Mayıs 945).⁶⁸ İhşîdîler'le Hamdânîler arasındaki mücadele Muhammed b. Tuğç'un ölümünden (Zilhicce 334/Temmuz 946) sonra Kâfur⁶⁹ döneminde de bir süre devam etti ve sonunda İhşîdîler yapılan anlaşma ile bütün Kuzey Sûriye'yi Hamdânîler'in tasarrufuna bıraktılar (Rebûlâhîr 336/Kasım 947).⁷⁰

Seyfûddeve bu tarihten sonra Bizans ile devamlı bir mücadeleye girdi ve asıl şöhretini Bizanslılarla yaptığı savaşlarla kazanmıştır. Başlangıçta başarılı olamadıysa da daha sonra birçok başarı elde etti, özellikle 953'ten itibaren önemli zaferler kazandı ve kumandan Bardas Phokas'ın oğlu Konstantinos'u esir aldı (Seyfûddeve'nin Bizans ile yaptığı savaşlar, tezimizin asıl konusunu teşkil ettiği için ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir).

Seyfûddeve Halep'te güçlü bir devlet kurmakla birlikte Nâsîrûddeve'ye bağlılığını sürdürdü. Mavsıl Hamdânîleri Bağdat üzerinde hâkimiyet kurmaya, Halep Hamdânîleri ise önce İhşîdîler'e, sonra da Fâtîmîler'e ve Bizans'a karşı topraklarını korumaya çalışmışlardır. Bizans saldırılarının önlenmesinde ve onlara karşı yapılan akınlarda Seyfûddeve'nin büyük emeği vardır. Hastalığı yüzünden son Bizans seferinden geri dönmek zorunda kalan Seyfûddeve Şeyzer'e çekildi ve 10 Safer veya 24 Safer 356 (25 Ocak veya 8 Şubat 967) tarihinde Halep'te öldü; cenazesi Meyyâfârikin'de annesinin mezarının yanına defnedildi.⁷¹

Seyfûddeve'nin yerine geçen oğlu Ebü'l-Meâlî Sa'düddeve iç isyanlar ve Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Onun 381 Şevvalinde (Aralık 991) ölümü üzerine yerine Ebü'l-Fezâil Saîdüddeve geçti. Bu sırada Fâtîmîler Halep'i kuşattıysa da Bizans İmparatoru II. Basileios'un yardıma gelmesi üzerine geri çekildiler. 392/1002 yılında, bir süreden beri Hamdânî tahtını ele geçirmeyi planlayan Hâcib Lü'lü' damadı Saîdüddeve'yi zehirleyerek ortadan kaldırdı ve iki yıl kadar onun oğulları adına devleti yönetti, Daha sonra onlardan Ebü'l-Hasan Ali ile Ebü'l-Meâlî Şerîfi Mısır'a sürdü; diğer kardeşleri Ebü'l-Heycâ ise ülkeyi terk ederek Bizans imparatoruna sığındı (394/ 1004). Böylece Hamdânîler'in Halep koluna son veren Lü'lü idareyi tek başına ele geçirmiş oldu. Onun 399/1008 yılında ölümünden sonra oğlu Mansur yerini aldı ve Fatîmî halifesinin adına hutbe okuttu; halife de ona "murtazaddevle" lakabını verdi.⁷²

⁶⁸ Işılta, "Seyfûddeve" İA, X/537.

⁶⁹ Kâfur Ebü'l-Misk el-İhşîdî (öl. 968). İhşîdî hükümdarı Muhammed b. Tuğç'un ölümünden bir müddet sonra Mısır'ın hâkimiyetini eline geçiren onun Nubyalı kölesi. Bkz. Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 12-13.

⁷⁰ Abdü'l-Câbir, Suud Mahmud, *eş-Şi'r fi Rihâbi Seyfûddeve el-Hamdânî*, Beyrut 1981, s. 18.

⁷¹ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/266; krş. İbn Hallikân, *Vefayât*, III/82; Işılta, a.g.mad., s. 537; Karaarslan, "Hamdânîler", DİA, XV/447.

⁷² Karaarslan, a.g.mad., s. 447.

XII. yüzyılda bir Hamdânî grubunun Sûriye’de Dürzîler arasında nüfuz ve itibar sahibi olduğu görülür; Osmanlılar zamanında ise Cebelidürûz’de emirlik yaptılar. IV. (X.) yüzyılın en zengin İslâm hanedanları arasında yer alan Hamdânîler Arap edebiyatının hamileri olarak şöhret kazandılar. Özellikle Seyfûddeve ve Nâsîrûddeve âlim, edip ve şairleri korur, onlara saygı gösterirlerdi. Yoğun savaşlarla dolu bir ömür geçirdiği halde Seyfûddeve’nin sarayı büyük şairlerle dolup taşardı. Seyfûddeve’nin ilgi ve himayesiyle şiir ve edebiyatta ciddi gelişmeler oldu. Fârâbî, *Kitâbü’l-Eğânî* adlı eserini Seyfûddeve’ye takdim eden Ebü’l-Ferec el-İsfahânî, saray hatibi İbn Nübâte, şair Ebü’t-Tayyib el-Mütenebbî, şair Ebû Firâs el-Hamdânî, şair Ebü’l-Alâ el-Maarrî ve Nâsîrûddeve adına imamet hakkında bir risâle yazan *Kitâbü’l-İrşâd* müellifi Şeyh Müfîd, Seyfûddeve’nin amcası Hüseyin’in yakın dostlarından Hallâc-ı Mansûr, Hamdânîler nezdinde ilgi ve itibar görmüş edip ve şairler arasında yer alır.⁷³ Hamdânîler İmâmîyye Şiası’na mensup olmakla beraber Sünnîlere karşı hoşgörülü davranmışlardır.⁷⁴

⁷³ Işıltan, “*Seyfûddeve*”, İA, X/537; Karaarslan, “*Hamdânîler*”, DİA, XV/447.

⁷⁴ Brockelmann, *İslâm Ulusları*, s. 125; Karaarslan, a.g.mad., s. 447.

I. BÖLÜM

SEYFÜDDEVLE'NİN HAYATI ve DÖNEMİNİN GENEL DURUMU

A. SEYFÜDDEVLE'NİN HAYATI

1- Nesebi, Doğumu, Yetiştirilmesi ve Kişiliği

Asıl adı Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah Ebû'l-Heycâ b. Hamdân b. Hamdun⁷⁵ et-Tağlibî er Rabi'î⁷⁶ dir.

IV/X. asırda, Abbasî devletinin zevali devresinde, ortaya çıkan müstakil hanedanların en mühimlerinden birisi olan Hamdânîler'in kudretli bir şahsiyeti ve bu hanedanın Halep kolunun kurucusudur. Savaşçılığı ve özellikle bu asırda yeniden bir yükseliş devri yaşayan Bizans'a karşı mücadelesi ile İslâm dünyasının kahramanlık destanlarına mevzu olmuş, edip, şair ve âlimlerin koruyucusu sıfatı ile büyük şöhret kazanmıştır.

Ebû'l-Hasan Ali'nin 17 zilhicce 303/22 Haziran 916,⁷⁷ başka bir rivâyette de 301/913–914 yılında⁷⁸ Meyyâfârikîn⁷⁹ de doğmuştur.⁸⁰

Seyfûddeve'nin çocukluğu hakkında fazla bir bilgi olmamakla birlikte onun, fakir bir evde değil, bilakis ufuklarında güneşin doğduğu, içinden güzel kokuların yayıldığı, aristokratlarınkini aratmayacak güzel bir evde dünyaya geldiği rivâyet olunmaktadır. Bu görkemli evde gerek annesi gerekse cariyeler tarafından el bebek gül bebek büyütülmüştür.⁸¹

Keyyâli, müsteşrik Andre Devens (Le Roman de L'Émir Séif Paris 1935)'ten şu bilgiyi nakleder: “*Seyfûddeve yürümeye başladığında, insanların Hamdân oğulları arasında en güzel kişinin O olacağını öngörmüşlerdi. Güldüğü zaman yüzü, baharda açan yaseminler gibi olurdu, gözleri yıldız gibi parlardı. Tebessüm ettiği zaman, insanlar üzerinde, sabahları çiçeklerin açması gibi bir canlılık uyandırırdu. Çok zeki ve farklıydı. Bu nedenle babası, onun*

⁷⁵ Işıltan, “*Seyfûddeve*”, İA, X/356.

⁷⁶ Keyyâli, Sâmî, *Seyfûddeve ve 'Asru'l-Hamdâniyyîn*, Halep 1939, s. 6.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/500.

⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefayât*, I/463; Keyyâli, a.g.e., 6; Işıltan, a.g.mad., s. 356.

⁷⁹ Bugünkü adı Silvan olan ve şehitler diyarı olarak da anılan Diyar-ı Bekir'in en meşhur şehirlerindedir. Çok eski bir şehir olan Meyyâfârikîn, kalesinin büyük burçları, kutsal resim ve kıssalarla şekillendirilmiş, Bizans döneminden kalan kiliseleri ile önemli bir yere sahiptir. Bkz. Keyyâli, a.g.e., s. 6.

⁸⁰ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 11.

⁸¹ Keyyâli, a.g.e., s. 7–8; Abdü'l-Câbir, a.g.e., s. 13.

güzel yetişmesi için Mavsıl hâkimlerinin, âlimlerinin ve şairlerinin yanına vermişti. Çünkü onun bütün âlimleri geçecek bir ilme sahip olmasını istiyordu.”⁸²

Böylece Seyfûddevele hâkimlerin ve âlimlerin yanında hayatının ilk düğümünü atmış oluyordu. İleri düzeydeki zekâsı nedeniyle bu asırdaki ilimleri kolayca öğreniyordu adeta yutuyordu, bütün ilimlerden bir şeyler alıyordu. Ancak en çok ilgisini çeken edebiyat ve şiir idi. Avlanmak, ata binmek ve ok atmak da ilgilendiği ve vaktini geçirdiği alanlardı. Ayrıca savaşlarla ilgili kıssalardan da hoşlanıyordu.⁸³

Gün geçtikçe büyüyen ve genç bir delikanlı olan Seyfûddevele, bazı savaşlarda ağabeyi (Nasırûddevele)’ne eşlik ediyor, savaş meydanında nadir olarak gösterilen bir cesaret ve sabır örneği ortaya koyuyordu. Böylece Mavsıl’da ve Cezîre bölgesinde ismi yayılmaya başlayan Seyfûddevele daha sonra Bağdat’a halife el-Muktedir’in yanına gitti ve onun sevgisini kazandı. Bağdat’ta bulunan Seyfûddevele, böylece babasının ölümü ile sonuçlanan çarpışmaları yakından müşahade etme imkânını buldu ve halife el-Muktedir’in ona hil’at vermesiyle de özgüveni artmış oldu.

Seyfûddevele mümtaz, cesur, atılgan ve idealistliği gözlerindeki pırıltıdan gözlemlenen bir genç oldu. Abbasî hilâfetinin bu fırtınalı ve sarsıntılı döneminde, omuzlarına büyük bir yükün yüklendiğini hissetti ve bu yükü taşımaktan çekinmedi, içine hiçbir korku düşmedi, zamana ve yazgısına adeta meydan okudu. Korkuyu zırh giyindi, kalbini iman ateşi ve heyecan doldurdu ve bütün olaylara büyük bir azimle göğüs germeyi başardı.

Seyfûddevele’nin derin ve geniş bir kültüre sahip olduğu, hanedana mensup diğer kişilerin aksine bedevilikten ve cahiliyeden uzak olduğu, ayrıca onun Arapça dışında başka dilleri de konuştuğu ve Yunancayı ve Yunan kültürünü de bildiği nakledilmektedir.⁸⁴

Seyfûddevele hayatının bu ikinci baharında çalkantıların ve çarpışmaların karşısında nasıl duracağını, aşiretlerin, emirlerin nasıl itaat altına alınacağını ve yeni bir memleketin nasıl inşa edilebileceğini öğrenmişti.⁸⁵

Tarihçiler Seyfûddevele’nin kişiliği hakkında çok farklı görüşler ortaya koydular ancak, onun cömertliği,⁸⁶ cesareti konusunda hepsi ittifak halindedir. Bununla beraber birçok tarihçi tarafından beyan edilen şu ifade onun kişiliği hakkında özet bir fikir oluşturmaktadır:

⁸² Keyyâli, *Seyfûddevele*, s. 7–8.

⁸³ Keyyâli, a.g.e., s. 8; Abdü’l-Câbir, *eş-Şi’r*, s. 12.

⁸⁴ Abdü’l-Câbir, a.g.e., s. 13.

⁸⁵ Keyyâli, a.g.e., s. 8–9; Derviş Nuhayli, *Fethü’l-Fâtimiyyîn li’ş-Şâm*, İskenderiye 1979, s. 62; Abdü’l-Câbir, a.g.e., s. 13.

⁸⁶ Seyfûddevele’nin cömertliği göstermelik değil gönül hoşluğuyla idi. Bu konuda İbn Kesîr şu rivâyeti aktarmaktadır: Mütenebbi Seyfûddevele’nin yanından ayrıldıktan sonra birkaç yere uğramış ve nihayet Büveyhîler’den Adüdüddevele’nin yanına gitmiş ve ona övgüde bulunmuştur. Adüdüddevele de ona 200.000

*Seyfûddeve çok mağrur birisiydi ve hiç kimsenin fikrini kabul etmezdi. Buna neden olarak da sonradan kimsenin kendisi için, başkalarının sayesinde zafer kazandı demesini istememesini gerekçe olarak gösterirdi.*⁸⁷

2- İktidara Gelişi ve Devlet Adamlığı

Ebü'l Hasan Ali, babası Abdullah Ebü'l-Heyca'nın Bağdat'ta çıkan ve halife el-Kahir'in düşürülmesi ile neticelenen karışıklıklar içinde, 17 muharrem 317 (2 Mart 929)'de öldürülmesinden sonra, Hamdâni ailesinin başına geçen ağabeyi Nâsîrûddeve Hasan'ın yanında kalmış ve onun hareketli geçen hayatının değişik safhalarına iştirak etmiştir. Abbasî devletinin bütün kuvvet ve kudretinin emîrül-ümerâların elinde bulunduğu ve her eyâlet vâlisinin istiklâl kazanmak için bitmez-tükenmez mücâdeleler ile meşgul olduğu El-Muktedir, el-Kâhir ve el-Râzî'nin hilâfetleri döneminde, mütemadiyen cephe ve taraf değiştirerek olaylara karışan iki kardeş Mavsıl ve civarında hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Bu gayretleri sırasında Ebü'l Hasan Ali ağabeyine isyan etmiş, Hamdânîler'e tâbi Diyarbekir bölgesi valisi Deylemlî Ali b. Câfer'i tahkim etmiş bulunduğu Erzen'de kuşatarak mağlup etmeye muvaffak olmuş (324/935–936) ve genç yaşında üstün kumandanlık vasfını ortaya koymuştur. Bu suretle Diyarbekir bölgesinin idaresini üzerine alan⁸⁸ Ebü'l Hasan Ali 326/937–938 yılında, yukarı Fırat bölgesinde, Hısn-ı ziyâd (Harput) kalesi yakınında, 923 senesinden beri Bizans İmparatoru I. Romanos Lekapenos (920–944)'un şark kuvvetleri Domestikos'u bulunan meşhur Bizanslı kumandan Johannes Kurkuas'ı büyük bir bozguna uğratarak, meşhur Bizans savaşlarına başlamıştır. Ebü'l-Hasan Ali bu muvaffakiyeti takiben, Ermenîye bölgesine gidererek, burada birçok Ermeni ve Gürcü reisini itaat altına almış ve 940 yılında Bizans arazisine dâhil olarak, Koloneia (şimdiki Şebinkarahisar) civarını tahrip etmiştir.⁸⁹

329/941 tarihinde, halife el-Râzî'nin ölümünü müteakip, emîrül-ümerâ Beckem'in emri ile hilâfete getirilen el-Muttaki mezkûr Türk emîrinin öldürülmesi üzerine, Bağdat üzerine yürüyen Berîdîlere karşı gerek Sûriye'de bulunan İbn Râik'ten ve gerekse

dinara yakın armağan verdi. Başka bir rivâyette de 30.000 dinar kadar armağan vermiş, sonra ona şöyle bir tuzak kurmuştu: “*Adududdevle b. Büveyh'in mi yoksa Seyfûddeve b. Hamdân'ın mı armağanları daha güzeldir?*” diye kendisine bir soru soruldu. O da şu cevabı verdi: “*Adududdevle'nin armağanı daha çoktur, ama o, bu armağanı verirken kendini zorlayıp yapmacık hareketlerle yapıyor. Fakat Seyfûddeve'ninki her ne kadar daha az ise de o gönül hoşluğu ile veriyor. O armağan verme tabiatına sahiptir. Fakat Adududdevle yapmacıklık içinde armağan veriyor, bununkisi sunidir.*” (Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/436.)

⁸⁷ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/262; Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 301; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, 2000, s. 30.

⁸⁸ Baytâr, *Mevâkıfî'l-Ümerâ*, s. 177.

⁸⁹ Işıltan, “*Seyfûddeve*”, İA, X/536–537.

Hamdânoğulların'dan yardım istedi. Hamdânoğlu Hasan bu iş için kardeşi Ebü'l-Hasan Ali'yi vazifelendirdi. Genç Hamdâni emîri halifeye Tekrît'te iltihak etmiş, İbn Râik ile birleşerek, Bağdat'ı korumaya çalışmış, fakat Ebû Abdullah el-Beridî karşısında tutunamayarak, halife ve İbn Râik ile birlikte, Mavsıl'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu durumun Hamdânoğullarını emîrül-ümerâlik makamını elde ederek, Bağdat'a ve bütün Abbasî devletine hâkim olmak hususunda tahrik ve teşvik ettiği anlaşılıyor; zira Hasan, kardeşi ile iştirak hâlinde olarak, emîrül-ümerâ İbn Râik'i öldürttü (21 Recep 331/11 Nisan 942).⁹⁰ Hamdân oğlunun elinde bulunan halife ister istemez bu haince işlenmiş cinayete göz yummak zorunda kaldığı gibi, Hasan'a emîrül-ümerâlik makamını ve "Nâsîrüddevle" lakabını, Ebü'l-Hasan Ali'ye de "Seyfüddevle" lakabını verdi.⁹¹ Nâsîrüddevle, bundan sonra halife ve kendisine iltihak eden Türk kumandanı Tüzün ile birlikte, Bağdat'a yürüdü El-Beridî şehri terk etmek zorunda kaldı. Nâsîrüddevle bundan sonra kardeşi Seyfüddevle'yi Vâsıt'a, El-Beridî üzerine göndermiştir. Seyfüddevle El-Beridî'yi mağlup etmekle beraber, maiyetinde bulunan Türk askerini tatmin edemediği cihetle, ordusunu bırakıp, Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Bu durumda kendilerini Bağdat'ta emniyette hissetmeyen Hamdânî kardeşlerden Nâsîrüddevle, halifenin ısrarlı ricalarına rağmen, asıl hâkimiyet bölgesi olan Mavsıl'a dönmüş, Seyfüddevle de Türk birliklerinin başında bulunan Tüzün'e mukavemet etmeyi beyhude yere denedikten sonra, Bağdat'ı terk etmiştir.⁹²

Emîrül-ümerâliğe getirilen Tüzün'ün tahakkümüne dayanamayan El-Müttakî, bir müddet sonra bu zâtın El-Beridiler ile mücâdele etmek üzere, Vâsıt'a gitmesinden faydalanarak, Nâsîrüddevle'ye haber gönderip, kendisini Mavsıl'a aldırmasını istedi ve onun gönderdiği refakat birliğinin himayesinde, ailesi ve çocukları ile birlikte Tekrît'e gitti ve burada Seyfüddevle tarafından karşılandı (331/942).⁹³ Halife, buradan Mavsıl'a ve müteakiben Seyfüddevle'nin refakatinde Rakkâ'ya gitt. Burada Mısır hâkimi El-İhşid ile onu Bağdat'a gelmeye ikna gayesi ile müzakerelere girişmiş, arada bir anlaşmaya varılamadığı için, Seyfüddevle'nin ikazlarına rağmen, Tüzün'ün vaatlerine ve sadakat yeminlerine aldanarak, Bağdat'a doğru yola çıkmış fakat yolda Tüzün tarafından gözlerine mil çekilerek, hilâfetten düşürülmüştür (333/944). Seyfüddevle aynı yıl içinde Halep'i Mısır hâkimi İhşid'in valisi Osman b, Sa'id el-Kilâbi'nin elinden aldı (333/944).⁹⁴

⁹⁰ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 176.

⁹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/351; Baytâr, a.g.e., s. 176.

⁹² Işıltan, "*Seyfüddevle*", İA, X/537.

⁹³ İbn Kesir, a.g.e., XI/358.

⁹⁴ Işıltan, "*Seyfüddevle*", s. 537.

Bu tarihten sonra Seyfûddeve önce İhşîd ve onun halefleri ile uğraşmış, kuzey Sûriye’de istikrarı sağlayan adımları attıktan sonra da, bütün dikkat ve gayretini Bizans ile mücadeleye hasrettiğinden, ağabeyinin Büveyhoğulları ile yaptığı mücadeleye ancak çok sınırlı bir şekilde iştirak etmişti. Ancak savaş talihî Nâsîrûddeve aleyhine döndüğü zamanlarda, onu kendi hâkimiyet merkezi olan Halep’te hürmetle kabul etmek ve kendi planlarını aksatmayacak ölçüde desteklemekle yetinmiştir. Filvaki Halep’in Seyfûddeve eline geçmesini kabul edemeyen İhşîd, sonradan oğulları namına devleti idare edecek ve hatta bir müddet de tamamıyla müstakil bir hale gelecek olan siyahî hadım Kâfur’u Hamdân oğlunun üzerine sevk etti ise de, Seyfûddeve bu orduyu Hıms yakınında er-Rastan mevkiinde bozguna uğrattı. Hıms’a ve oradan Dimaşk’a kaçan Kâfur durumu İhşîd’e bildirdi. Seyfûddeve bu savaşta kan dökülmemesi için çok büyük bir gayret göstermiş, aldığı esirleri de hemen serbest bırakmıştı. Seyfûddeve, bundan sonra Dimaşk üzerine yürüyerek, 333 ramazanında (Nisan/Mayıs 945) şehre girdi. İhşîd, 25 Şaban 333/12 Nisan 945 ’te, ordusu ile Mısır’dan hareket etti. Seyfûddeve’nin Dimaşk’ı işgal ettiğini Filistin’de haber alınca ona elçiler göndererek, Dimaşk’ı iade ve buna karşılık bütün diğer işgal ettiği yerleri muhafaza etmesi şartı ile barış teklifinde bulundu. Seyfûddeve’nin buna “*cevabımı inşallah Mısır’a girdiğimde veririm*” mukabelesinde bulunduğu rivâyet olunur. Bunun üzerine, İhşîd, Dimaşk ahalisini Seyfûddeve aleyhinde kışkırtmış ve Hamdânî emîri, yağmacı bazı Arap kabilelerini tenkil gayesi ile şehri terk edince, halk surların kapılarını kapayarak dönüşünde onun şehre girmesine mâni olmuştur. Seyfûddeve bunun üzerine Hıms’a doğru geri çekilmiş ve İhşîd ile aralarında 333 Şevval/Mayıs/Haziran 945’te Kinnesrin yakınında vuku bulan savaşta mağlup olarak, Halep’i boşaltmak zorunda kalmıştır. İhşîd Halep’i eline geçirdi; fakat Seyfûddeve ile anlaşarak ve kardeşinin -bir rivâyete göre bizzat kendisinin- kızını onunla evlendirerek, tekrar Dimaşk’a dönmeyi uygun buldu.⁹⁵ Halep, Hıms ve Antakya Seyfûddeve’ye bırakıldı (Rebiülevvel 334/945).⁹⁶ İhşîd. aynı yılın zilhiccesinde veya 335 Muharreminde (Ağustos 946) vefat edince, Seyfûddeve Dimaşk üzerine yürümüş ve şehri zapt etmiştir. Bu muvaffakiyetten ümitlenen Seyfûddeve müteakiben Mısır üzerine yürümüş ise de, İhşîdoğulları’nın ordusu tarafından Ramla yanında mağlup edilmiştir (335/946). Seyfûddeve bunu takip eden devrede Kâfur ile nihai olarak anlaşıncaya kadar, çoğunlukla mağlûbane savaşmak zorunda kaldı. İhşîdiler’in Seyfûddeve’ye karşı hemen bütün savaşları kazanmalarına rağmen, Halep ve kuzey Sûriye’yi onun elinde bırakmaya razı olmuşlardır. Bunu; Bizans’a karşı bu sülâlenin

⁹⁵ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Halep*, s. 69–70.

⁹⁶ İbnü’l-Adîm, a.g.e., s. 69; Baytâr, *Mevâkıfî’l-Ümerâ*, s. 177.

takip ettiği barışçıl siyaset sebebi ile Anadolu'ya akın için bir çeşit çıkış noktası teşkil eden bölgenin onlar için bir yükten başka bir şey teşkil etmemiş olması ile izah etmek mümkündür. Seyfûddeve'nin Halep'te kesin olarak yerleşmesi ve Mısırlılar ile anlaşması Rebiülâhir 336/947 tarihinde vaki olmuştur.⁹⁷

3- Seyfûddeve'nin vefatı

356 yılı Safer ayının çıkmasına beş gün kala (9 Şubat 967) Cuma günü, gündüz saat üçte Seyfûddeve Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Hamdan et-Tağlibî prostat hastalığından Halep'te öldü⁹⁸. Onun bir felç neticesinde öldüğü de söylenmektedir.⁹⁹ Naaşı Meyafarıkın'e götürülerek annesinin şehir içinde bulunan türbesine defnedildi. O, savaş yaptığı yerlerden birer miktar toplayarak biriktirdiği toprakları karıştırarak bir avuç içi kadar bir kerpiç haline getirmiş ve ölünce, mezarda yanağının bunun üzerine konulmasını vasiyet etmişti.¹⁰⁰ Vasiyeti yerine getirildi. O, 303/916 senesi Zilhicce ayının yedisi pazar günü doğdu. Halep'te valiliğinin başlangıcı 333/944 senesidir. Öldüğü zaman 53 yaşındaydı. Valilik müddeti 23 senedir.¹⁰¹

Seyfûddeve bir vasiyetname taslağında, arkasında feryad-ü figanın yapılmaması, yanakların dövülmemesi, yüzlerin çizilmemesi, saçların açılmaması, kapıların siyahlatılmaması, mefruşatın yırtılmaması, bitkilerin koparılmaması ve binaların yıktırılmaması; ölüsünün Mısır işi üç beyaz bez parçası içine sarılması ve bunların ne ipekten ne nakşedilmiş ne de altın iplikle işlenmiş olması vasiyetinde bulunmuştur. Çünkü soylu kişilerin cesetleri için o zamanlarda kefen ve tahnid bakımından tamamen gayri İslâmi olarak müthiş bir israf yapılıyordu.

356/967 yılında ölen Seyfûddeve'nin cenazesi evvela saf su ile sonra nilüfer ruhu ile sonra sandalla, sonra derîre ile sonra amberle, sonra kâfur ile bundan sonra gül suyu ve nihayet son iki defa damıtılmış su ile olmak üzere tam dokuz kez yıkanmıştır. 50 dinar değerinde bir dabîkî havlu ile kurulanmıştır ve havlu cenazeyi yıkayan Kûfe kadısına ücretinin dışında verilmiştir. Tahnidi mürrüssâfi ve kâfurle yapılmıştır. Yanakları ve boynuna

⁹⁷ Işıltan, “*Seyfûddeve*”, s. 537–538.

⁹⁸ Krş. İbn Hallikân, *Vefayât*, III/82. Ayrıca bkz. ed-Dineverî, *Tarihü'l-Mavsıl*, s. 132; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 36–37.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/499–500.

¹⁰⁰ Abdü'l-Câbir, a.g.e., s. 37.

¹⁰¹ Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 266.

100 miskal galiye; kulak ve gözlerine, burun ve ensesine 30 miskal kâfur konulmuştur. Kefenlerinin kıymeti 1000 dinardı. Tabuta konulmuş ve üzerine kâfur dökülmüştür.¹⁰²

B. SEYFÜDDEVLE DÖNEMİNİN GENEL DURUMU

1- Siyâsî Durum

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu dönem, Abbasî devletinin ikinci dönemini, yani siyasi açıdan girmiş olduğu karanlık dönemi göstermektedir. Artık Abbasî hilafetinin siyasi gücünün kaybolduğu ve meydanın emirü'l-ümerâlara kaldığı bir dönemdir. Bu dönem 324/936 yılında İbn Râik'in emirü'l-ümerâ olarak tayin edilmesiyle başlar. Halifeler bu tarihe kadar görülmemiş bir şekilde hemen bütün salâhiyetlerini bir başkasına devrediyor veya devretmek zorunda kalıyordu. Sâmerâ devrinde Türk hükümdarlarının halifeler üzerindeki baskılarına rağmen halifeler yetkilerini bir başkasına devretmemişlerdi. Ancak şimdi durum tamamen değişmişti.

İbn Râik'in emirü'l-ümerâlığı fazla devam etmedi. Vezir İbn Mukle ile ihtilafa düşmesi, onu vezirin müttefiki Beckem et-Türkî ile karşı karşıya getirdi. Ahvaz valisi el-Beridi¹⁰³ ile başarılı mücadeleler yapmış olan Beckem, 327/938 yılında Bağdat'a girerek halife tarafından emirü'l-ümerâ tayin edildi. Beckem üç yıllık emirü'l-ümerâlığı sırasında Hamdânîler, Berîdîler ve Büveyhîler ile mücadele etmiş ve son iki grubun Bağdat'ı istilâ teşebbüslerini önlemişti. Ancak bir sefer sırasında 330 (Nisan 941) tarihinde öldürülmüştür. Beckem'in yerine emirü'l-ümerâ olan Tüzün¹⁰⁴ de aslen Türk olup Beckem'in komutanları arasında temayüz etmişti. Tüzün dört yıllık emirü'l-ümerâlığı sırasında fazla bir varlık gösterememişti. Hamdânîler ve Berîdîlerin baskıları daha da artmıştı.¹⁰⁵

İbn Râik ile başlayan emirü'l-ümerâlık, kısa süre sonra devlet erkânı arasında rekabet unsuru olmaktan gecikmedi. Nitekim – yukarıda da ifade ettiğimiz gibi - iki yıl sonra maiyetindeki komutanlardan Beckem et-Türkî, İbn Râik'i uzaklaştırarak kendisini bu makama tayin ettirdi (938). Diğer taraftan yine siyasi sebeplerle 942 yılında Hamdânîler'den Hasan (Nasirüddeve)'a emirü'l-ümerâlık payesi verildi. Büveyhîler'in 945 yılında Bağdat'ı işgalleri üzerine halife Müstekfî bu hanedândan Ahmed'i, Müizzüddeve unvanı ile emirü'l-ümerâ

¹⁰² Mez, *İslâm Medeniyeti*, s. 443.

¹⁰³ Bu nisbe Muktedir ve halefleri zamanında Abbasî hilafetinin inkıraz devrinde önemli bir rol oynayan, Ebû Abdullah Ahmed, Ebû Yusuf Yakûb ve Ebû'l-Hüseyn isminde, üç kardeş tarafından taşınmıştır.

¹⁰⁴ Mez, Seyfüddeve'nin parlak başarılarına rağmen, Beckem ve Tüzün tarafından sürekli yenilgiye uğratıldığını ifade etmektedir. Bkz. Mez, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁵ D.G.B.İ.T., III/327.

tayin etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁶ Siyasi bakımdan halifeye bağlılıklarından pek söz edilemeyen Hamdânîler ile halifeye tamamen tahakküm eden Büveyhîler'e bu ünvanın verilmesi bir mecburiyet tahtında olmuş ve emirü'l-ümerâlık¹⁰⁷ müstakil bir hükümdar karşılığında kullanılmaya başlanmıştır.

Muizzü'd-Devle'nin, Sünnî Abbasî Halifesi'nin başşehrine Büveyhî bayrağını dikışı, artık neredeyse maddi hiçbir kudreti kalmamış olan Abbasî halifesinin bir Şîî emirin denetimine girmesi gibi oldukça tuhaf gözükten bir gelişmeye işaret etmekle kalmamıştı. Aynı zamanda, en azından görünüşte, Şîî zümrelere, Abbasî Hilafeti'nin yerine bir Şîî hilafet tesis etmek gibi birkaç asır boyunca sürdürdükleri bir amacı gerçekleştirme fırsatının doğduğu ümidini de vermiştir. Fakat hemen söylemek gerekir ki, Muizzü'd-Devle, bir Şîî olarak dinen meşruluğuna inanmasa bile, Abbasî hilafetini ilga etmemiş ve onun devamına izin vermiştir. Böylece tabir yerindeyse, Şîî Büveyhî Hanedanı ile Sünnî Abbasî Hilafeti arasında bir uzlaşma ortaya çıkmıştır. Bu uzlaşma ile Abbasî – Büveyhî topraklarında İslâm inancının farklı iki yorumu ve iki ayrı mezhebine mensup güçler, tarihte ilk defa olmak üzere işbaşında bulunmuş ve en tepe noktada bir “çok seslilik”i temsil etmiş olmaktadır.¹⁰⁸

Merkezi idarenin vurdumduymazlığı ve zamanın iki hareketli meselesi olan mahalli menfaatler ve kırsal bölgelerdeki memnuniyetsizlik, Şîîler'in hareketlerini bir ihtilal şekline dönüştürmelerine fırsat verdi. Şîîler'in mahalli ayaklanmalarla olan irtibatı ve onların baskı altında bulunmaları kendilerine böyle bir rolü oynama imkânı verdi. Bununla beraber mahalli menfaatleri ilave olarak Şîîliğin mezhepçi yapısı, mevcut problemleri çözmek için muhtelif yaklaşımlara bağlıydı. Yüksek seviyedeki Fâtımî ideolojisi, Kûfe Karamitasının kaba fikirlerinden doğan bir haykırış idi. Hamdânîler, Taberistan Zeydîleri ve Büveyhîler gibi İsmailî olmayan diğer çağdaş Şîîler, aynı problemleri çözmeye kendi fikirlerini kullandılar. Şîî rejimlerin bir müddet İslâm topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmalarında

¹⁰⁶ Zettersten, K. V. “*Büveyhîler*”, İ.A., İstanbul, 1961, II/844; Merçil, “*Büveyhîler*”, DİA, İstanbul, 1992, VI/497.

¹⁰⁷ Bu ünvanın Selçuklulardan itibaren Osmanlı imparatorluğunun son yıllarına kadar değişik mahiyetteki memuriyetleri ifade etmek için şehrin vye bölgenin idaresine memur edilenlere emirü'l-ümerâ denmekte idi. Meselâ Sultan Melikşâh'ın amcası Osman, emirü'l-ümerâ lakabını taşıyor ve Toharistan'ın idaresini yürütüyordu. Diğer taraftan Selçuklu ordusunun üst seviyedeki komutanları olan sipehsâlâr, emir-i emîrân, mukaddemü'l-ceyş, nakib ve serhenk arasında emirü'l-ümerâya da rastlanmaktadır. Fâtımîler'de, Mavsıl ve Şam atabeglerinde ve Memlûkler'de komutan olarak emirü'l-ümerâ kullanılmaktadır. İlhanlılar zamanında ordu komutanına Beylerbeyi (Bidlâr Bigi) yahut emirü'l-ümerâ veya Mir-i Mirân deniliyordu. Akkoyunlular'da ise ordu başkomutanı, emirü'l-ümerâ veya melikü'l-ümerâ ünvanını taşıyordu. Osmanlı devletinde eyalet teşkilatı kurulduktan sonra eyalet valileri olan Beylerbeyilere aynı zamanda emirü'l-ümerâ da deniliyordu. Bu uzun müddet devam etmiş ve 1259 (1843–44) yılından itibaren ihdas edilmişti. Bu durum Osmanlı devletinin son yıllarına kadar devam etmiştir. Bkz. D.G.B.İ.T., III/ 325-26.

¹⁰⁸ Güner, Ahmet, “*Büveyhîler Dönemi Çok Seslilik*”, Dokuz Eylül Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XII, İzmir, 1999, s. 49.

birbirleriyle işbirliği yapmayıp, kendi şahsi menfaatleri için bir diğeriyle savaşıarak meşgul olmaları oldukça önemlidir.¹⁰⁹

2- Sosyal Durum

Seyfüddevle Bizans ile yaptığı savaşlar kadar Halep'te etrafına topladığı güzide şair ve âlimler halesi ile şöhret kazanmıştır. Bu edipler topluluğunun çekirdeğini şüphesiz babasının hizmetinde yaşamış olanlar teşkil ediyordu. Halep'e yerleştikten sonra ise, savaşçılığının, cömertliğinin cezettiği büyük isimler, el-Mûtenebbi, Ebû Firâs, el-Fârâbi, Ebû'l-Ferec el-İsfahâni, Halep'i bütün orta çağ boyunca hatıralarda canlı kalan bir edebiyat merkezi hâline getirmişlerdir. Onun adını tarihte ebedileştirenler de hiç şüphesiz bu büyük şahsiyetlerdir.

Şair Ebû'l-Alâ el-Maarrî ve Nâsirüddeve adına imamet hakkında bir risâle yazan *Kitâbü'l-İrsâd* müellifi Şeyh Müfid, Seyfüddevle'nin amcası Hüseyin'in yakın dostlarından Hallâc-ı Mansûr, Hamdânîler nezdinde ilgi ve itibar görmüş edip ve şairler arasında yer alır.¹¹⁰

Seyfüddevle, Hamdânîler'in ileri gelen efendilerinden, ailenin belkemiği olup devlet erkânının kendisini çok ziyaret ettiği birisiydi. Cömertlik kaynağı, umut kapısı, sarayı yolcuların konukevi durumundaydı. Ediplerin ve şairlerin sığınağı idi. Halifelerden sonra onun gibi kapısına büyük şairlerin ve ulu kimselerin geldiği başka hükümdar olmamıştır.¹¹¹

Sultanın kapısı, içindekilerin infak edildiği ve herkes için uğrak yeri olan çarşı ve pazarlar gibiydi. Seyfüddeve, büyük bir edip ve şair olduğu gibi, güzel şiirleri seven biriydi.

Seyfüddevle'nin, kardeşi Nâsirüddeve için söylemiş olduğu bu şiir onun şair kişiliğine delalettir ve bunun gibi birçok şiiri bulunmaktadır.

*“Yücelikleri sana bağışladım, zaten buna ehildin sen
Dedim ki onlara, fark vardır benimle kardeşim arasında
Ben bu işten vazgeçmedim ancak
Sadece kendi hakkımdan vazgeçtim, bütünüyle hak sana kaldı
Razı değil misin namaz kılan olayım
Senin ileri geçmene ben razı olursam”¹¹²*

¹⁰⁹ D.G.B.İ.T., III/286.

¹¹⁰ Işıltan, “*Seyfüddevle*”, X/537; Karaarslan, “*Hamdânîler*”, XV/447.

¹¹¹ Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/266; D.G.B.İ.T., V/249.

¹¹² Münecimbaşı, a.g.e., I/266; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 49.

Seyfûddeve'nin sarayında birçok şair ve edip bulunmaktaydı. Özellikle el-Mütenebbi, Sanevberî,¹¹³ es-Sırrî, Namı, el-Beygâ, İbn Nubâte, Vavâ gibi şairler ile güzel hatıraları vardır.¹¹⁴

Büyük feylosof Ebû Nasr Farabî de onun sarayında bulunan şahsiyetlerinden birisiydi. Adı geçen filozof, 340 senesinde Dimaşk'ta ölümüne kadar onun yanında kaldı ve sürekli ikram gördü.

Devamlı Seyfûddeve'nin yanında olan ve onunla birlikte savaflara katılan ve dönemin en önde gelen kişileri (şairleri) Ebû Firas ve el-Mütenebbi'dir. Bunlar hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

a- Ebû Firâs (öl. 357/968)

Asıl adı el-Fâris el-Hâris b Said'tir. Fakat "Ebû Firas"¹¹⁵ olarak tanınmaktadır. Arapların en ünlü şairlerinden olup aynı zamanda Hamdânoğulları arasındaki en büyük şairdir. Bununla birlikte asil, cesur, cömert ve savaşmayı seven bir kişiliğe sahipti.¹¹⁶ Aynı zamanda Seyfûddeve'nin amcasının oğlu, valisi ve her savaşında onun yanında olan komutanlarından birisiydi.

Se'alebî onu vafederken şöyle demektedir: *Ebû Firâs, edeb, fazilet, kerem, övgü, belagat, olgunluk, feraset ve cesarete zamanının seçkini, asrının güneşiydi. Onun şiiri, güzellik, iyilik, kolaylık, vecizlik, lezzetlilik, anlam derinliği, tatlılık yönlerinden diğer şairler arasında büyük bir şöhrete sahipti. Tabiiyet, cana yakınlık, meliklik ve izzet rıdasına bürünmüştü. Ondandır önce İbnü'l-Mütezze'in şiiri müstesna, bütün bu özelliklerin bir araya geldiği olmamıştır. Ancak, sanatkârlar arasında ondan daha üstün kabul ediliyordu.*¹¹⁷ Sahib b. Abbad; "Şiir melikle başladı, melikle bitti" (yani İmru'l-Kays ile başladı, Ebû'l-Firâs ile bitti) demiştir.¹¹⁸

Seyfûddeve ondaki güzelliklere hayranlık duyar ve onu, ikramda kavminin diğer fertlerinden üstün tutar ve gazalarında onunla arkadaşlık etmek ve işlerinde onu yerine vekil bırakmak isterdi. Baskınlarından birinde Rumlar onu esir almışlardı. Bu sırada o yaralı bulunmaktaydı. Baldırına giren bir okun ucu orada kalmıştı. Onu önce Harşana'ya

¹¹³ Antakyalı Muhammed İbn Ahmed Ebûbekir; Seyfûddeve'nin muhasebecisi idi. Es-Sanevberî lakabı onun ya da babasının çamfıstığı ağacı da dâhil olmak üzere, kereste tüccarı olduğuna işaret eder. Arap edebiyatının bu ilk tabiat şairinin gök, hava ve ışığa karşı büyük sevgisi ve onların ince sırlarını keşfe çalışan bir gözü vardır. Arap edebiyatında Sanevberî derin iz bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mez, *İslâm Medeniyeti*, s. 304-312.

¹¹⁴ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 53.

¹¹⁵ Ebû Firâs'ın nesebi için bkz. Tezimiz giriş kısmında Hamdânîlerin soy kütüğü (s. 16).

¹¹⁶ Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 194.

¹¹⁷ Se'alebî, *Yetîmetü'd-Dehr*, (trz.), I/22, Se'alebî kitabına Hamdânoğullarının şairleri ile başlamaktadır.

¹¹⁸ Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 267; Şek'a, a.g.e., s. 194.

nakletmişler, peşinden Kostantiniyye'ye götürmüşler, daha sonra da Seyfûddeve tarafından kurtarılmıştı.

Onun Rumlarla savaşırken başından ilginç bir olay geçmişti. 348 senesinde Rumlar onu bir geçitte kuşatmışlar ve neredeyse esir alacaklardı. Bu sırada o, dağın tepesinde uçurumun kenarında bulunuyordu. O esnada atı şaha kalktı ve onu uçurumun tepesinden, aşağıda akmakta olan nehire attı. Allah'ın koruması ve yardımıyla salimen kurtuldu. Bu olayın Harşana Kalesin'de, ilk esaretinde başından geçtiği de rivâyet edilmektedir.¹¹⁹

İbn Hallikân, Ebû Firâs'ın, Divanında, ölümü yaklaştığı zaman kızına hitaben şu beyitleri söylediğini ifade etmektedir:

*“Kızcağzım sabırsızlanma
Bütün mahlûklar gidicidir
Hasretle bana ağıt yak
Perdelerinin ve örtülerinin arkasından
Benimle konuştuğunda de ki,
Ve cevap verme gücünü kendinde bulamadığında
Gençlerin en güzeli Ebû Firâ'ı
Gençliği (ölümden) kurtaramadı.”*¹²⁰

Şiirlerinde eski usulleri takip ediyordu. Devletin batı sınırındaki vahşi savaş haline şiirlerinde çok az yer vermesi, hakkındaki en dikkate şayan husustur. Hamdânî emirinin bir yeğeni olarak şairin başından neler geçmiştir. Bunu bilmeyenler, onun kasidelerinden, Sûriyelilerle Rumların, Müslümanlarla Hıristiyanların zamanın en büyük ordularıyla ve bütün askeri teçhizatla mücehhez olarak harp ettiklerine dair bir netice çıkaramazlar.¹²¹

Ebû Firâs, Seyfûddeve'nin valisi olarak Menbic'de Bizanslılara karşı kahramanca savaşmış ve bir defasında da savaş esiri olarak İstanbul'da iki sene kalmıştı (347–349/958–960)¹²² ve zindandayken birçok şiir yazmıştı.¹²³ Esaret hayatına ait olarak kaleme aldığı hazin mersiyelerinde çok içli terennümlerde bulunmuştu. Ali sülalesinin şan ve şöhretine dair yazdığı bir medhiyesi Şîler nezdinde yüksek bir itibar kazandı ve günümüze kadar onların çevresinde incelendi ve tefsir edildi.¹²⁴

¹¹⁹ Münecimbaş, *Câmiü'd-Düvel*, I/267.

¹²⁰ İbn Hallikân, *Vefâyât*, I/351; Münecimbaş, a.g.e., I/268.

¹²¹ Mez, *İslâm Medeniyeti*, s. 313.

¹²² Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 133; Brockelmann, *İslâm Ulusları*, s. 126.

¹²³ Mez, a.g.e., s. 313.

¹²⁴ Brockelmann, a.g.e., s. 126.

b- el-Mütenebbî (303–354/915–955)

Arap edebiyatının son büyük şöhretlerinden birinin sahibi olan ve asıl adı Ebû't-Tayyib Ahmed b. El-Hüseyin olan şair 303/915 yılında Kûfe'de doğmuştur.¹²⁵ el-Mütenebbî “*peygamberlik taslayan*” manasına gelen lakabıyla tanınmıştır.¹²⁶ 948 yılında Seyfüddevle'nin sarayına geldi. Kendisinin bununla tanındığı “*el-Mütenebbî*” lâkabını, Karmatîler propagandası hizmetinde, Kûfe ile Palmir arasında bir bedevi isyanını yönetmek girişiminde bulunduğu bir gençlik sergüzeştine borçludur. Çöldeki bedevilerden aldığı kelime hazinesini işlemeye o kadar çok gayret etmişti ki, daha sonraki yazılarında kullandığı dil, Karmatîler'e ait mecazlarla doludur. Dokuz sene, Halep'teki kutsal savaş kahramanının yaptıklarını terennüm ettikten sonra bir anlaşmazlık sonucunda onu terk etti ve sonra Mısır'daki Türk hükümdarı İhşidîler'den Kâfur'un sarayında, daha sonra Bağdat'ta ve nihayet İran'da Büveyhîler'den Adudüdevle'nin yanında bahtını aradı.¹²⁷

Nihayet İran'dan Bağdat'a gelirken uğradığı bir bedevi¹²⁸ saldırısı sonucu hayatını kaybetti (354/955).¹²⁹ Mütenebbî, eski kaside şeklini bir kez daha çok başarılı bir tarzda kullandı. Klasik örneklere çok ciddi olarak bağlı kalmaksızın kelime hazinesinin zenginliği ile onlarla rekabet etti ve cinaslı dilinin pervasızlığı ile onları geçtiği bile nadir değildi. Her ne kadar onun şiirlerinde çağdaşları tarafından özellikle eski dilin safiyeti hususundaki gayretkeşler tarafından sert hücumlara uğradığı nadir olmasa da, Arap esprisinin gerçek ürünleri olan onun şiirleri, sonraki nesil tarafından fikir birliği ile alkışlandı ve hala bugün bile Harîrî'nin Makâmât'ı yanında, Arabistan'ın en ücra bölgesi olan Umman'da bütün aydınların ellerindedir. Onun bininci yıl dönümü 1936 yılında Şam'da bütün Arap dünyasının katılımıyla kutlandı.¹³⁰

3- İktisadi Durum

Hamdânîler, IV. (X.) yüzyılın en zengin İslâm hanedanları arasında yer almaktaydılar.

Hamdânîler el-Cezîre ve Suğur'unda bulunan müstahkem mevkileri ele geçirdiler. Bölgenin diğer Arapları, bölgedeki ticaret mallarının vergilerini kendi adlarına toplamaya başladılar. İmparatorluğun her yerinden tüccarların geldiği ve Suğur'un en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Tarsus'ta, Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar olan bütün kuzey sınırı

¹²⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/436; D.G.B.İ.T., III/418.

¹²⁶ İbn Kesir, a.g.e., XI/438.

¹²⁷ Brockelmann, *İslâm Ulusları*, s. 126.

¹²⁸ Krş. Brockelmann, a.g.e., s. 126.

¹²⁹ D.G.B.İ.T., III/418.

¹³⁰ Brockelmann, a.g.e., s. 126–127; Ayrıca Bkz. D.G.B.İ.T., III/419.

içine alan yeni bir durum ortaya çıktı. Bu durum aynı zamanda Müslümanlar ile aralarında ticari münasebeti olan bütün ülkeleri, Bizans, Rusya, Avrupa hatta İsveç'i bile etkilemekteydi.¹³¹

Bu dönemde ticaret gemiciliği de ön plandaydı ve bu bölgede Dicle üzerinde yapılıyordu. Ancak bu ticareti olumsuz yönde etkileyen faktörler bulunmaktaydı. Dicle gemiciliğinde bütün Arap devri esnasında güçlük çıkaran en büyük engel, güney Irak'ta bulunuyordu. Vâsıt ile Basra arasında bütün yüklerin küçük kayıklara aktarılması icap ediyordu. Çünkü burada Dicle kollara ayrılıyor ve bataklıklar bölgesine (*bâtaik*) giriyordu. Burada sadece küçük suyolları vardı ve bunlarda kayıklar “*sazlık sokaklarından geçermiş gibi süzülüyordu ve ara sıra suyun serbest aktığı yerlere rastlanıyordu.*” Sazlık sokakların kenarlarında hasırlar üzerinde kulübeler kurulmuştu ve içinde beşer kişi bulunuyordu. Vazifeleri ise, bu fantastik sular içinde trafiğin emniyetini sağlamaktı.

İkinci bir engel ise eşkiyalardı. Irak'ın Bağdat'tan aşağı olan kısmı, bütün asırlar boyunca ve bütün tedbirlere rağmen emniyetten yoksun bir bölgeydi. Eşkiyalar umumiyetle Kürtlerdi. 328/940 yılında emir Beckem bile Vâsıt civarında bir av sırasında Kürt eşkiyalar tarafından öldürülmüştü.

Fakat nehirlerde ticaret gemiciliğine daha büyük zarar dâhildeki eşkiyalardan geliyordu. Bunun yanında Hamdânîlerin had safhada akılsızca bir vergi siyaseti uygulamış olmalarıdır. Seyfûddeve Sûriye'nin başlıca çi limanı olan ve fıratın dirseğinde bulunan Bâlis'i ağır transit gümrükleri koymakla tamamen olumsuz yönde etkilemiştir. Hububatla dolu yük gemileri ile yağ yüklü sallarını orada bulunduran tüccarlardan birkaç ay içinde 1 milyon dinara yakın para aldığı nakledilmektedir.¹³²

Hamdânîlerin bu dönemdeki malî alandaki siyasetleri birçok tarihçi tarafından eleştirilmiştir. Mezopotamya'da toprakların büyük kısmını zor kullanarak ve kıymetinin ancak onda birini ödemek suretiyle satın aldıkları ifade edilmektedir. Özellikle Nâsırüddeve, uzun hayatı sırasında Mavsıl mıntikasını hemen hemen tamamen kendi hususi mülkü haline getirmişti.¹³³ Meyve ağaçlarını kesip yerine pamuk, susam ve pirinç gibi bitkiler ekmişlerdi. Birçok kişi göç etti. Hamdânîlerin yakın akrabası olan Benû Habîb kabilesi toplu halde oniki bin atlı olmak üzere Rumlar'a giderek oralara yerleşmişti.¹³⁴ Göç edenlerin malları doğal olarak emîr tarafından müsadere edilmişti. “Birçokları ise bütün hasattan yarısını vermek

¹³¹ D.G.B.İ.T., III/280.

¹³² Mez, *İslâm Medeniyeti*, s. 553.

¹³³ Mez, a.g.e., s. 152.

¹³⁴ Hammâş, Hatice, *Dirasât fi Târihi'l-İslâm*, by.y., 1994, s. 146.

mecburiyetinde olması ve emîrin vergiyi keyfince altın veya gümüş olarak tespit etmesine rağmen, vatan sevgisi saikasıyla Müslüman memlekette yaşamayı tercih etmişlerdi.”¹³⁵

358/968 yılında Nusaybin (bugünkü Mardin ilçesi) tek başına haraç olarak 5 milyon dirhem vermiştir. Buna ilaveten 5 bin dinar ev hayvanları ve sebze vergisi, ayrıca 10 bin dinar değirmen, harman ve dükkân ile arazi-i mirîye vergisi tahsil edilmiştir. Hamdânîler’den sonra tekrar ağaç dikilmiş ve bağlar yetiştirilmiştir.¹³⁶

Bu dönemde, saraydan takdir gören âlimlerin tekâüdiyesi (emekli aylığı) vardı. Bunlar iki grup teşkil ediyorlardı: Fukahâ ile ulemâ. Fakat en fazla para alanlar halifelerin nedimleri idi. Her üç tekâüdiyeyi birleştirmek de mümkündü. Bu takdirde tekâüdiye ayda 300 dinar tutuyordu ve mesken bedavaydı. Dilbilimci İbn Dureyd fakir olarak Bağdat’a geldiği zaman el-Muktedir ona 50 dinar tutarında bir aylık bağlamıştı. Türk filozofu el-Fârâbî (öl. 339/950)’ye Halep hâkimi Seyfûddeve günde bir dirhem veriyor ve o bununla yetiniyordu.

Bir âlimin bu zamanlarda maişeti için başka bir iş yapması veya bir zanaat sahibi olmasına ancak nadiren rastlanıyordu. Sıbgî (öl. 344/955), mesela boya satıyordu. Dükkânında bütün muhaddisler bir araya geliyorlardı. “*Sünnet Yurdu*” (Dârü’s-Sünne) olarak adlandırılan bu evi, sonra, onunla ilgili vakıflarla beraber bir âlime medrese olarak vasiyet etmişti.

Di’lic (öl. 351/962) âlim ve aynı zamanda zengin bir tüccar idi. 300.000 dinarlık bir miras bırakmıştır. Bir defa bir arkadaşına kitabını göndermiş ve her iki yaprak arasına birer altın koymuştu. Hep şöyle derdi: “*Bu dünyada Bağdat gibi, Bağdat’ta Katîa gibi, Katîa’da Derb Ebî Halef gibi ve Derb Ebî Halef’te benim evim gibi bir şey yoktur.*”¹³⁷

Böylece İbn Havkal’ın 370/980 sıralarında Hamdânîler’i, halife III. Abdurrahman ile birlikte zamanın en zengin hükümdar olarak vasıflandırması hiç de şaşırtıcı değildir. 368/978 yılında Adüdüddeve en kuvvetli kalelerinde 20 milyon dirhem kıymetinde hazineler bulup götürmüştür. Böyle olduğu halde hem Bağdat, hem de Bizans ile haraç yüzünden durmadan kavga ediyorlardı.¹³⁸

¹³⁵ Mez, *İslâm Medeniyeti*, s. 152.

¹³⁶ Mez, a.g.e., s. 152.

¹³⁷ Mez, a.g.e., s. 220–221.

¹³⁸ Mez, a.g.e., s. 152–153.

II. BÖLÜM

SEYFÜDDEVLE VE ANADOLU SEFERLERİ

A. İSLÂM – BİZANS MÜCADELESİ (BAŞLANGIÇ ve TARİHİ SÜREÇ)

1- Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Muhammed döneminde Bizans'a yönelik diplomasi faaliyetlerinin gerçekleştiği ve ilk diplomasi faaliyetinin 7/628 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Mekkelilerle yapılan Hudeybiye barış antlaşmasından sonra Hz. Peygamber, dönemin ileri gelen diğer bazı devlet başkanları ve emirlerinin/valilerinin yanı sıra Bizans imparatoru Herakleios'a da bir İslâm'a davet mektubu gönderdi (610–641). Mektubu imparatora götürmek üzere, ticaret amaçlı seyahatleri dolayısıyla Sûriye bölgesini iyi bilen, ayrıca sahabeler arasında fiziki özellikleri ile de dikkat çeken Dıhye b. Halife el-Kelbi görevlendirildi. Ayrıca Bizans'a bağlı vali veya vassal devlet yöneticilerine de elçiler ve mektuplar göndermiştir.¹

Hz. Muhammed dönemiyle ilgili olarak Bizans askerlerinin de katıldığı Mûte savaşına (Cemaziyülevvel 8/Ağustos-Eylül 629) yol açan diplomatik bir sıkıntıdan bahsetmek gerekir. Adı zikredilmeyen Busra valisini İslâm'a davet etmek üzere elçi olarak gönderilen Haris b. Umeyr el-Ezdî Gassani emirlerinde Şurahbil b. Amr'ın topraklarından geçerken adı geçen emir tarafından yolda (Mûte'de) öldürüldü. Hz. Muhammed elçinin dokunulmazlığını öngören uluslar arası hukukun bu açık ihlali karşısında üç bin kişilik bir ordu hazırladı ve Zeyd b. Hârise komutasında Bizans topraklarına gönderdi. İslâm ordusu Şurahbil b. Amr'ın emrinde bölgedeki birçok Hıristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı General Theodoros (Vicarius) komutasındaki yüz veya iki yüz bin kişi olduğu rivâyet edilen kalabalık Bizans ordusuyla Mûte'de karşılaştı. Çetin bir mücadeleden sonra üç değerli komutanını kaybeden İslâm ordusu Hâlid b. Velid'in yönetiminde geri çekilmeyi başardı. Böylece İslâm ve Bizans orduları ilk defa karşı karşıya gelmiş oluyordu².

Mûte savaşı ile başlayan İslâm-Bizans ilişkileri gün geçtikçe sıcak ortamlara doğru kaymış ve Tebûk seferini ortaya çıkarmıştır. Otuz bin kişilik bir ordu ile Sûriye üzerine sefer

¹ Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri (M. 610–847)*, Doktora tezi, Bursa, 1997, s. 50.

² Avcı, a.g.t., s. 59.

düzenleyen Hz. Peygamber adeta Bizans'a meydan okumuştur. Bunun ardından vefatına yakın günlerde tekrar Üsâme İbn Zeyd komutasında Sûriye'ye bir ordu daha sevk etmeyi planlamış ve bu ordu Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin ilk haftasında yola çıkarılmıştır.³

2- Hulefâ-i Râşidîn Dönemi (11–41/632–661)

Hulefâ-i Râşidîn dönemi, İslâmiyet'in Arabistan dışında hızla yayılmaya başladığı ve Bizans'ın uzun yıllar Sâsâniler'e karşı korumak için mücadele ettiği toprakların Müslümanların eline geçtiği bir dönemi temsil etmektedir. Bizans bu dönemde yapılan fetihler sonucu çok kısa bir süre içerisinde Sûriye, Filistin, Güney Anadolu, Mısır ve Kuzey Afrika'dan el çekmek zorunda kalmıştır. Ridde savaşlarından sonra Hz. Ebû Bekir'in meşhur komutanlar emrinde kuzeye gönderdiği ordular, Bizans'ın Sâsâniler karşısında elde etmiş olduğu başarıları adeta geçersiz hale getirmiştir. Irak'ta Hire devletine son veren Müslümanlar Sâsânilerin tampon devletini yıkmış ve civardaki bütün kent, kasaba ve köyleri ele geçirmişlerdi. Artık İslâmın egemenliğini ve tevhid inancını bir başka komşu ülke olan Sûriye'ye Şam⁴ bölgesine götürmek ve bu sefer Bizans'ın tampon devleti Gassâniler'e son vermek gerekiyordu.⁵ Herakleios'un kardeşi Theodoros, 13/30 634 yılında yapılan Ecnâdeyn⁶ savaşında Hâlid b. Velid karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu savaş dağıntık Arapların gruplar olmaktan çıkıp düzenli bir ordu olarak hareket ettikleri ilk savaştı.⁷ Bundan iki yıl sonraki Yermük⁸ meydan muharebesi (12 Recep 15/20 Ağustos 636), Bizans'ın Sûriye'den ümidini kesmesine neden olmuştur. Bu arada Busra, Dımaşk, Baalbek, Hama, Humus

³ Ağırakça, Ahmet, *İslâm Tarihi (Hz. Ebû Bekir Devri)*, İstanbul, 1998, s. 299.

⁴ İslâm'ın ilk dönemlerinde "Sûriye" ismi kullanılmayıp bu bölgeye "eş-Şam" veya "Bilâdü's-Şam" adı verilmekteydi. Ancak Kudüs ve çevresi ile bugünkü Ürdün'ün bir kısmını içine alan bölgeye "Filistin" denildiği de görülmektedir. Bkz. Ağırakça, a.g.e., s. 299.

⁵ Ağırakça, a.g.e., s. 299.

⁶ *Ecnâdeyn*, günümüzdeki İsrail Devleti sınırları içerisinde Beyt Guvrin'in yaklaşık 9km kuzey doğusunda bulunan Samt vadisi üzerindeki Ramla ve Beyt Cibrin arasında bir yer olduğu tespit edilmiştir. Savaşın gerçekleştiği olası tarih 30 Temmuz 634'tür. Ecnadeyn, açık alanda yapılan gerçek bir savaştı ve daha önceki tecrübelerle göre Bizanslılar Araplara karşı açık alanda savaş yapmaktan daha fazla kaçınıyorlardı. Bundan böyle, açık alan savaşlarında mümkün olduğunca yer almamaya çalıştılar. Geniş bilgi için bkz. el- Hamevi, Mu'cem, I/103.; Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev. Mehmet Özey, İstanbul 2000, s. 167–168; Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, 1990, s. 382–394, 414–422; D.G.B.İ.T, II/53–56; Ağırakça, a.g.e., s. 305-331.

⁷ Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumlari Tarihi (Hz. Muhammed'ten 19. Yüzyıla kadar)*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002, I/79.

⁸ *Yermük*, Sûriye'de bir nehir olup, bugünkü adı Şari'at el-Manâzira (isim Arap bedevi kabilesi el-Manâzira'dan gelmektedir)'dir. Savaş bu nehrin kenarında yapıldığı için bu ismi almıştır (Bkz. E. Honigmann, "Yermük" *İA*, İstanbul, 1986, XIII/400.) Geç dönem VII. Yüzyıl gözlemcisi Sinaite'li Aziz Anastasius, Yermük için; "Roma (Bizans) ordusunun ilk ve en korkunç ve telâfisi mümkün olmayan bir yenilgisiydi. Gabitha (Jabiya) ve Yermük'teki savaşı kastediyorum" demek suretiyle Jabiya-Yermük savaşına tanıklık etmektedir. Bu savaştan 20–30 yıl sonra Bizanslılar geriye dönüp baktıklarında bu savaşın bir dönüm noktası olduğunu fark ettiler. Bu mağlubiyetten sonra artık bir daha kendilerini toparlamaları mümkün olmadı. (Kaegi, a.g.e., s. 208. Ayrıca bkz., s. 179–217.),

şehirleri Müslümanların eline geçmiştir⁹. Hıristiyanlığın dini merkezi Kudüs'ün 16/637 yılında elden çıkışını Kaysâriyye izlemiş, birkaç yıl sonra Amr b. As'ın, tahıl ambarı olarak görülen Mısır'ı fethetmesiyle Bizans; ekonomik açıdan da önemli bir kayba uğramıştır.¹⁰ Bu dönemde Müslümanlar deniz seferlerine de başlamışlar ve 34/655 yılındaki Zâtü's-Savârî savaşında Bizans donanmasını ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.¹¹

Araplar Sûriye ve Mısır'ı on yılda zapt ettiler. Fakat imparatorluğun en zengin ve kalabalık eyaletleri olan Anadolu ve Balkanları hâlâ elinde tutuyordu. Hatta üç yüz yıl Hıristiyan dünyasının, altı yüz yıl da Roma'nın parçası olmuş bu ülkelere yönelen tehditlere karşı neredeyse hiç bitmeyen sınır savaşlarını göze alacaktı. Bizans'a karşı kazandıkları zaferler Arapları böyle çekişmeli ve tehlikeli bir sınırla ve yayılmalarının önündeki bir engelle yüz yüze bıraktı.¹²

Hiz. Ömer döneminde, daha önce başlamış bulunan İslâm fetihlerinin hızla devam ettiği bilinmektedir. Sûriye ve Filistin'in elden çıktığını gören Herakleios'un halife Ömer ile dostluk kurmak istediği ve bunun neticesi olarak bazen karşılıklı latife türü yazışmalar yapıldığı da belirtilmektedir.

Hiz. Ömer döneminde, Bizans ile diplomatik ilişkiler hakkında da birçok rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

Bizans'a iltihak eden 4000 kişilik Hıristiyan İyâd kabilesinin geri gönderilmeleri için Hiz. Ömer, imparator Herakleios'a bir mektup yazarak, İyâd kabilesinin geri gönderilmemesi halinde ülkedeki Hıristiyanlarla daha önce yapılan anlaşmaları geçersiz sayacağını ve bütün Hıristiyanları ülke dışına çıkaracağı tehdidinde bulunan halife, bu diplomatik yolla amacına ulaşmıştır.¹³

Kaynaklarda Hiz. Osman'ın Bizans imparatoruna elçiler gönderdiği veya imparatorun elçilerini kabul ettiğine dair herhangi bir rivâyete rastlayabilmiş değiliz. Hiz. Osman döneminde, Bizans'a sınır teşkil eden Sûriye bölgesinin valiliğini yürüten Muaviye'nin halife adına diplomatik faaliyetlerde bulunduğu ve anlaşmalar yaptığı görülmektedir. Muaviye elçilerin gereği gibi ağırlanması önem verirdi. Hatta bu amaçla kullanılmak üzere beytülmalen bir miktar tahsisat ayrılması hususunda halifeden izin almıştı.

⁹ D.G.B.İ.T., II/89-94.

¹⁰ H. İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Mısır, 1964, 1/289-309; Lapıdus, *İslâm Topluları*, 81; Fayda, *Halid b. Velid*, s. 382-394, 414-422.

¹¹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 60.

¹² Lapıdus, a.g.e., s. 80-81.

¹³ Avcı, a.g.t., s. 64-65.

29/649 yılında Kıbrıs'a düzenledikleri başarılı deniz seferlerinden sonra Müslümanların, 30/650 yılında Ermenistan'a üçüncü kez akın etmeleri, Balkanlarda da zor durumda olan Bizans imparatoru II. Konstans'ı Müslümanlarla barış yapmaya mecbur bıraktı. 31/651 yılında barış görüşmeleri için imparator tarafından gönderilen Strategos Procopius Şam'a geldi ve burada vali Muaviye ile bir miktar vergi karşılığında iki yıllık bir barış anlaşması imzaladı. Muaviye'nin ısrarı üzerine imparatorun amcasının oğlu (Herakleios'un kardeşi Theodor'un oğlu) Gregorios, Müslümanlara rehin olarak bırakıldı.

Hız. Ali dönemindeki ilişkilerde de Hız. Osman döneminde olduğu gibi yine Muaviye'nin başrolde olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Hız. Ali Muaviye arasında halifelik yüzünden başlayan anlaşmazlıklar Sıffin'de kanlı bir savaşa neden olmuştu (37/658). Bu iç karışıklığı fırsat bilen II. Konstans, İslâm topraklarına saldırmak üzere bir ordu hazırladı. İki cephede savaşamayacağını anlayan Muaviye, Fanak (Phonakis) er-Rumî'yi barış için İstanbul'a elçi olarak gönderdi. İmzalanan üç yıllık anlaşmaya göre Muaviye II. Konstans'a günlük bin dinar, bir at ve bir köle vermeyi kabul etmekteydi.¹⁴

3- Emevîler Dönemi (41–132/661–750)

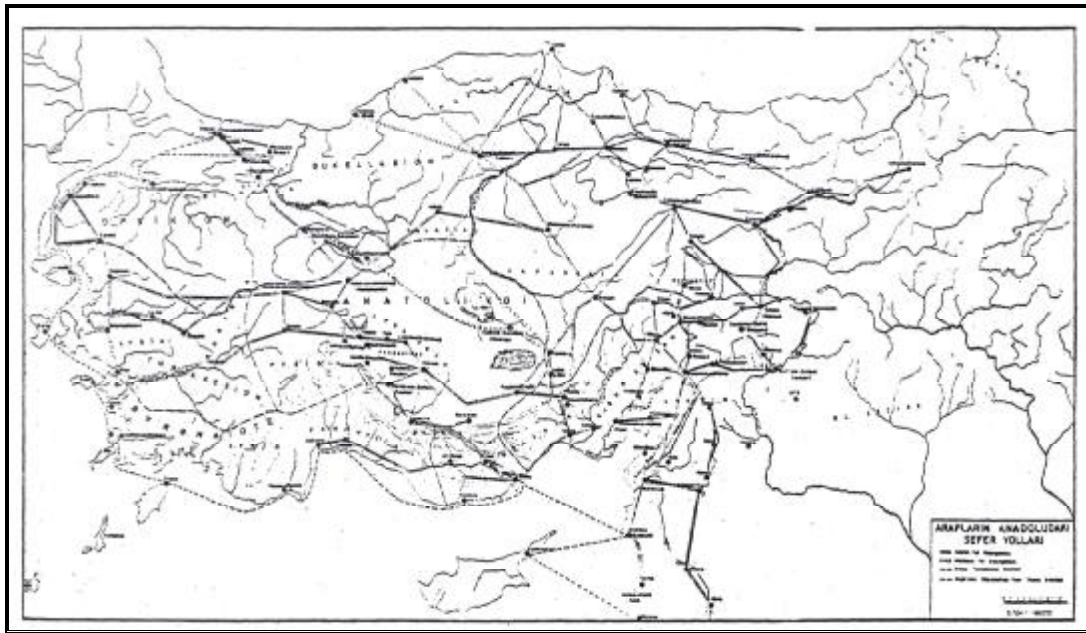
İslâm Tarihinde Müslümanlarla Bizanslar arasında ilişkilerin en sıcak olduğu dönemlerden biri Emeviler dönemidir. Sûriye'nin güçlü valisi Muaviye b. Ebî Süfyan'ın hilâfeti ele geçirmesiyle başlayıp yüzyıla yakın bir süre iktidarda kalan Emeviler döneminde denilebilir ki, savaşlar karşılıklı ilişkilerde önemli ölçüde belirleyici rol oynamıştır. Diğer bir ifadeyle 'savaş' olgusu, bu dönemde her iki tarafın şuur altında canlı bir şekilde varlığını hissettirmiştir. Bazen ara verilmiş olmakla birlikte Bizans topraklarına yaz ve kış seferlerinin (savâif ve şevâtî) düzenlendiğini ve İslâm ordusu ile Bizans ordusunun karada olduğu gibi birkaç kez deniz savaşları için karşı karşıya geldiğini görmekteyiz.¹⁵ Bunun yanında aşağıda ele alınacağı üzere sosyo-kültürel alanlarda karşılıklı ilişkiler de söz konusu olmuştur. Bütün bu ilişkiler her iki taraf arasında bazen yoğun sayılabilecek bir diplomasiyi gerekli kılmıştır. Emeviler dönemi bütünüyle ele alındığında karşılıklı diplomaside Emeviler'in aktif, buna karşılık Bizans'ın 'reaksiyoner' olduğu, Bizans'ın uzun vadeli stratejiler belirleyip ona göre hareket etmek yerine, genellikle Müslümanlar tarafından oluşturulan şartlar karşısında bir tavır takınmak zorunda kaldığı söylenebilir.¹⁶

¹⁴ Avcı, *İslâm-Bizans ilişkileri*, s. 66.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 74–75.

¹⁶ Avcı, a.g.t., s. 67.

Sûriye valiliği sırasında gerek ülke içindeki gerekse Bizans'a karşı siyasetiyle adından en çok bahsedilen şahıslardan birisi haline gelen Muaviye, halife olduktan sonra gücünü daha da arttırdı. Valiliği döneminde Bizans'a karşı iç siyasi problemler nedeniyle ara verdiği kara ve deniz seferlerine halifeliğinin henüz ilk yıllarında (43/663) tekrar başladı ve aralıksız sürdürdü. Öyle anlaşılıyor ki ana gayesi Bizans'ın başkenti İstanbul'u almaktı. Bu arada onun Bizans devletinin bir iç siyasi problemde taraflar için önemli bir unsur haline geldiği görülmektedir. Bizans'a yapılan gazaların hatta Muaviye devrindeki bütün askerî harekâtın en cüretlisi İstanbul'un muhasarasıdır. Bu sefere başta Ebû Eyyub el-Ensârî olmak üzere birçok şahsiyetler de katılmıştır.



Arapların Anadolu'daki Sefer Yolları¹⁷

60/680 yılında Muaviye'nin ölümünden sonra yerine geçen Yezid'in (60–64/680–83) babasının Bizans ile imzalamış olduğu anlaşmaya sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Yezid halife olduktan hemen sonra Rodos adasındaki askerlerin ve Cünâde tarafından kurulmuş olan Arap kolonisinin çekilmesini emretti.

Yezid'in ardından çok kısa süreli, halifelik yapan II. Muâviye ve Mervan b. Hakem dönemlerinde Sûriye'deki iç savaşın doğurduğu karışıklıklardan yararlanan IV. Konstantinos, Müslümanlarla yaptığı anlaşmayı bozmuş ve Bizans kuvvetleri Malatya'yı tahrip etmişti. Müslümanlar Maraş'ı dahi terk etmeye zorlanmışlardı.

¹⁷ Şahin Uçar, Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi, ekler.

Bizans tahtına çıkmış olan II. Justinianos (685–695), halife Abdülmelik’in Muhtar es-Sekâfi ve Abdullah ibn Zübeyr gibi iç problemlerle uğraşmasını fırsat bilerek babasının yaptığı anlaşmayı bozmuş ve bir orduyu Sûriye’ye göndermişti.¹⁸

Birkaç yıl sonra II. Justinianos’un Kıbrıs halkının büyük bir kısmını Anadolu’ya nakletmeye (tehcir) ve Çanakkale’de kurduğu Justinianopolis ile Arap istilasından büyük zarar gören Kapıdağ yarımadasında yerleştirmeye (iskân politikası) başlaması iki ülke arasında yeni bir siyasi gerginliğe neden oldu. Bu uygulamayı devlet menfaatlerine uygun bulmayan Abdülmelik’in uygulamadan vazgeçilmesi hususunda yaptığı teklif, kendi üstünlüğüne güvenen imparator tarafından hakaretle reddedildi.¹⁹

Bunun yanında imparator Kıbrıs haracının üzerlerinde “Haç” yerine “Kur’an âyetleri” bulunan yeni derbedilmiş Arap sikkeleri ile ödenmesini kabul etmiyordu. Bütün bu gelişmeler karşısında halife barış anlaşmasını geçerli sayamayacağını bildirdi ve 73/692 yılında iki taraf arasında savaş çıktı.²⁰ Bu arada yeni İslav birlikleri düşman tarafına ve bu da Bizanslıların Armenia’da Sebastopolis (bugünkü Sulu Saray) civarında ağır bir bozguna uğramalarını ve Armenia’nın Bizans’a kalmış olan kısmının yeniden hilâfetin emrine girmesini intaç etti. Araplar da kendi taraflarına geçmiş olan İslavları, Bizans’ı örnek alarak, Sûriye’ye yerleştirdiler ve onları Bizans’a karşı daha sonraki mücadele safhalarında savaşçı olarak kullandılar.

Yukarıda değinmiş olduğumuz II. Justinianos’un tehcir ve iskân politikası pekâlâ hayatiyetini ispat etmiş ve buna tabi tutulanlar için oldukça müşkil ve acı şartlar doğurmuş olmasına rağmen bu tedbirler Bizans devletinin hayati bir ihtiyacına cevap vermiştir. Herakleios devrinde *Thema*’lara *Stratiotes*’lerin iskânı ile devletin gençleşmesi, canlanması başlamıştı. Herakleios’un halefleri onun eserini devam ettirdiler ve bu gençleştirme oluşumuna, kansız kalmış devlet arazisine dışarıdan muhacirler getirmek ve bunları asker veya köylü olarak buralara yerleştirmek suretiyle yeni ve kuvvetli bir hız verdiler.²¹

İki ülkenin arasında ilişkilerin yeniden bozulmasının sebepleriyle ilgili olarak Bizans’ın gerek dinî gerekse millî menfaatleri açısından önemli sayılması gereken Abdülmelik tarafından yeni tarzda sikke bastırılmış olması da düşünülebilir. Bilindiği gibi öteden beri Bizans stilinde basılan sikkeler, Abdülmelik tarafından yeni bir tarzda derbedilmiş

¹⁸ D.G.B. İ.T. II/304; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67–73.

¹⁹ Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006, s. 123.

²⁰ Uçar, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 96; Ostrogorsky, a.g.e., s. 123.

²¹ Ostrogorsky, a.g.e., s. 123.

ve Hz. İsa resmi ile haç yerine ‘Kul huvallahu ahad – De ki Allah birdir’ ayeti gibi İslâmi motifler yer almaya başlamıştır.²²

Abdûlmelik’in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Velid (86–97/705–715) ile birçok işkence ve sıkıntılı yıllar yaşadktan sonra ikinci kez Bizans tahtına çıkmayı başaran, II. Justinyen (ikinci kez, 86–93/705–711) arasında kültürel ve sanat amaçlı bir diplomasi gerçekleşmiştir.

96/714 yılında Mesleme’nin Galatia (Ankara civarı)’ya akın edip birçok esir ve ganimet almasının yanı sıra Müslümanların Bizans’a karşı karadan ve denizden başlattığı saldırılar ve özellikle İstanbul’a yönelik hazırlıkları Bizans imparatoru II. Anastasios’un (95–97/713–715) Sinoplu Daniel başkanlığında bir heyeti barış istemek amacıyla halife Velid b. Abdûlmelik’e göndermesi sonucunu doğurdu.²³

Velid b. Abdûlmelik’in ölümü üzerine Emevi tahtına kardeşi Süleyman b. Abdûlmelik (96–99/715–717) çıkmış ve öteden beri hazırlıkların yapıldığı İstanbul seferini başlatmak bu halifeye kalmıştı. Halife Süleyman kara kuvvetleri komutanlığını kardeşi Mesleme’ye, donanma komutanlığını da Ömer b. Hubeyre vererek Taberi’ye göre 97/715–716 yılında İstanbul kuşatmasına gönderdi. Agapius el-Menbici’nin rivâyetine göre İznik’te bulunan II. Anastasios Mesleme’ye elçiler göndererek halife Süleyman’ın kendisine yardımını sağlamak için aracı olmasını rica etmiştir. Mesleme’nin durumu halifeye iletip iletmediği veya halifenin ne tür bir tavır takındığı bilinmemektedir. Ancak Mesleme’nin 75 yılı sonlarında Hısn-ı Sakâlibe’yi (Loulon) fethettiği öncü komutanlardan Süleyman’ın 716 yılında Amorion’a kadar ilerleyip burada kamp kurduğu kaydedilmektedir. Theophanes burada kendisini Anatolikon themasının strategosluğuna tayin etmiş olan II. Anastasios adına mücadele veren Leon ile Süleyman ve Baccharos (Arap kaynaklarındaki Bahteri?) arasında yapılan müzakerelerden bahsetmektedir.

Bu arada Mesleme Kapadokya’ya ulaşmış ve General Leon’un imparatorla arasının açık olduğunu öğrenmiştir. İmparatora karşı Leon’u kullanmak isteyen Mesleme anlaşmak için gerekli güveni telkin etmek amacıyla işgal ettiği yerlerin yağmalanmasını yasaklamıştı. Leon da Mesleme’ye elçi göndererek birlikte hareket etmek istediğini bildirdi. Theophanes’e göre Mesleme Bizans generalinin kendisine oyun oynadığını biliyordu. Yaz boyunca Amorion’da kalmayı planlayan Mesleme Leon’un şehri boşaltıp kontrolü ele almak için oraya

²² Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*, İstanbul 1997, s. 74–75.

²³ Uçar, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 106.

asker yerleştirdiğini öğrenince çok sinirlenmişti; ancak belki amacına ulaşılabilir ümidiyle onunla anlaşmak da istiyordu.²⁴

Leon Mesleme'ye elçiler göndererek herhangi bir tehlike gelmeyeceğine dair garanti istedi. Elçiler yazı taahhütname ile dönerken Mesleme de ordusuyla birlikte Akroinos'a gitti. Mesleme'nin uzaklaştığını gören Leon İstanbul'a gidip planlarını uygulamaya koymak için önce İzmit'e (Nikamedia) gitti. Burada imparator III. Theodosios'un oğlunu diğer devlet adamlarıyla birlikte esir alarak Üsküdar (Khrysopolis)'a geldi. Zor durumda kalan imparator şahsı ve oğlu adına güvence verilmesi üzerine tahttan feragat etti. Bunun üzerine Leon 25 Mart 717'de İstanbul'a girdi ve Ayasofya kilisesinde III. Leon (99–124/717–741) olarak imparatorluk tacını giydi. Böylece Bizans'ta yaklaşık bir asır hüküm sürecek olan Isauria hanedanı (99–186/717–802) da iş başına gelmiş oluyordu.²⁵

Leon ile yaptığı anlaşmadan bir kazanç elde edemeyen Mesleme, Ömer b. Hubeyre komutasındaki donanmanın da yardımıyla 99/Ağustos 717'de Bizans'ın başkenti İstanbul'u kuşattı. Böylece her ikisi Muaviye döneminde olmak üzere 49/669 yılı ile 54–58/674–768 yılları arasında yapılan başarısız kuşatmalardan sonra İstanbul üçüncü kez Müslümanlar tarafından kuşatılıyordu.

III. Leon'un Mesleme'ye barış teklif ettiği, ancak bunun bir oyun olduğunun farkında olan Arap generalinin bu teklifi geri çevirdiği gibi halifeden takviye birlikler istediği kaydedilir. İstanbul'u fethetmeden geri dönmeme kararında olduğu anlaşılan Mesleme, çeşitli aralıklarla gönderilen destek kuvvetleriyle bir yıl boyunca İstanbul'u kuşatma altında tutmuştur. Ancak lodos sebebiyle limandan ayrılan erzak ve malzeme gemilerinin Bizans askerleri tarafından Grejuva ateşiyle yakılması, kış mevsiminin çok sert geçmesi ve şiddetli fırtınalar neticesinde, İslâm donanmasındaki Hıristiyan tayfaların isyan edip ele geçirdikleri gemilerle İstanbul'a gelerek imparatora gemilerin yerlerini haber vermişlerdi. Bunun üzerine erzak dolu bu gemilerin yakılması, İslâm ordusunda kıtlık ve açlığın baş göstermesi gibi olumsuz sebeplerle başarıya ulaşamamıştır. Bu arada Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü üzerine halife seçilen Ömer b. Abdülaziz'in emriyle kuşatma kaldırıldı ve Mesleme geri dönmek zorunda kaldı.²⁶

Yirmi yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre Emevi halifeliği yapmış olan Hişam b. Abdülmelik (105–125/724–744) döneminde de Bizans ile sıcak savaşların yapıldığı bilinmektedir. Mesleme'nin orduları 108/726 yılında Kayseri'yi aldıkları gibi, halifenin oğlu

²⁴ Uçar, a.g.e., s. 111, Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 8.

²⁵ Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 145; Uçar, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 113–116

²⁶ Uçar, a.g.e., s. 113–116.

Muaviye komutasındaki birlikler 109/727 yılında Amasya'yı ele geçirdiler. Mesleme ile Hişam'ın iki oğlu Muaviye ve Süleyman'ın Bizans topraklarına saldırıları hemen her yıl aralıksız olarak devam etti. Birçok ganimet ve esir ele geçirildi. Ancak kalıcı bir başarı elde edilemedi. 122/740 yılında Akroinon (Afyon) yakınında III. Leon ve oğlu Konstantin'in ordusuyla karşı karşıya gelen Müslümanlar ağır bir yenilgiye uğradılar. Anadolu seferlerinde büyük kahramanlıklar gösteren Abdullah el-Battal bu savaşta öldürüldü. Bizans açısından bir dönüm noktası teşkil eden bu savaşta elde ettikleri zaferle Bizans artık ciddi bir Arap tehdidinden kurtulmuş oluyordu.²⁷

Hişam b. Abdülmelik'ten sonra halife olan II. Velid döneminde (125–26/743–44) Bizans'ta bir iç karışıklık yaşanmaktaydı. Armenia theması strategosu iken III. Leon'a taht mücadelesinde destek vermiş ve bundan dolayı onun kızıyla evlendirilip Opsikion theması komesliğine yükseltilmiş olan Artabasdos, kayın biraderi yeni imparator V. Konstantinos'a (124-159/741–775) karşı imparatorluk iddiasında bulunmaktaydı. 125/742 Haziran'ında Arap askerleriyle karşılaşmak üzere Opsikion themasından geçmekte olan V. Konstantin'i pusuya düşürüp Amorion'a kaçmaya mecbur bırakan Artabasdos İstanbul'a giderek imparatorun vekili Theophanes Monotios'u yanına çekmeyi başardığı gibi patrik Anastasios'un elinden imparatorluk tacını da giymişti (125-126/742–43). Bu çalkantılar V. Konstantinos'un Artabasdos kuvvetlerini Mayıs 743'te Sardes ve Ağustos'ta Mudurnu (Modrina) yakınlarında yendikten sonra İstanbul'a girip hâkimiyeti eline almasına kadar devam etmişti.²⁸ Bu karışıklıklar sırasında imparator V. Konstantinos Andreas'ı (Spatharios), Artabasdos da yakın çevresinden Gregorios'u (Logothetes) hediyelerle birlikte halifeye göndererek onun dostluğunu kazanmak istemişlerdi. Elçiliğin yardım isteme, rakip tarafa yapılması muhtemel yardımı engelleme veya saldırmazlık anlaşması imzalama amaçlı mı olduğu ve halifenin elçilere nasıl bir cevap verdiği hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak iç karışıklıklar devam ederken Bizans'a karşı gerçekleştirilen bazı Arap akınlarından bahsedilmektedir.²⁹

Bundan sonra Emeviler'de sık sık taht mücadeleleri görüldüğünden iç problemlerle meşgul olmak zorunda kalan halifeler Bizans'a karşı ciddi bir rol oynayamadılar. Artabasdos

²⁷ Uçar, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 120–124. Ayrıca Hişam b. Abdülmelik dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001; İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, Ankara 2002.

²⁸ Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 145–147.

²⁹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 84.

problemini halledip iç istikrarı sağlamış olan imparator V. Konstantin Emeviler'deki dâhili karışıklıklardan yararlanarak belirli aralıklarla İslâm topraklarına hücum etti.³⁰

4- Abbasîler Dönemi (İlk Dönem, 132–232/750–847)

Müslümanların 99/717 yılındaki İstanbul kuşatmasından sonra Harun Reşid'in İstanbul seferine kadar Bizans ile ilişkilerde bir durgunluk görülmektedir. Şüphesiz bu dönemde asgari düzeyde ilişkiler söz konusudur. Bu kopukluğun sebebi iki taraf arasında düşmanlığın daha da artması değil, iki tarafın da bir takım iç problemlerle meşgul olmalarıdır. Bilindiği gibi bu dönemde yıllarca devam eden mücadeleler sonunda İslâm toplumunda önemli bir iktidar değişikliği olmuş ve yönetim Emeviler'den Abbasîlerin eline geçmiştir. Bunun bir sonucu olarak İslâm toplumunun başkenti, Şam'dan Bağdat'a nakledilmişti. Böylece güç merkezi Sûriye'den Irak'a doğru kaymış oluyordu. Bunun yanında Abdülmelik'in idari reformları sonucu Grekçenin yerini Arapçanın almış olması ilişkileri daha da zorlaştırmıştı. Bu dönemde dikkat çeken bir husus da halifelerin savaşlarda bizzat yer almamış olmalarıdır. Bazen elçilerin taşradaki mahalli yöneticiler tarafından gönderildiği oluyordu. Ancak bunlar doğrudan halifeyi ve onun elçisiyle ilgili olmadığı için olmalıdır ki, kaynaklara geçmemiştir. Bizans cephesinde ise III. Leon'un tahta çıkmasıyla başlayan Isauria hanedanı döneminde 108/726 yılından sonra imparatorluğu uzun süre meşgul edecek olan dini ve siyasi mahiyetteki İkonoklazma mücadelesi (Tasvir kırıncılık) söz konusudur. Bunun yanında Artabasdos isyanı gibi çeşitli iç çalkantıları da hatırlamak gerekir.³¹

İlk Abbasî halifesi Ebû'l Abbas es-Seffah döneminde (132–136/750–754) Bizans kuvvetleriyle bazı çatışmalar yaşanmış olmakla birlikte³² karşılıklı herhangi bir diplomatik ilişki de kaydedilmiş değildir.

Abbasîlerin ikinci döneminde ise, artık üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlamış ve toprakları üzerinde birçok devlet kurulmuş, Abbasî hilâfeti de bu devletlere pek söz geçiremez olmuştur. Bu durum da Bizans'ın işini kolaylaştırmıştır. Ta ki Abbasî toprakları üzerinde

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V/274; Ahmed b. Yahya el-Belazurî, *Fütühu'l-Büldan*, neşr. R.M. Rıdvan, Kahire, 1932, s. 266; Uçar, a.g.e., s. 124–125, Avcı, a.g.t., s. 84–85.

³¹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 86.

³² İslâm toplumundaki iç karışıklıktan yararlanan imparator V. Konstantinos 133/751 yılında Malatya'yı (Melitene) kuşattı. Şehrin boşaltılmasını isteyen imparatorun bu teklifini Malatya halkı başlangıçta reddettilerse de Bizans tehlikesini yakından görünce bir kısmı yanlarına alabildikleri eşyalarla yolun iki tarafına dizilmiş Bizans askerlerinin arasından geçerek şehri boşalttılar ve Mezopotamya'ya gittiler. V. Konstantinos Malatya'dan sonra Erzurum'a (Theodosiopolis, Kâfikala) saldırmış ve bir kısmı Ermeni olmak üzere halktan birçok kişiyi esir almıştır. (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V/447; Belazurî, *Fütüh*, s. 262–263; Avcı, a.g.t., s. 86.)

kurulan Hamdânoğulları'nın Halep valisi ve Bizans'a karşı verdiği mücadele ile ünlenen Seyfûddevle zamanına kadar.

B. SEYFÜDDEVLE'NİN ANADOLU SEFERLERİ (BİZANS İLE YAPILAN SAVAŞLAR)

Bizans İmparatorluğu dış siyasette 315/927'ye kadar esas bakımından Symeon ile yapılan mücadele ile meşgul olmuştu. Ancak daha bu devrede Bizans askeri kudretinin bir anlamda sağlamlaştığı fark edilir. Yani Bizans İmparatorluğu en parlak devrelerinden birini yaşamaktaydı. 312/924 yılında imparatorluk donanması Lemnos (Limni) adası yanında Selanik'i işgal eden Trablus emiri Leon'un filosunu imha ederek Ege denizine yeniden hâkim olmuştu. Bulgar tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra ise, kumandanlığı ile ön plana çıkmış olan Ioannes Kurkuas'ın idaresinde, Anadolu'da da Bizans taarruzu başladı.



Seyfûddevle'nin Anadoludaki Sefer Yolları³³

Toros sınırı daha önce olduğu gibi şimdi de sabit kaldı; savaş sahasını Armenia ve özellikle kuzey Mezopotamya teşkil etti.³⁴ İlk büyük başarı Malatya'nın zaptı oldu. Daha önce de birçok defa Bizans askeri teşebbüslerinin hedefini teşkil etmiş olan bu şehir Ioannes

³³ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, ekler.

³⁴ Toros sınırının 7. asırdan 10. asrın ortalarına kadar aynı kalışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 78–91.

Kurkuas tarafından ilk defa 319/931 yılında işgal edildi ise de, tekrar Arapların eline geçti. Fakat 323/934'te yeniden Bizans başkumandanına teslim olmak zorunda kalarak uzunca bir müddet için Bizans hâkimiyeti altına girdi. Ancak Ioannes Kurkuas'a Hamdâni hanedanından Mavsıl ve Halep emiri Seyfûddeve'nin şahsında kendisine layık bir düşman ortaya çıktı. Bağdat Abbasî hilâfetinin kudreti durmadan sukut ederken Hamdânîlerin kudreti gittikçe artmaktaydı. Öyle ki Bizans'a karşı yapılan mücadelenin idaresi Seyfûddeve'ye kaldı. Bizans bu yeni düşmana karşı kendisini savunabilmek için Bağdat hilâfeti ve Mısır'da hüküm süren İhşidîlerle dostane münasebetler kurmak zorunluluğu hissetti.

327/938 yılının eylülünde Seyfûddeve yukarı Fırat bölgesinde Ioannes Kurkuas üzerinde büyük bir zafer kazandı. Ermenia'ya girerek birçok Ermeni ve Gürcü hükümdarını kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımaya zorladı ve itaat altına aldığı araziye bir baştan bir başa kat ettikten sonra Koloneia (Şebinkarahisar) bölgesini tahrip etmek üzere Bizans arazisine girdi (329/940). Bu arada hilâfet içinde karışıklıklar çıkınca Seyfûddeve geri döndü.³⁵

Seyfûddeve'nin geri çekilişi, ani olarak 330/941 Haziranında Rus taarruzuna uğrayan Bizans için çok büyük bir talih olmuştu. Ruslar Bithynia'nın Karadeniz kıyılarına bir çıkartma yaparak Boğaziçi'nin bütün Anadolu yakasını tahrip ettiler. Doğuda mevcut olan savaş fasılası Ioannes Kurkuas'a, Boğaziçi sahillerindeki savaş sahnesinde görünmek ve düşmanlara karşı etkili harekâta bulunmak imkânını verdi.

Rusları Boğaziçi kenarında yendikten sonra Ioannes Kurkuas Mezopotamya'daki teşebbüslerini yeniden ele almak üzere tekrar doğuya dönebilirdi. Hızlı bir şekilde Martyropolis (Meyyafarikin, şimdiki Silvan), Amida (Diyarbakır), Dârâ ve Nisibis (Nusaybin)'i zapt ettikten sonra (332/943), Hıristiyan kutsal emanetlerin en büyüklerinden birisinin, Abgar efsanesiyle şöhret kazanmış Hz. İsa'nın mucize yaratan tasvirinin, muhafaza edildiği Edessa (Urfa) üzerine yürüdü. Şiddetli bir kuşatma şehir ahalisini, "insan eliyle yapılmış" *Mandilion*'u Bizans kumandanına teslim etmeye zorladı. Bizans silahları sayesinde Müslümanların tahakkümünden kurtarılan kutsal emanet çok büyük bir tören ile İstanbul'a götürüldü. Bizans başşehirinde 15 Ağustos 944/24 Muharrem 333'te yapılan kutsal emaneti karşılama töreni çok büyük bir bayrama dönüştü.

Ioannes Kurkuas'ın zaferleri Bizans sınırını büyük ölçüde doğuya doğru sürmüş, Anadolu ve Önasya'da Bizans'ın itibarını yükseltmiş ve Nikephoros Phokas ile Ioannes Çimiskes idaresinde yapılan nihaî taarruzun başlangıcını teşkil etmiştir. Bizans devletinin

³⁵ Ostrokorsky, *Bizans Tarihi*, s. 258.

gücünün artmasının etkisinde kalan birçok Arap kabilesi Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, Bizans eyaletlerinde iskân edilmek üzere, Bizans topraklarına geçtiler. Arap sınır bölgesinin bu şekilde tenhalaşması Bizanslılar'ın sonraki ilerlemelerini kolaylaştırmıştır.³⁶

1- Bağras ve Maraş savaşı (333/944)

Halife el-Muttakî Lillah, Tüzûn'den kaçıp Rakka'ya gittiği zaman (332/943–944), Seyfûddeve onun yanında bulunmaktaydı. el-Muttakî Bağdat'a, el-İhşid de Sûriye'ye döndüğü zaman, Yânis el-Mûnisî (Halep'in amili) Halep'te kaldı. Seyfûddeve üzerine yürüyerek burayı ondan aldı³⁷ ve buradan Hıms'a yöneldi. Orada gulamlarından Kâfur'un³⁸ komutasındaki İhşid'in ordusuyla karşılaştı. Yapılan savaşta Kâfur yenildi ve böylece Seyfûddeve Hıms'ı da ele geçirdi. Buradan Dımaşk'a gitti ve şehri muhasara etmeye başladı. Ancak şehir halkı kapıları ona açmadı. Bunun üzerine el-İhşid, Mısır'dan Sûriye'ye doğru yola çıktı. Seyfûddeve'nin peşinden giderek, Kınnesrin'de ona ulaştı. Burada yapılan savaşta iki ordu da zafer elde edemedi ve Seyfûddeve el-Cezîre'ye çekildi.³⁹ Seyfûddeve'nin İhşidîler ile meşgul olduğunu gören Rumlar, bu durumu fırsat bilerek Suğur'a⁴⁰ karşı saldırıya geçtiler.

Rumlar Seyfûddeve'nin aynı anda iki cepheye savaşamayacağını düşündüler fakat yanıldılar. Çünkü Seyfûddeve bu gölgedeki hâkimiyetinin ancak Suğur'u elde tutmak ve güvenliğini sağlamakla mümkün olacağını görüyordu. Bu nedenle süratli bir şekilde Bağras ve Maraş'taki savaş meydanına geçti ve Rum ordusuna dar geçitlerde pusu kurarak ablukaya aldı ve onları büyük bir hezimetle uğrattı. Ayrıca Müslüman esirleri kurtarıp büyük miktarda ganimet elde ettikten sonra, hâkimiyetini kurmak için yarım kalan işlerini tamamlamak üzere Halep'e geri döndü.⁴¹

2- Barzaveyh Kalesinin Fethi (336/947)

Rumlar, savaş için önemli kalelerden biri olan Barzaveyh kalesini ele geçirmişlerdi.⁴² 336/947 yılında Seyfûddeve burayı uzun bir süre kuşattı. Bunu fırsat bilen Rumlar Hades'i

³⁶ Ostrogorsky, a.g.e., s. 258–59.

³⁷ Krş. İbn Hallikân, *Vefayât*, III/83.

³⁸ Kâfur Ebû'l-Misk el-İhşidî (öl. 968). İhşidî hükümdarı Muhammed b.Tuğç'un ölümünden bir müddet sonra Mısır'ın hâkimiyetini eline geçiren onun Nubyalı kölesi. Bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 12–13.

³⁹ Merçil, a.g.e., s. 12.

⁴⁰ Bölgenin dâhili yerlerinden olup ayrıca deniz sahilinde ve düşman sınırında bulunan önemli bir yer. Bkz.: Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 95.

⁴¹ Şek'a, a.g.e., s. 124.

⁴² Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s.20.

kuşattılar. Seyfûddevele Barzaveyh kalesini geri almayı başardı. Ancak bu arada Rum komutan Lion b. Bardas Hades (Şimdiki İnekli Kasabası)⁴³'i fethederek surlarını tahrip etti. Seyfûddevele Rum ordusuyla karşılaşmadan Meyyafârikîn'e geçti. Oradan Antakya'ya uğradı (337/948). Burada ilk kez Şair Mütenebbi ile karşılaştı ve Mütenebbi ona güzel bir kaside sundu. Daha sonra Seyfûddevele Halep'e gitti.⁴⁴

3- Gazvetü'l-Musîbâ (339/950)

Seyfûddevele 339 (950–951) senesinde tekrar Rum topraklarına gazaya⁴⁵ çıkarak yaptığı bu savaşlarda onu zafer tutkusu sardı ve Rum topraklarının fatihi oldu. Kaleler önünde bir bir düşüyor, Rum toprakları atının ayakları altında çiğneniyordu. Semendu ve Harşana'yı fethederek birçok Rum askerini de esir etti. İç taraflara doğru ilerleyerek Sâriha'ya kadar burası Bizans'ın başkentine (İstanbul) yakın bir yeri ulaştı. Bu yakınlık karşısında Rumlar büyük bir korkuya kapıldılar. Seyfûddevele, Bağras'tan gelenler ile Tarsus'tan gelen atlılarla birlikte daha da güçlendi ve başında Domestiko⁴⁶ olan Rumlarla yaptıkları savaşta onları çok acı bir hezimete uğrattılar.

Bu zafer bizzat savaşa iştirak etmiş olan Mütenebbi'nin şu beyitlerinde açıkça yer almaktadır:

“Biz razı olduk ancak Domestiko razı olmadı,

Aramızda hükmeden hâkimlere.

Eğer yaklaşırsa biz Semendu'yu ziyaret ettik.

Bunu kabul etmezse buluşma yerimiz Haliç'tir.”⁴⁷

Bu beyitlerden anlaşılan: Eğer Rumlar bu mekanda önümüze çıkmış olsalardı, onlara karşı yeterince zafer kazanırdık. Eğer imparator bize karşı koysaydı, biz Haliç (yani Konstantin-İstanbul)'e kadar ulaşırdık.

Seyfûddevele zaferin kendisine verdiği sarhoşlukla o kadar ilerlemişti ki, düşman toprağında kat ettiği uzun mesafede geri dönüşündeki tehlikeleri unutmuştu. Geri dönüşünde, düşmanın ona ve ordusuna geçitlerde ve tehlikeli yerlerde ona pusu kurması kaçınılmazdı.

⁴³ Bkz. Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 263.

⁴⁴ Şek'a, a.g.e., s. 124.

⁴⁵ Honigmann, bunun Samandû, Harşana ve Şâriha'ya yapılan bir sefer olarak ifade etmektedir. (bkz. *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 83.)

⁴⁶ Bizans İmparatorluğunda umumiyetle doğu ordularının başkumandanına verilen unvan (Bkz. G. Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, 336; İbnü'l-Esir de, bu ünvanın, o gün için Kostantiniye boğazından itibaren olan bütün Rum diyarı başkumandanlığı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *el-Kâmil*, VIII/521.)

⁴⁷ Şek'a, *Seyfûddevele*, s. 125.

Çünkü burası Rumlar'ın topraklarıydı ve dolayısıyla topraklarını ondan daha iyi biliyorlardı. Artık her iki ordu arasında savaş başlamıştı.

Seyfûddevl'e'nin bu ilerleyişi atlarını, develerini ve askerlerini yormuştu. Hatta askerlerin bir kısmı artık savaşmayı reddediyordu.⁴⁸ Seyfûddevl'e'nin çevresi zayıflamaya başlamıştı. Ayrıca ordudaki esirlerin çokluğunun her an bir isyan tehlikesi arz ettiğini de düşünecek olursak, Seyfûddevl'e dönmek zorunda kalmıştı.

Ele geçirdiği ganimet ve esirlerle birlikte geri döndü. Ancak, Seyfûddevl'e dönüştü Domesticos tarafından Darb el Kankarûn⁴⁹ geçidinde, el-Hades bölgesinde baskına uğratıldı. Yanında bulunan Müslümanların bir bölümü esir düştü, bir bölümü de öldürüldü. Rumlar, ganimetleri ve esirleri geri almanın yanında, Müslümanların ağırlıklarını, silahlarını ve mallarını ele geçirdiler. Seyfûddevl'e ise çok az sayıda askeriyle kurtulabildi.⁵⁰ Buna "Gazvetü'l-Musîbâ" adı verilmektedir.⁵¹

Seyfûddevl'e bu savaşlarda bir yandan zafer elde etmiş diğer yandan neredeyse onu yok edecek bir hezimete uğramıştı.

4- Durus (Dervas) Savaşı (342/953)

340–341/951–952 yıllarında Seyfûddevl'e Bizans topraklarına seri ve başarılı iki tane gazve düzenledi. Böylece geçen senenin intikamını almış oldu.

341/952 yılında Seyfûddevl'e Rumların zayıfladığını düşünerek, genç savaşçı Ebû Firâs'ı onların üzerine savaşa gönderdi. Ebû Firâs onların topraklarına girerek Ra'ban kalesini inşa etti.

342/953 yılında, kazanmak için ısrar eden Rumlar, Mudar'da tam teşekküllü bir ordu hazırladılar. Seyfûddevl'e'yi, yenecekleri bir savaş alanına çekmek için bazı hileler düzenlediler. İki ordu Durus (Dervas) adı verilen savaşta karşı karşıya geldi ve Araplar açık bir zafer kazandılar.

Arap ordusu Rum topraklarına yayılarak Samaneyn, Hısn-ı Rân ve diğer bazı kaleleri ele geçirdiler. Arapların burada olduğunu duyan düşman bu durumu fırsat bilerek Müslüman

⁴⁸ Şek'a, a.g.e., s. 125–26.

⁴⁹ Bu isim – ki ufak bir değişiklik ile Kankrût okunabilir - , herhalde Zaytûn yanında Ceyhan'ın da batısında aranılması lazım gelen Ermenice *Kangrot (Enginarlık)*'u ve *Konkernat* silsilesini hatıra getiriyor. Bu hususta mevcut olan *el-Havzât (el-Cavzât)* varyantı doğusundaki, Şimdiki *Engizek* dağı bölgesini düşündürmektedir ki, bu sonuncunun adı her halde *Enkuzut ("bol cevizli")* kalesinden müştak olsa gerektir. Bkz. Honigmann a.g.e., s. 83.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/485–86; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/383; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/259; Şek'a, *Seyfûddevl'e*, s. 126.

⁵¹ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 22.

bölgelerine saldırdı. Bunu haber alan Seyfûddevele Ceyhan nehrinin yanında bulunuyordu. Hemen savaş alanına gelen Seyfûddevele ile Rumlar arasında korkunç bir savaş meydana geldi. Rumların komutanı Bardas Phokas yaralandı ve oğlu Konstantin de esir edilenler arasındaydı.⁵² Konstantin esareti süresince Seyfûddevele'nin yanında ikramla karşılandı. Ancak babası onu bir Hıristiyan satıcı vasıtasıyla zehirletmiştir.⁵³

Bu acı hezimetini içine sindiremeyen Bizans komutanı Bardas Phokas kendisini kiliseye kapattı. Bu hezimetle ilgili Seyfûddevele'nin şairleri birçok kaside yazdılar.⁵⁴

5- Hades Savaşı (343/954–955)

Rumlar daha önce de ifade ettiğimiz gibi 336/947 yılında “Hades” i fethetmişlerdi ve her tarafını tahrip etmiş ve çehresini değiştirmişlerdi. Seyfûddevele tekrar burayı ele geçirerek sakinlerinin çoğunun Arap olmasından dolayı bir Arap şehrine dönüştürmek istedi.

343/954–955⁵⁵ yılında tam teçhizatlı bir ordu ile Hades'e gitti ve yıkılmış surlarını onarmaya başladı. En kısa zamanda onarımını bitirmek istiyordu ve bu nedenle onarımında bizzat kendisi de çalışmıştı.

Seyfûddevele'nin Hades'i tekrar inşa ettiğini öğrenen Bardas Phokas, sayısı elli bini bulan adeta haçlı seferlerini andıran Rum, Rus, Ermeni, Bulgar, Hazar ve diğer gruplardan oluşan tam teçhizatlı bir ordu ile onları karşılamaya gitti. Seyfûddevele gulamlarından oluşan beş yüz kişiyle bu ordunun karşısına çıktı. Sabah vaktinden ikindiye kadar devam eden bu savaşta Bizans ordusundan yaklaşık üç bin kişi öldürüldü ve bir o kadar da esir edildi.⁵⁶ Esir edilenler arasında birçok patrik de yer alıyordu. Ayrıca Theodose mukaddimesinde patrik Semendu, Phokas'ın kayın pederi ve Domestikos'un kızının oğlu da esir edilenler arasında olduğunu yazmıştır.⁵⁷

Yukarıda geçen bu rivâyeti, ilk kaynaklarda geçmesi hasebiyle her ne kadar tezimize almış olsak da aslında içerdiği bilgilere tam anlamıyla katıldığımızı söylemek mümkün değildir. Çünkü beş yüz kişinin, tam teçhizatlı ve elli bin kişiden oluşan bir orduya karşı bu denli bir başarı göstermesi mümkün değildir. Dolayısıyla abartılı bir rivâyet olduğu kanısındayız.

⁵² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 73.

⁵³ Şek'a, a.g.e., s. 128.

⁵⁴ İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 74; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 22.

⁵⁵ Ostrogorsky olayın tarihini 953 olarak vermektedir. Bkz. *Bizans Tarihi*, s. 263.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/508; Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s. 263; Şek'a, *Seyfûddevele*, s. 128.

⁵⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/391; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 74; Bkz. Şek'a, a.g.e., s. 128; Abdü'l-Câbir, a.g.e., s.23.

Hades savaşı her iki taraf için de acı sonuçlar meydana getirmişti. Ancak Araplar için büyük bir şeref Bizanslılar için ise büyük bir kayıptı. Çünkü onların bu kaybı büyük ordularına rağmen büyük bir hezimetti.

Hades Bizanslılar için çok önemli bir yerdi ve geri almak için özellikle altı yıl boyunca çalışmışlardı. Hezimetlerinden on bir ay sonra geri almak için tekrar hazırlıklara başladılar. Seyfûddevele, savaş alanına gelinceye kadar bu durumdan haberdar olmamıştı Ancak Seyfûddevele devamlı olarak savaşa hazırlıklıydı Keşif takımları ve gözlemciler Bizans ordusunun Hades bölgesinde olduğu haberini Seyfûddevele'ye ulaştırınca, Arap emiri hemen seyrini hızlandırdı.

Seyfûddevenin Bizans ordusunun saflarına gelip onlarla çarpışmaya kadar, gelişinden haberdar olmadılar. Hades savaşı Bizans'ın büyük ordusu üzerine bir yıldırım gibi düştü ve şiddetli bir savaşa tutuştular. İki taraf arasındaki şiddetli çarpışmadan sonra, Rumlar hezimete uğratıldı. Rumların ve onlarla beraber bulunanların büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi. Domestikos'un kumandanlarının birçoğu esir alındı. Domestikos, mağlup bir şekilde ülkesine geri döndü. Böylece Hades'in hem halkı hem de yöneticileri Araplaşmış oldu ve şairler bu zafer adına çok sayıda kasideler söylediler.⁵⁸

6- 345–49/956–960 Yıllarında Yapılan Savaşlar

Seyfûddevele her zaman yaptığı gibi tekrar Rum topraklarına gazaya çıkmıştı. Ancak 342 ve 343/953–54 yıllarındaki acı hezimetlerinden dolayı sürekli teyakkuz halindeydiler.

Arap savaşçılar, Seyfûddevele'nin komutanlığında otuz yıldan beri, Bizans imparatorluğunun topraklarında ulaşamadıkları yerlere ulaştılar. Hamdâni ordusu donanma açısından da Bizanslılar'dan daha üstün durumdaydı ve Ersenes (Murat Nehri) nehrinde onlara saldırdılar ve “*Tel Patrik*” şehrini ele geçirdiler.⁵⁹

Bu savaşlarda Çemişkes'in oğlu Jean Çemişkes hezimete uğradı. Savaşçılığı, tecrübesi ve gücüne rağmen bu savaşlarda yenilgiye uğramıştı. Mütenebbi bu durumu aşağıdaki beyitlerinde şöyle dile getirmiştir:

“Görüş (düşünce) cesurun cesaretinden öncedir.

Görüş önce ve cesaret sonradır.”⁶⁰

Arap orduları her ne kadar bu savaşlarda zafer kazanmış olsalar da, onlar da önemli komutanlarından birini kaybetmişlerdi. Arnedan kalesine yakın bir yer olan ve Arnedas

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/517; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/259–260; Şek'a, *Seyfûddevele*, s. 129–130.

⁵⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 74.

⁶⁰ Şek'a, a.g.e., s. 131.

denilen bir yerde büyük komutan Muzaffer Ebû'l-'Aşâir el-Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Hamdan esir edildi ve Konstantiniye'ye götürüldü ve daha sonra orada öldü.⁶¹

Ebû'l-'Aşâir'in esir düşmesi Seyfûddeve'nin gücünü kıramadı ve onu durduramadı. Savaşlarına devam etti ve birçok kaleyi fethederek, Harşana⁶² kadar ulaştı.

Seyfûddeve'nin Bizans topraklarında olması onları çok kızdırdı ve Seyfûddeve'nin topraklarında olmasını fırsat bilerek sınır bölgelerden Meyyâfarikin'e ordu göndererek her tarafı yakıp yıktılar.⁶³ Böylece Seyfûddeve'nin onlara tattırdığı hezimetlere verilen ani bir cevaptı. Seyfûddeve'nin, komutanlarını ve patriklerini hezimete uğratıp esir ettiği gibi, onlarda bir bakıma intikam aldılar.⁶⁴ Aslında bu Bizanslıların, Seyfûddeve'nin karşısındaki acizliklerini göstermektedir. Çünkü ona karşı başarı elde edemeyeceklerini anlayınca farklı yollarla yani zulüm ve ihanetle intikam almaya çalıştılar.

Seyfûddeve 346/957 yılında tekrar gazaya yöneldiğinde, onun esir edilip teslim edilmesi için gulamlarından bazılarıyla anlaştılar. Ancak Seyfûddeve'nin komutanlarından biri (Kaygala adıyla bilinen) bu sırrı açığa çıkardı ve Seyfûddeve bu planı uygulayacak olan kişileri yakalayıp öldürdü, ayrıca bütün Rum esirlerini de öldürerek bu komutanını sadakatinden dolayı mükâfatlandırdı.⁶⁵

Seyfûddeve bu yıllarda Rumlara karşı birçok zafer elde etmiştir. Ancak daha büyük zaferler elde etmesine engel olan bazı olaylar meydana gelmiştir.

Büveyhiler'den Muizzüddeve, Seyfûddeve'nin kardeşi Nâsırüddeve'nin hâkimiyetinde olan Mavsıl'a saldırmıştı. Bu nedenle Seyfûddeve bütün vaktini, Muizzüddeve ile kardeşi Nâsırüddeve'yi barıştırmakla geçirdi.⁶⁶

Seyfûddeve'nin başka işlerle meşgul olduğunu haber alan Bizanslılar, bu durumu fırsat bilerek Diyar-ı Bekir (Diyarbakır)'e yöneldiler ve başlarında Çemiskes ve Basileo Parakimeneous bulunmaktaydı. Seyfûddeve onlara karşı, büyük bir ordunun başında gulamı Necâ'yı gönderdi. Ancak Necâ, Rumlara karşı başarısız oldu (347/958).⁶⁷

⁶¹ İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 74–75.

⁶² Kharsianon. Muhtemelen Orta Anadolu'nun bir bölümüdür. Bkz. Ostrogorsky, II ve III nolu haritalar. El-Hamevî ise (*Mu'cemu'l-Bıldân*, II/359) bu yerin Malatya yakınlarında bir Bizans şehri olduğunu kaydetmekte ve Seyfûddeve'nin buraya sürekli gazalarda bulunduğunu zikretmektedir. Ayrıca krş. Honigmann, *Bizans'ın Devletinin Doğu Sınırı*, s. 41.

⁶³ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/447–48; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/395; Müneccimbaşı, a.g.e., I/260.

⁶⁴ Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 131.

⁶⁵ Şek'a, a.g.e., s. 132

⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/399; Şek'a, a.g.e., s. 132. Ayrıca Nâsırüddeve ile Muizzüddeve arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/247–250.

⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 75.

349/960 yılına gelindiğinde Seyfûddeve bizzat kendisi büyük bir ordu ile tekrar gazaya çıktı. Rum topraklarına girerek onları gafil bir şekilde avladı. Orada yapmış olduklarıyla kalıcı izler bırakan Seyfûddeve, birçok kaleyi fethederek çok sayıda esir ve büyük miktarda ganimet elde etti. Bu arada Rumlar doğuda sınır boylarındaki geçitleri tutmuşlardı. Geri dönmek istediğinde yanında bulunan Tarsuslular ona şöyle dediler:

“*Rumlar, dönüş yolundaki geçitleri tuttular. Doğru olan bizimle dönmendir*”.

Kendi görüşüyle kibirlendiğinden dolayı onların bu teklifini kabul etmedi. O, kendi düşüncesine göre hareket etmekten hoşlanıyor ve “*Başkasının görüşüne uyararak doğru karar verdi*” denilmesin diye hiç kimsenin görüşünü alma ihtiyacı hissetmiyordu.⁶⁸

Seyfûddeve, dönüş yolunda bir geçite⁶⁹ girdiğinde, başlarında Lion Phokas’ın⁷⁰ bulunduğu Rumlar, ona saldırarak, büyük bir hezimete uğrattılar. Yanındaki ganimetleri geri aldılar ve ağırlıklarına el koyarak arkadaşlarını kılıçtan geçirdiler. Askerleri, öldürülerek veya esir düşerek telef oldular. Kendisi, üç yüz adamla büyük zorluk ve meşakkatlerden sonra kurtulmayı başarabildi.⁷¹

Seyfûddeve, Rum ordusunun büyüklüğünden ya da kendi komutanlarının başarısızlığından dolayı değil, “*Dediğim dedik*” bir yapıya sahip olduğu için yenildi. Çünkü ona yardıma gelen Tarsuslular, geri dönüş yollarının tehlikesini fark etmiş ve bu konuda onu uyarılmışlardı fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Seyfûddeve “*başkasının sözüyle hareket etti*” denilmemesi için onları dinlemedi.

Rumlar bu savaşta, emir ve şair olan Ebû Firâs’ı esir edip Harşana’ya götürdüler.⁷²

Seyfûddeve başkentine döndüğünde eski kadısı Ahmed b. Muhammed b. Mâil’i halkla birlikte kendisini karşılarken gördü. Seyfûddeve daha önce onu görevden almıştı. Çünkü Seyfûddeve Halep’e ilk geldiğinde onu karşılamaya gelmemişti. Seyfûddeve ona hitaben şöyle dedi: “Daha önce beni karşılamaya gelmediğin halde, şimdi ise gelmenin sebebi

⁶⁸ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/531–32; Münecceimbaşı, a.g.e., I/260; Şek’a, a.g.e., s. 132; Abdü’l-Câbir, *eş-Şi’r*, s.24.

⁶⁹ Bu geçiti, Araplar *Darbu’l-Mağarra el-Kûhl* veya *el-kucuk* şeklinde adlandırırılar. Bizanslılar ise onu, civarında bulunan yere göre *Kulindros (Kleisura)* olarak isimlendirmektedirler. Bu herhalde yanında hâlâ bir mağaranın mevcut olduğu, Ceyhan kenarındaki *el-Kussuk* geçitidir. Tarsus’tan gelen yardımcı kuvvetler onu, gelişinde kullandığı geçidi kullanmamak ve kendileriyle birlikte geri çekilmek hususunda ikaz ettiler, fakat Seyfûddeve bunu reddetmişti ve Sefuddeve, Harşana’ya yaptığı bu sefer dönüşünde Domestikos Leon Phokas’ın tuzağına düştü. Bkz. Honigmann *Bizans’ın Doğu Sınırı*, s. 84; Abdü’l-Câbir, *eş-Şi’r*, s. 24.

⁷⁰ Şek’a, *Seyfûddeve*, s. 132.

⁷¹ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/531–32; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/404; Münecceimbaşı, *Câmiü’l-Düvel*, s. 260; Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 265.

⁷² İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Halep*, s. 77; Şek’a, a.g.e., s. 133; Abdü’l-Câbir, a.g.e., s. 24.

nedir?” İbn Mâil de şöyle cevap verdi: “İlkinde ben Müslümanların kadısıydım, şimdi ise sana tabi olanlardan birisiyim.” Seyfüddevle, bu cevabını beğendiği için onu tekrar kadı yaptı.⁷³

Seyfüddevle Tarsus yakınlarında hezimete uğradığında, gulamı Necâ Bizans imparatorluğunun doğusunda büyük savaşlar kazanmıştı. Dicle'nin yukarısında bulunan *Zülkarneyn kalesi*’ne kadar ulaşmıştı. Bu ilerleyişinde “*Hanzit*” ve “*Ternik*”e kadar ilerledi. Burada Rumların ordusuyla karşılaştı. Rumların ordusu, neredeyse onun ordusunun on katı vardı. Büyük bir çarpışmadan sonra Rum ordusunu bozguna uğrattılar ve birçoğunu öldürüp çok sayıda da esir ele geçirdiler. Bu savaşta Rumlar, Seyfüddevle'nin Tarsus yakınlarında uğramış olduğu hezimetten daha büyük bir hezimete uğradılar.

Necâ, Seyfüddevle'nin en yakın gulamı, komutanı ve savaşçılarından birisiydi. Bunun içindir ki Necâ, bu başarılı savaşları 350/961 yılına kadar devam ettirdi.

Necâ, Hanzit'e geldiğinde Rumlarla savaştı ve onları hezimete uğrattı birçoğunu da öldürdü ayrıca birçok ganimet ele geçirdi. Dönüşünde Rumlar yeniden ona saldırıya geçtiler ve tuzağa düşürmeye çalıştılar. Necâ sırtını sağlama almak için elindeki esirleri hızlı bir şekilde öldürüp, düşmanlarına saldırdı ve onları tekrar büyük bir hezimete uğrattı. Daha sonra Kalikale'ye geçti ve beş yüz atlıyı da esir etti ve birçok ganimet (büyük ve küçükbaş hayvanlardan) elde etti ve Halep'e döndü.⁷⁴

7- Bizanslıların Ayn Zerbe'yi İstilâ Etmeleri 351 (962)

Bu yılın muharrem (962 Şubat-Mart) ayında Bizanslılar başlarında bir domestikos olmak üzere Ayn Zerbe'ya⁷⁵ gelip konaklamışlardı. Ayn Zerbe yüksekçe bir dağ eteğinde idi. Dağ tamamen şehre hâkim bir noktada bulunuyordu. Rumlar son derece kalabalık bir ordu ile gelmişlerdi. Domestikos askerlerinden bir kısmını dağa doğru göndermiş, bu askerler dağa tırmanarak burayı ele geçirmişlerdi. Ayn Zerbe Müslümanları bu durumu ve diğer taraftan domestikasun elinde kendilerini sıkıştırmak ve şehri kuşatmak için bir hayli mancınıkların olduğunu ve gelip sura kadar dayanarak onları alttan oymaya çalıştığını görünce emân dilemişlerdi. Şehir kapısı açılıp da domestikos Ayn Zerbe'ya girince, dağ tarafından hücuma gecen adamlarının şehre girdiğini görmüş, şehir halkına emân verdiği pişman olmuştu.⁷⁶

⁷³ İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 77.

⁷⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/408; Şek'a, *Seyfüddevle*, s. 133–134.

⁷⁵ Anavarza, Anazarbe, Anazarbos (Ostrogorsky, 265). Kilikya'da Misis'e bağlı Bizans hudud kasabası. Burası H. 190 senesinde Müslümanlar tarafından onarılmış, sonra Bizanslılar tarafından işgal edilerek tahrip edilmiştir. Seyfüddevle üç milyon dirhem harcayarak yeniden imar etmiş, ancak yine onun zamanında tekrar Bizanslıların eline geçmişti (el-Hamevî, *Mu'cem*, IV/177–178).

⁷⁶ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 25.

Domestikos gecenin ilk yarısında bir ilân yaptırarak şehrin en büyük mescidinde toplanan halka emân verildiğini, evinden çıkmayanların ise öldürüleceğini bildirmişti. Evlerinden çıkıp acele camiye gelebilenler gelmiş, sabaha çıktıklarında ise Domestikos altmış bin civarında olan yaya askerlerini şehre yayarak evlerinde buldukları herkesi öldürmelerini emretmiş, onlar da kadın erkek, çoluk çocuk bulduklarını kılıçtan geçirmişlerdi. Sonra domestikos şehirde bulunan bütün silâhların toplanmasını emretmiş, büyük miktarda silâh toplanmıştı.⁷⁷

Domestikos hemen bu uygulamalarının arkasından mescitte toplanan halkın derhal o anda şehri terk edip istedikleri tarafa gidebileceklerini ilân etmiş, geri kalanların ise öldürüleceğini bildirmişti. Halk kalabalık kitleler halinde camiden şehrin dışına doğru akmaya başlamış, bu çıkış sırasında meydana gelen büyük izdihamda birçok kimse hayatını kaybetmişti. Nihayet şehirden çıkıp nereye gideceklerini bilmedikleri halde burunları istikametinde yollarına devam edip gitmiş, bunun sonunda da yollarda çok kimse ölmüştü. Rumlar öğleden sonra şehirde bulduklarını öldürmeye başlamış, şehri terk edip gidenlerin de bütün mallarına ve paralarına el koyarak Ayn Zerbe'nin surlarını yıkmışlardı.⁷⁸

Bizans domestikosu İslâm diyarında yirmi bir gün kadar kalmış, bu müddet içinde Ayn Zerbe çevresindeki elli dört kadar kalenin kimisini kılıç zoruyla, kimisini emânla Müslümanların elinden almıştı. Bu kalelerin birini ele geçirdikten sonra şehir halkına emân vermiş ve derhal şehri terk etmelerini istemişti. Kaleden çıkıp giderlerken bir Ermeni Müslümanların ırzına el uzatarak bir Müslüman kadına tecavüz etmişti. Bunun üzerine Müslümanlar büyük bir gayrete gelip kılıçlarını çekmiş ve Rumlar üzerine saldırıya geçmişlerdi. Bunun üzerine domestikos büyük bir hınç ve öfkeyle bütün Müslümanların öldürülmesine emir vermiş, dört yüz kadar erkek, kadın ve çocuktan oluşan bu kale halkı tümüyle öldürülmüş, ele geçirilecek mal veya işe yarar kimseler dışında hiç kimse bırakılmamıştı.

Domestikos oruç mevsiminin gelmesi üzerine ayrılıp bayram sonrası dönmeğe üzere çekip gitmişti. Ancak giderken askerlerini Kayseri'de bırakmıştı. Bu arada Tarsus hâkimi İbn ez-Zeyyât dört bin kişilik bir Tarsuslu asker grubuyla harekete geçerek Rumlara saldırmış, fakat Domestikos bunları bir pusuya düşürerek aralarında İbn Zeyyât'ın bir kardeşi de olmak üzere, onlardan çok kimseyi öldürmüştü. İbn Zeyyât bu olay üzerine tekrar Tarsus'a dönmüştü. Tarsuslular bu arada Seyfüddevle b. Hamdân'ın adını hutbelerde zikretmiyor ve

⁷⁷ İbnü'l-Esir *el-Kâmil*, VIII/538.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/539; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 25–26.

ondan bahsetmiyorlardı. Bu şekilde başlarına bu musibetin gelmesinden sonra tekrar adını hutbelerde zikretmeğe başlamış ve onunla mektuplaşarak durumlarını bildirmişlerdi. İbn Zeyyât bu durumlara vâkîf olunca evinin balkonuna çıkarak evin yanından akmakta olan nehre kendini atmış ve boğulmuştu. Bu arada Bağrâs halkı domestikos ile mektuplaşıp ona yüz bin dirhem para ödemişler, o da Bağrâslıları yerlerinde bırakmıştı.⁷⁹

Hıristiyanların orucu son bulduğunda Domestikos, memleketinden çıkarak, Kayseri'deki ordusunun yanına gitti. Onun bu durumunu hiç kimse bilmiyordu. Ordusuyla beraber harekete geçti. Rumlar Halep'i kuşatana kadar ne Seyfûddeve ve ne de başka bir kimse onun geldiğinin farkına varamadı. Durum acil bir hal aldığı için adamlarını toplayıp bir araya getiremedi ve yanında bulunanlarla birlikte huruç hareketi yaparak onlarla savaşmaya başladı. Ancak, yanındakilerin azlığından dolayı direnecek kuvveti yoktu. Onların çoğu öldürüldü. Davud b. Hamdân'nın oğullarından geriye kimse kalmadı. Tamamı öldürüldü. Seyfûddeve az sayıdaki adamıyla mağlup oldu.⁸⁰

8- Bizanslıların Halep'i İstilâsı 351 (962)

Seyfûddeve'nin arka arkaya kazanmış olduğu bu zaferler, Rumların zihinlerinde, Müslümanların yeryüzünde büyük bir imparatorluk kuracağından endişesini meydana getirdi. Rumlar bu ilerleyişi nasıl durdurabileceklerini düşünmeye başladılar ve bunun için de en güçlü komutanları ile çok büyük bir hazırlığa girdiler.

Rumlar, kaybettiklerini geri alabilmek için en güçlü komutanlarının önderliğinde büyük bir ordu hazırladılar ve başına daha önce de bahsi geçen Nikephoros Phocas (Nikefor)'ı⁸¹ getirdiler.

Nikefor, 350/961 yılında büyük bir hazırlığa girdi ve Seyfûddeve'nin karşısına çıkmak için hiç durmadan çalıştı ve birkaç ay içinde hazırlığını tamamladı. İmparatorluğun bütün imkânlarını büyük bir ordunun teçhizatı için kullandı. Seyfûddeve'ye karşı kullanabileceği bütün savaş araçlarını yanına alarak, tam teçhizatlı ve iki yüz bin (200 000) kişiden oluşan büyük bir ordu ile Halep'e yöneldi.⁸² Bizanslıların bu muazzam ordularından otuz bini tamamen zırhlı idi. Otuz bin kadarı da yolları ıslah etmek, özellikle yolları karlardan

⁷⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/539.

⁸⁰ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 260.

⁸¹ Bizans aristokrasisinin en önde geleniydi ve Ön Asya'da büyük bir güç oluşturmuştu. Ondand önce dedesi ve babası da çok büyük savaşçıydılar ve bunlar sülalece savaşçıydılar. Ancak Nikephoros Phocas savaş konusunda, onlardan daha üstündü. Rumlar bu büyük savaşçıyı, batı cephesinden doğu cephesine Seyfûddeve'nin karşısına getirdiler. Bkz. Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 134.

⁸² İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/410; Şek'a, a.g.e., s. 134; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 26.

temizlemek ve surları yıkmakla görevlendirilmişlerdi. Ayrıca dört bin kadar katır da dikenli demir taşımakta idiler.⁸³

Seyfûddevlle Bizans ordusunu karşılamak için Halep dışında, yaya ve atlılardan oluşan dört bin (4 000) kişilik bir ordu ile Azaz (Aziziye)'a gitti. Ancak karşısındaki bu büyük Rum ordusuyla savaşamayacağını anlayınca başkente dönüp, şehrin arkasında çadır kurarak gulamı Necâ'yı, onları karşılamak üzere üç bin (3 000) kişilik bir ordu ile gönderdi. Sonra Seyfûddevlle dayanamayarak kendisi de onları karşılamaya gitti. Durumun çok ciddi olduğunu gören Seyfûddevlle kısa bir süre sonra tekrar Halep'e dönerek bütün cephaneliği halka dağıttı.

Sabahın erken vaktinde düşman otuz bin (30 000) atlı ile şehre ilk saldırısını yaptı.⁸⁴ Rumlar ile Araplar arasında büyük bir savaş meydana geldi. Güç bakımından dengeli olmadığı halde savaş devam etti. Seyfûddevlle'nin ordusu sayıca az olmasına rağmen çok güçlü olduğunu söyleyebiliriz, aksi takdirde otuz bin kişilik bir orduya üç bin kişinin bu denli karşı koyması düşünülemez. Buna rağmen düşmanın gerideki kuvvetlerden yardım istediğini görülmektedir. Johannes Çemiskes bunlara ilaveten kırk bin kişi daha gönderdi. Bu büyük ve saldırgan ordu, küçük savunmacı orduyla karşı karşıya gelince Seyfûddevlle ordusunu yeniden düzenlemek için Balis'e yöneldi. Ancak bu durum savaşan diğer Müslümanların gücünü kırdı ve onlardan çoğu öldürüldü, birçoğu şehre yöneldi ve bir kısmı da kaleye iltica etti. Kaleye girenler kurtuldu çünkü kale saldırıya kapandı. Ancak Rumlar şehri kuşatıp surlarda gedik açmayı başardılar.⁸⁵

Seyfûddevlle Domestikos'un Halep'e girdiğini öğrenince derhal aceleyle işe koyulmuş ve toplayabildiği kadar askerle Halep üzerine yürümüş Domestikos'la çarpışmalara giriştiği hâlde ona karşı koyabilecek güce sahip olmadığı için savaşa devam edememiş, yanında bulunanların büyük bir kısmı öldürülmüş, hatta Dâvud b. Hamdân'ın evlâdından hiç kimse hayatta kalmamıştı.⁸⁶ Tümüyle öldürülmüşler, Seyfûddevlle de küçük bir grupla kurtulup geri dönmüştü. Domestikos Halep dışında olup da "ed-Dâreyn" diye isimlendirilen Seyfûddevlle'nin sarayını ele geçirmiş ve burada her biri on bin dirhemden oluşan üç yüz keselik para ele geçirmiş, ayrıca saraydaki bin dört yüz kadar katırı da alıp götürmüştü. Domestikos hazinelerde bulunan eşyaların yanı sıra sayılmayacak kadar çokça silâh ele geçirmiş ve hepsini alıp götürerek Seyfûddevlle'nin sarayını yıktırmıştı. Ele geçirebildiklerini geçiren Domestikos şehir halkına karşı saldırıya geçerek şehri muhasara altına almış ve çok

⁸³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/541.

⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 78.

⁸⁵ Şek'a, *el-Kâmil*, s. 134-135.

⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 79.

kimsenin hayatına kıymıştı. Rumlar Halep'in surlarını saldırılarla yıkmaya çalışmış ve surda bir gedik açmışlardı. Halep halkı şiddetle şehirlerini müdafaa etmişler ve bu müdafaa sırasında birçok Rum'u öldürüp iyi bir müdafaa örneği vermişlerdi. Gece bastırınca Halepliler açılan bu gedikleri anında onarmış, bu durumu gören; Rumlar ise Gevşen Dağı'na çekilmişlerdi.⁸⁷

Rumların şehirden birazcık uzaklaşmaları üzerine şehir emniyet görevlilerinin yayaları, halkın ve özellikle tüccarların evlerine saldırıp buraları yağmalamak istemişlerken halk mallarını kurtarmaya çalışmış ve böylece şehir surları müdafaasız kalmıştı. Rumlar surların müdafaasız kaldığını görünce tekrar şehre doğru yaklaşmış, onları alıkoyacak kimse olmayınca surların tepelerine tırmanarak şehir halkının kendi aralarında çatışıp durduklarını görmüşlerdi. Hemen surlardan aşağıya atlayarak şehir kapılarını açmış ve şehre kılıç zoruyla girerek önüne çıkanı öldürmüş, yoruluncaya ve usanıncaya kadar Halep halkını kılıçtan geçirmeye devam etmişlerdi.⁸⁸

Bu arada Halep'te tutsak bulunan bin dört yüz kadar Rum tutuklu buldukları yerlerden kurtulmuş, ellerine geçirdikleri silâhlarla halka saldırmaya başlamışlardı. Bizanslılar Halep'ten on binden fazla kız ve erkek çocuğu esir almışlar ve anlatılmayacak kadar çokça ganimet ele geçirmişlerdi. Rumların yanında mal yükleyecekleri vasıtaları ve binekleri kalmayınca Domestikos geri kalan malların yakılmasını, mescitlerin ateşe verilmesini emretmişti. Halep halkı ele geçirilen bu çocuk esirlerden üç binin kurtarılması için Bizanslılara çok miktarda mal vermişlerdi. Ancak Bizanslılar böyle bir teklifi kesinlikle kabul etmemiş ve yukarıda belirttiğimiz mal ve esirleri alıp gitmişlerdi.

Bizanslılar Halep'e girince şehir halkından bir kısmı iç kaleye sığınmış ve tek başına canlarını kurtarmaya çalışmışlardı. Domestikos dokuz gün müddetle Halep'te kaldıktan sonra ele geçirdiği bu büyük ganimetlerle şehirden ayrılmak istemişti. Ancak onunla birlikte bu sefere çıkmış bulunan imparatorun yeğeni bu dönüşe itiraz ederek şöyle demişti: *"Bu şehir elimize geçmiş bulunuyor. Şu anda şehri müdafaa edecek hiç kimse de yoktur, neden geri dönüyoruz?"* Domestikos ise: *"Şu anda bizler imparatorumuzun hiç de beklemediği büyük miktarlarda ganimetler ele geçirmiş, çok kimseyi öldürmüş, etrafı yakıp yıkmış ve burada tutuklu bulunan esirlerimizi de kurtarmış bulunuyoruz. Elimize geçirdiğimiz bu ganimetler şimdiye kadar asla ele geçirilmiş ve işitilmiş değildir."* diye cevap vermiş, aralarında tartışma sürüp gitmiş, sonunda Domestikos imparatorun yeğenine şöyle demişti: *"Haydi, o halde kalk,*

⁸⁷ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/540; İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 81-82.

⁸⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/411; Krş. Şek'a, *Seyfûddeve*, s. 135. (Burada Nikefor'un Halep'e ancak eman vererek girdiğini sonra da sözünde durmayıp onları kılıçtan geçirdiğini ifade etmektedir.)

şu iç kaleye doğru yürü ve muhasara altına al. Ben de askerlerimle şehir kapısını tutacağımı.” İmparatorun yeğeni atına binerek kılıcı ve kalkarıyla iç kaleye doğru yürümüş ve Rumlardan bir grup da onu izlemişti. Kale kapısına yaklaştığı bir sırada üzerine bir taş yuvarlanmış ve atından düşünce anında öldürülmüştü. Adamları ölüsünü alıp Domestikosun yanına geri gelmişler, Domestikos bunun öldüğünü görünce yanında bulunan bin iki yüz kadar Müslüman esiri kılıçtan geçirmiş ve ülkesine dönmek üzere harekete geçmişti.⁸⁹

Rumlar kazanmış oldukları bu zafere rağmen yine korku içindeydiler; Çünkü Seyfüddevle her an çıkıp gelebilirdi. Bu korkudan dolayı Kınnesrin tarafına gözcü yerleştirmişlerdi. Bu onlar için bir başarıydı ama yine de Seyfüddevle'nin başarısı karşısında çok büyük bir şey değildi ve Seyfüddevle gelmeden önce hemen oradan ayrıldılar.⁹⁰

Bizanslılar Halep Sevâd'ından geçerlerken ekinlere dokunmamışlar ve bir daha buraya geri dönme ümidiyle gittikleri için Sevâd halkına ekinlerini ekmelerini emretmişlerdi.⁹¹

Böylece Rumlar bu güzide şehri, yakıp yıkarak intikamlarını almış oldular. Surların içindeki ayak takımının tahripleri, talanları olmamış olsaydı, Haleplilerin, Rumları kalenin içinde kısıtirma imkânları vardı. Lakin kendi mallarını ve namuslarını korumak için surların savunmasını bırakıp, evlerini, mallarını ve namuslarını korumak için geri çekildiler.

Kanaatimizce burada herhangi bir komutan olmuş olsaydı ve Seyfüddevle'ye destek olunmuş olsaydı, Nikefor'un, büyük ordusuna rağmen başarı kazanması mümkün olmayacaktı ve hile ile kazanmış olduğu bu zaferden eli boş dönecekti.

Domestikos ayrıldıktan sonra Seyfüddevle, Halep şehrini yeniden tamir etti. Cemaziyelahir ayında Aynu'z-Zarbe'ye giderek, burayı da imar etti. Daha sonra, hatibini bir ordu ile Tarsuslularla birlikte Rum topraklarında gazaya gönderdi. Bu ordu, çok sayıda kimseyi öldürerek, aldıkları ganimet ve esirlerle geri döndü.⁹²

Seyfüddevle'nin gulamı (hizmetlisi) Necâ, bir ordu ile Hısn-ı Ziyâd'a doğru harekete geçti. Bir Rum topluluğuyla karşılaşan Necâ, onları mağlup ederek beş yüz kişiyi esir aldı ve muzaffer bir şekilde geri döndü. Arkasından Rumlar, Sîse Kalesi'ne yürüdüler ve burayı ele geçirdiler.

⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/541-42; İbn Kesir, a.g.e., XI/411; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 80-81; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 261-262; Şek'a, a.g.e., s. 136; Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 26-27.

⁹⁰ Şek'a, *Seyfüddevle*, s. 136.

⁹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/542.

⁹² Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/262-63.

Rumlar, yine bu senenin Şevval/Kasım ayında (351/962) Menbic'e saldırdılar. Seyfûddeve'nin buradaki naibi, amcasının oğlu Ebû Firâs el-Haris b. Ebû'l-Alâ Sa'îd b. Hamdân'dı. Rumlar onu esir aldılar ve Konstantiniyye'ye götürerek, zindana attılar.⁹³

9- Harranlıların İsyanı ve Bizans Topraklarına Yapılan Bir Gaza (352/963)

Bu yılın Safer (Mart) ayında Harran halkı valileri Hibetullah b. Nâsîrûddeve b. Hamdan.'a karşı gelip isyan etmişlerdi. Hibetullah b. Nâsîrûddeve amcası Seyfûddeve tarafından Harran ve Diyâr-Mudar'ın bazı şehirlerine tayin edilmiş, ancak buralardaki görevli ve vekilleri halka karşı zulme başlamış, Harran tüccarlarına bir sürü vergiler yükleyip onlardan haksızca taleplerde bulunmuş ve bir hayli zulüm yapmışlardı.

Bu isyanın başladığı sıralarda Hibetullah amcası Seyfûddeve'nin yanında Halep'te bulunuyordu. Harran halkı şehirdeki görevlilerine karşı gelip onları dışarı kovmuşlardı. Bunu haber alan Hibetullah Harranlılar üzerine yürüyüp onları muhasara ederek savaşa tutuşmuş, onlar da ona karşı koymuşlar ve iki ay müddetle meydana gelen çarpışmalarda her iki taraftan da çok kimse hayatını kaybetmişti. Seyfûddeve durumun gittikçe kötüleştiğini ve bu isyanların birbirini izlediğini görünce hemen üzerlerine yürümüş, onlara gönderdiği haberlerde ve yaptığı mektuplaşmalarda isteklerini yerine getirmişti. Harran halkı da Seyfûddeve ile barışıp şehir kapılarını açmış,⁹⁴ ancak şehirde yaşayan ve bu olaylara ön ayak olan ayak takımı Hibetullah'tan korkularından dolayı şehirden kaçmışlardı.⁹⁵

Bu yılın Şevval (Ekim-Kasım) ayında Tarsus halkı Bizans topraklarına doğru gazaya çıkmış, aynı şekilde Seyfûddeve b. Hamdân'ın kölesi Necâ da başka bir yoldan Bizans topraklarına girmişti. Seyfûddeve bu seferlere çıkamamıştı, çünkü iki yıl öncesinde felç olmuştu, bu yüzden de bu geçit yollarının birinin başında ikamet etmeye başlamıştı. Tarsus halkı çıktıkları bu seferde şiddetle yollarına devam ederek Bizans topraklarında yürümüş ve Konya'ya kadar varıp geri dönmüşlerdi. Seyfûddeve de bu arada Halep'e dönmek üzere yola çıkmış, fakat yolda bir titremeye tutulup bayılıvermişti. Öldüğünü zanneden ağabeyi Nâsîrûddeve b. Hamdan'ın oğlu Hibetullah, amcası Seyfûddeve'ye son derece yakın olan Hıristiyan dinine mensup Necâ (veya Dencâl'in oğlu)'ya saldırarak onu öldürmüştü. Hibetullah'ın bu İbn Necâ'yı kendi kölelerinden birine saldırdığı için öldürdüğü de kaydedilmektedir.⁹⁶

⁹³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 77

⁹⁴ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/263.

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/547-48.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/547-48; Müneccimbaşı, a.g.e., I/263.

Seyfûddeve'nin baygınlığı geçip de ayılınca Hibetullah onun ölmediğini anlamış ve amcasından korkusundan kaçıp Harran'a gitmişti. Harran'a ulaştığında amcası Seyfûddeve'nin öldüğünü söyleyip kendisine dokunmadıkları takdirde kendisinin de kesinlikle onlara saldırmayacağını, ancak kendisine yapılacak saldırılara da mukabele edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine bu hususta Harran halkı Hibetullah'a yemin etmiş, ancak amcası Seyfûddeve'ye karşı böyle bir yemini yapamayacaklarını da bildirerek onu bu yeminden istisna etmişlerdi. Seyfûddeve azatlı kölesi Necâ'yı Hibetullah'ı getirmek üzere Harran'a göndermiş. Necâ'nın Harran'a yaklaşması üzerine de Hibetullah kaçıp Mavsıl'a babasının yanına gitmişti.⁹⁷ Necâ 27 şevval (19 Kasım) günü Harran'a ulaşmış, Harran halkı ertesi gün ona karşı çıkınca hepsini birden tutuklatıp bir milyon dirhemle onları müsadere etmiş ve bu parayı ödeyinceye kadar beş gün müddetle onları kuşatma altına almıştı. Nihayet Harranlıları, çoluk çocuklarının ve hanımlarının gözü önünde bir sürü işkence yaptıktan ve dayak attıktan sonra müsadere edilen parayı ödemek zorunda bırakmış, ellerinde bir dinar değerinde olan eşyayı bir dirheme satarak sırtlarına yüklenen bu parayı ödemeye çalışmışlardı. Bir dinarlık bir eşyayı bir dirheme satmak zorunda kalışlarının sebebi bütün şehir halkının müsadere edildiğinden dolayı kimsenin eşya satın, alamaz durumunda bulunmasıydı. Necâ'nın adamları ve askerleri Harranlıların eşyalarını ölü fiyatına almış ve nihayet müsadere edildikleri meblağı toplayıp Necâ'ya vermişlerdi. Necâ Harran'ı başıboş ve valisiz terk ederek Meyyâfârikîn'e gitmiş, şehirdeki ayak takımı da halka saldırıp onlara çok eziyet vermişlerdi.⁹⁸

10- Necâ'nın İsyanı ve Seyfûddeve'nin Armenia'dan Bazı Yerleri Ele Geçirmesi (353/964)

Seyfûddeve b. Hamdân'ın kölesi Necâ Harranlılardan müsadere ettiği malları alıp bunlarla bir hayli güçlenmiş ve şımarmıştı. Efendisi Seyfûddeve'ye ihanet ederek Meyyâfârikîn'e gitmiş, oradan da Armenia bölgesine geçerek tek başına hükümdarlık kurmaya çalışmıştı. Bu sıralarda "Ebû'l-Verd" adında bir Arap Armenia bölgesine hâkim olmuş fakat Necâ Ebû'l-Verd ile çarpışmalara girişerek buraları ele geçirmiş, bu çarpışmalar sırasında Ebû'l-Verd öldürülmüştü. Böylece Seyfûddeve'nin kölesi Necâ Ahlat, Malazgirt, Muş ve diğer çevre şehirlerini ele geçirmiş, Ebû'l-Verd'in bütün mallarına ve paralarına el koyarak Seyfûddeve'ye karşı resmen isyan etmişti.⁹⁹

⁹⁷ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 35.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/548.

⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/431.

Anlatıldığına göre, Muizzüdevle b. Büveyh Bağdat'tan hareketle Mavsıl, sonra da Nusaybin'e gelerek buraları ele geçirmiş ve Nâsırüdevle b. Hamdân'ı buradan kovmuştu. İşte bu sıralarda Necâ da Armenia bölgesini kısmen ele geçirmiş ve Nusaybin'de bulunan Muizzüdevle ile mektuplaşarak efendileri Hamdan oğullarına karşı onunla anlaşıp desteğini sağlamaya çalışmıştı. Ancak Muizzüdevle Bağdat'a geri dönüp de Nâsırüdevle ile barış akdedince, Seyfûdevle Necâ üzerine yürüyerek isyanını bastırmak ve onunla çarpışmak üzere harekete geçmişti. Seyfûdevle kendisine isyan edip itaatinden çıkan Necâ üzerine yürümüş, Meyyâfârikîn'e vardığında Necâ oradan kaçarak gitmişti. Böylece Seyfûdevle Necâ'nın Ebû'l-Verd'ten aldığı bütün yerleri ve kaleleri ele geçirmiş, bu arada Necâ'nın adamlarından bir grup Seyfûdevle'den emân dileyip ona sığınmışlarsa da onları öldürtmüştü. Necâ'nın kardeşi de Seyfûdevle'den emân dilemiş, Seyfûdevle ona izzet ve ikramda bulunmuştu. Bunun üzerine kardeşi Necâ'ya mektuplar yazarak onu efendisinin huzuruna tekrar gelmeye teşvik etmiş ve böyle davranmanın kendisi için daha uygun olacağını söyleyince Necâ gidip Seyfûdevle'ye itaat etmiş, Seyfûdevle de ona ihsanlarda bulunarak eski görevine ve rütbesine iade etmişti.¹⁰⁰

Meyyâfârikîn'de iken Seyfûdevle'nin bazı hizmetçileri ve köleleri 354 yılı Rebiülevvel (965 Mart) ayında Necâ üzerine saldırıp Seyfûdevle'nin gözü önünde onu öldürmüşler,¹⁰¹ manzarayı gören Seyfûdevle de baygınlık geçirmişti. Necâ öldürüldükten sonra alınıp pis su kanalına atılmış, ertesi gün tekrar çıkarılarak defnedilmişti.¹⁰²

11- Bizanslıların el-Massisa'yı (*Misis*) Muhasaraları ve Tarsus'u

Kuşatmaları (353/964)

Bizanslılar, Domestikosları komutasında el-Massisa'ya gelip halkıyla savaşa girişmiş ve surları altından eşip yıkmaya çalışmışlardı. Rumlarla el-Massisa halkı arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra Müslümanlar Bizanslıları surları dibinden yıkmaktan alıkoyarak geri püskürtmüşlerdi.¹⁰³ Ancak Rumlar el-Massisa rüstâkını ve Ezine ile Tarsus halkını el-Massisalılara yardımlarından dolayı da buraların rüstâkını da aynı şekilde yakmışlardı. Bu çarpışmalar sırasında Müslümanlardan on beş bin kişi şehit olmuş, Rumlar da

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/551-52.

¹⁰¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, s. 85.

¹⁰² İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/552; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/431.

¹⁰³ Şek'a, *Seyfûdevle*, s. 137.

İslâm topraklarında on beş gün kadar kaldıktan sonra onlarla çarpışan kimse olmadığı için ve fiyatların bir hayli yükselip yiyecek ve yemlerin azalmasından dolayı geriye dönmüşlerdi.¹⁰⁴

Bu sıralarda Bizans üzerine gazaya çıkmak isteyen bir Müslüman yanına aldığı beş bin kadar Horasanlı ile birlikte Armenia yolundan gelerek Meyyâfârikin'e ulaşmıştı. Seyfüddevle bu gazileri alıp Bizans topraklarına doğru yürüyerek Müslümanları savunmak üzere gelmişti.¹⁰⁵ Bu gaziler buraya varıp da Rumların geri döndüklerini görünce Suğûr bölgesindeki şiddetli pahalılıktan dolayı çevreye dağılmış, büyük bir kısmı Bağdat'a, bir kısmı da tekrar Horasan'a geri dönmüşlerdi.

Bizans Domestikosu İslâm diyarından Rum diyarına geri dönerken Massisa, Ezine ve Tarsus halkına: *“Ben her hangi bir aczimden dolayı değil, sadece yem sıkıntısından ve şiddetli pahalılıktan dolayı geri dönüyorum, ancak tekrar üzerinize geleceğim. Buradan ayrılıp gidenler kurtulacak, geri döndüğümde burada bulduğum herkesi ise kılıçtan geçireceğim diye haber göndermişti.”*¹⁰⁶

Bu yılda Bizans Domestikosu tekrar Tarsus'u kuşatma altına alıp Rumlar ile Tarsuslular arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Çarpışmalar sırasında Domestikos Joannes Çemiskes atından yere yuvarlanmıştı, esir alınmak üzereyken Bizanslı askerler çevresinde savaşarak kurtarmışlar ve Tarsus halkı da bu çarpışmalar sırasında Bizans'ın ileri gelen strategoslarından birini esir almışlardı. Bunun üzerine Rumlar Massisa üzerinde bir miktar asker bıraktıktan sonra ayrılıp geri dönmüşlerdi. Fakat Domestikos yanındaki askerlerle Massisa'yı kuşatmış ve bu kuşatma üç ay kadar sürdüğü hâlde kimse onlara engel olamamıştı. Bu arada Rumlar arasında şiddetli bir kıtlık meydana gelmişti. Aslında bu kıtlık onların Massisa'da konaklamalarından önce başlamışsa da Rumlar yiyecek sıkıntılarını gidermek üzere etraftaki şehirlere saldırmışlar, fakat Massisa'da konaklayınca daha çok artan bu kıtlığın yanı sıra büyük bir veba salgını da başlamış, etkisiyle bir hayli Bizanslı ölmüş, bunun için geri dönmek zorunda kalmışlardı.¹⁰⁷

12- Bizanslıların Massisa (Misis) ve Tarsus'u İstilâ Etmeleri (354/965)

354/965 yılında Bizanslılar Massisa ve Tarsus'u ele geçirdi. Bizans başkumandanı ve sonra imparatoru Nikefor (Nikephoros Phokas) İslâm diyarına daha yakın bir noktada olabilmek için Kaysâriyye'de bir şehir kurarak orada ikamet etmiş ve bütün askerlerini ve

¹⁰⁴ Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 269.

¹⁰⁵ Şek'a, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/552; Müneccimbaşı, *Cami'üd-Düvel*, I/264.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/553; Müneccimbaşı, a.g.e., I/264.

ailesini buraya taşımıştı. Niyetini anlayan Tarsus ve Massisa halkı ona elçi gönderip her türlü malı ve parayı ödemeyi taahhüt ederek ondan emân dilemiş ve dilediği takdirde şehirlerine kendi adamlarını gönderip orada ikamet etmelerini ve kendilerini yönetmelerini istemişlerdi. Nikephoros Phokas önce bu teklifi kabul etmişti. Fakat bir müddet sonra Müslümanların bir hayli zayıflayıp savaş güçlerini kaybettiklerini, onlara yardım edecek kimsenin olmadığını öğrendi. Bununla birlikte, büyük bir kıtlığın yanı sıra hiç yiyecek bulamadıklarını, bundan dolayı köpek ve leş yediklerini, aralarında veba hastalığının yayılıp gittiğini, onlardan günde üç yüz kişinin öldüğünü haber alınca verdiği sözden cayarak gelen elçiyi hakaretlere uğratıp getirdiği mektubu başının üzerine koyarak ateşe vermiş, elçinin saçını sakalını yakmıştı. İslâm elçisine böyle davranan Nikephoros Phokas ona hitaben şöyle demişti: *“Siz kışın deliğine girip de aynen soluyan ve ölmekle karşı karşıya gelen bir yılan gibisiniz. Birisi onu yakalayıp da iyilikte bulunur, soğuşun tesirinden kurtararak ısıtıp da besleyecek olursa hemen canlanır ve o insanı sokar. Şu anda sizler de büyük bir zaaf ve güçsüzlük içine düştüğünüzden dolayı bize itaat ediyorsunuz. Sizi bu hâlinizle bırakacak olursam durumunuzun düzeldiği anda derhal saldırıya geçeceksiniz ve o zaman sıkıntı ve cefaları yine biz çekeceğiz.”* Tarsus ve Massisalıların gönderdiği elçi geri dönmüş, Nikefor (Nikephoros Phokas) ordularını toplayarak bizzat kendisi başlarında Massisa üzerine yürümüş, şehri muhasara altına alarak kılıç zoruyla 13 Recep/15 Temmuz 965 Cumartesi günü zapt edip halkını kılıçtan geçirmeye başlamış ve birçok Müslüman’ı şehit etmişti. Nihayet önüne çıkanları doğramaktan vazgeçerek şehirde bulunan birçok Müslümanı da alıp Rum diyarına götürmüştü.¹⁰⁸

Massisa’dan sonra Tarsus’u muhasara altına almış, bu arada Tarsus halkı hemen gelip itaatlerini arz ederek Nikephoros’tan emân dilemişlerdi. Nikephoros bu isteklerini kabul edince Tarsuslular şehir kapılarını açmış, o da halka karşı iyi davranarak derhal ellerinde bulunan bütün silâh, para ve taşıyabildikleri bütün mallarını getirip bırakmalarını emretmişti. Tarsuslular taşıyabildikleri mal ve silâhları getirip teslim edince karadan ve denizden şehirlerini terk ederek yola koyulmuş, Nikephoros da onları Antakya’ya kadar götürecek kimseleri refakatlerine vermişti.

Nikefor, Tarsus’u istila ettiği sırada halkı mescide topladıktan sonra Minbere çıkmış ve etrafındakilere şöyle demiştir: *“Ben nerdeyim?”* onlar da *“Tarsus’un minberi üstündesin”* Nikefor: *“Hayır, Beytü’l-Makdis’in üzerindeyim”* demiştir. Daha sonra Nikefor, Tarsus’un en büyük camiini kendi hayvanları için ahır yapmış ve minberi de yakmıştı. Yine Halep’i istila ettikten sonra oradan ayrılırken Haleplilere: *“Buraları ekin! Kısa bir süre sonra buraya tekrar*

¹⁰⁸ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/560–61; Bkz. Münecimbaşı, *Câmiü’l-Düvel*, s. 265.

geleceğiz” demiştir. Şehri tamir edip müstahkem hale getirerek dışarıdan buraya yiyecek maddeleri ile yem taşımış, böylece fiyatlar bir hayli ucuzlamıştı. Bunu öğrenen Tarsuslular tekrar şehirlerine geri dönüp Nikephoros’un itaatine girmiş ve bir kısmı Hıristiyanlığa girmişti.

Nikephoros Phokas İslâm diyarına yakın olmak için Tarsus’ta kalmayı arzu etmişse de daha sonra Kostantiniyye’ye geri dönmüştü. O sıralarda domestikos olan İbn-i eş-Şemeşkik (Joannes Çemiskes) Seyfüddevle üzerine Meyyâfârikîn’e gitmek istemişse de İmparator Phokas kendisiyle birlikte Kostantiniyye’ye gelmesini emretmiş, Joannes Çemiskes de Phokas’la birlikte Kostantiniyye’ye dönmüştü.¹⁰⁹

Seyfüddevle bu sırada, hastalığından faydalanarak, istiklâllerini elde etmek için isyan etmiş bulunan kumandanları ile uğraştığı cihetle, İslâm’ın bu en önemli uç şehirlerinin kaybını önlemek üzere müdahale edememişti. İslâm dünyasında Bizans’ın bu saldırmasına karşı harekete geçen sadece İhşîdoğulları devletine hâkim bulunan Kâfur oldu. Ancak onun gönderdiği erzak yüklü donanma da Tarsus’un sukutundan üç gün sonra vasıl olabildi. Kilikya şehirlerinin düşmesi ile Bizanslılara Sûriye yolu açılmış bulunuyordu.¹¹⁰

13- Bizanslı Rumların İslâm Topraklarına Girişi (354/965)

Bu yılın Şevval (Eylül-Ekim) ayında Rumlar İslâm topraklarına saldırıya geçerek Âmid üzerine yürümüş ve şehri muhasara altına alarak halkıyla çarpışmalara girişmişlerdi. Bu muhasara sırasında üç yüz kadar Müslüman şehit olmuş ve dört yüz kişi de esir alınmıştı. Ancak Bizanslılar Âmid’i zapt edemeyince oradan ayrılıp Dara’ya gitmiş ve Nusaybin’e yaklaşmışlardı. Bu arada Meyyâfârikîn’den gelen bir kervan ile karşılaşan Bizanslılar kervanı olduğu gibi ele geçirmişler, bu durumdan korkuya kapılan Nusaybin halkı da derhal yerlerini terk edip kaçmaya başlamış, bundan dolayı da bir bineğin ücreti yüz dirheme ulaşmıştı.

Bu arada Nusaybin’de bulunan Seyfüddlevle civardaki bedevi Araplara mektuplar yazıp onlarla birlikte kaçmayı düşünmüştü; fakat kaydedildiğine göre, Rumlar Seyfüddevle’nin kaçmasından önce Nusaybin’e varmadan geri dönmüş, Seyfüddevle de orada ikametine devam etmişti. Rumlar el-Cezîre bölgesinden Şam bölgesine geçerek Antakya’yı muhasara altına almış, uzun bir müddet şehir halkıyla çarpışmalara giriştikleri hâlde burayı da

¹⁰⁹ İbnü’l-Esir, a.g.e., VIII/561.

¹¹⁰ Işılta, “*Seyfüddevle*”, X/539.

ele geçirememişlerdi. Bunun üzerine şehrin etrafını yağmalayarak Tarsus'a geri dönmüşlerdi.¹¹¹

14- Antakyalıların Seyfüddevle'ye Karşı Gelmeleri (354/965)

Bu yılda Antakya halkı Seyfüddevle b. Hamdân'a karşı isyan etmişlerdi. Tarsus halkından olup şehri Rumlara teslim ederek Antakya'ya çıkıp gidenlerden birisi de Reşîk en-Nüseymî (*veya en-Nesîmî*) adında birisi idi. Reşîk Antakya'ya ulaştığında Antakya değirmenlerinin kendisine iltizam edildiği İbnu'l-Ahvâzî diye bilinen birisi ile tanışmış, İbnu'l-Ahvâzî Reşîk'e son derece hizmet ederek şehir değirmenlerinin hasılatının tümünü ona verip isyana teşvik etmiş ve o sıralarda Seyfuddevle'nin Meyyâfârikîn'de olup tekrar Şam bölgesine geri dönmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Reşîk en-Nüseymî isyan edip Antakya'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Halep üzerine yürümüştü. Reşîk ile Seyfuddevle'nin Halep naibi Karguveyh arasında bir dizi savaş meydana gelmiş, Karguveyh Halep kalesine çekilip buraya kapanarak savunmaya devam etmişti. Bu arada Seyfüddevle hizmetçilerinden Beşşâre komutasında Karguveyh'e yardımcı kuvvetler ulaştırmış, Reşîk en-Nüseymî bu yardımcı kuvvetlerin geldiğini öğrenince hemen Halep'ten ayrılıp gitmişti. Yolda giderken atından yuvarlanmış ve çevrede bir Arap kabile reisine sığınmış, fakat bu adam Reşîk'i öldürerek başını kesmiş ve Karguveyh ile Beşşâre'ye götürmüştü.

Reşîk'in ölümünden sonra İbnu'l-Ahvâzî Antakya'ya varmış, Deylemîlerden “Dezber” adında birisini ortaya çıkararak ona “Emîr” lakabını vermiş, ayrıca Alevîlerden de birisini kendisine destek olarak alıp güç kazanmaya çalışmış ve “el-Üstâz” lakabını almıştı. İbnu'l-Ahvâzî halka bir hayli zulümler yapmış ve çok miktarda mal toplayıp isyanını sürdürmüştü. Bunun üzerine Karguveyh Antakya'ya gelerek İbnu'l-Ahvâzî ile aralarında çarpışmalar meydana gelmiş, savaşın ilk anlarında İbnu'l-Ahvâzî mağlûp olmuşsa da Karguveyh savaşı kaybedip tekrar Halep'e geri dönmüştü.

Seyfüddevle, Meyyâfârikîn'deki gazalarından boşalınca Halep'e gelmiş, burada bir gece kaldıktan sonra hemen ertesi gün yola koyularak Dezber ve İbnu'l-Ahvâzî üzerine yürüyüp Antakyalılar ile savaşa tutuşmuş, isyan edenlerin mağlûp olup çekilmesi üzerine Dezber ve İbnu'l-Ahvâzî esir alınmışlardı. Seyfüddevle Dezber'i hemen öldürmüş, İbnu'l-Ahvâzî'yi de bir müddet tutuklu bıraktıktan sonra onu da öldürtmüştü.¹¹²

¹¹¹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/573. Ayrıca bkz. Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/264.

¹¹² İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/562. .

966 yılında Seyfûddeve ile Rumlar arasında esirlerin değiş tokuşu¹¹³ için karşılıklı fidyeler verildi. Rumlar, amcasının çocukları Ebû Firâs ile Ebû'l-Heyssem b. el-Kâdî b. Husayn'ı Seyfûddeve'ye teslim ettiler.¹¹⁴

Nikephoros bundan sonra bir kere daha Hamdâni ülkesine yürüdü. I. Teşrin 966 (Şevval 355)'da Bâlis'i zapt ettiği gibi, Menbic yakınına kadar geldi. Ancak burada, kendisine İsa (a.s.) ile ilgili bazı eşyalar teslim edildiği için, şehre dokunmaktan vazgeçti. Bundan sonra Haleb civarını tahrip etti. Seyfûddeve bu arada Kinnesrin'e ve oradan Şayzar'e çekilmiş bulunuyordu. Bizans imparatoru, Antakya'yı da bir hafta kadar muhasara ettikten sonra, kendi arazisine döndü. Muvaffakiyetli bir başlangıçtan sonra uğradığı sürekli mağlûbiyetler ve buna inzimam eden kendi adamlarının isyanları Seyfûddeve'yi tüketmişti, İslâm tarihinin bu meşhur kahramanı 24 veya 10 sefer 356 (8 Şubat veya 25 II. Kânun 967),¹¹⁵ tarihinde Halep'te vefat etti. Naşı Meyyafârikîn'e götürülerek, şehir dışında bulunan annesinin türbesinde defnolundu. Seferlerinden dönerken, üstüne yapışmış tozlardan yoğrulmuş bir kerpicin mezarında başı altına konulmasını vasiyet etmiş idi.¹¹⁶

Böylece Seyfûddeve döneminde Arap bölgesinden Rum topraklarına taşınan bu savaşlar bitmiş oluyordu. Fetihler Bâlis ve Kinnesrin'e kadar uzanmıştı ve Müslümanlar kolay bir şekilde teslim olmamış, kılıç, hiçbir zaman onları korkutmamıştı. Ancak Rum komutanlar çoğu zaman küçük şehirlerin önünde duruyor, uğradıkları hezimetlerin acısını bu küçük şehirleri tahrip ederek, çoluk çocuk demeden herkesi katlederek intikam almaya çalışıyorlardı. Seyfûddeve kınından çektiği kılıcı bir daha kınına koymamıştı, ta ki ölümü yaklaşıyana kadar. Öyle ki Seyfûddeve, kazanmış olduğu zaferlerle Bizans'ı bu altın çağında sersemleştirmişti.

C. SEYFÜDDEVLE SONRASI DÖNEM

Bu süreç Bizans'ın saldırılarını artırıp atağa geçtiği ve Müslümanların da savunmaya geçtiği bir dönem olması yönüyle daha sonraki dönemdeki gelişmelerin ilk basamağı özelliğine sahiptir. Bundan dolayı bu dönem sadece Müslümanlar açısından değil aynı zamanda Bizanslılar için de önemli bir dönemdir.

X. yüzyılın ortalarında, fetihler ve miras mukaveleleri yoluyla Sûriye, Mezopotamya ve Armenia'da geniş arazi parçalarının Bizans devleti eline geçtiği bir devre başladı. Daha

¹¹³ Seyfûddeve ile Nekephoros anlaşarak, büyük ölçüde iki kez olmak üzere esir mübadelesinde bulundular. Bu mübadele artık Bizans sınırları içerisinde kalmış bulunan eski ve mutât yerde, Kızıllırmak kenarında değil, Fırat kıyılarında yapılmıştı (355/966). Bkz. Işıltan, "Seyfûddeve", s. 539.

¹¹⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI/443; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 266.

¹¹⁵ Bkz. İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Halep*, I/151.

¹¹⁶ Işıltan, a.g.mad., s. 539.

önceleri Arap sınırının pek az değişikliklerle, imtidadı Toros sırtlarıyla tayin edilen, sabit ve insicamlı bir hat teşkil etmesine mukabil, Bizanslılar X. ve XI. yüzyıllarda, önceleri birbirine bağlantısız kalan muhtelif münferit araziye ilhak etmişler ve ancak yavaş yavaş bunları imkân nispetinde toplu ve bağlantılı bir bölge haline getirmeye uğraşmışlardır. Sınırların büyük ölçüde uzamış olması ve doğuda vuku bulan önemli siyasi değişmeler bu zaman zarfında arazi hâkimiyeti konusunda da sık sık değişikliklerin meydana gelmesi neticesini doğurmuştur.¹¹⁷

Seyfüddevle öldüğü zaman sahip olduğu mülkünde yerine, 356/967 senesi Safer ayında oğlu Sa'duddevle Ebû'l-Me'âlî Şerif b. Seyfüddevle Ali b. Abdullah b. Hamdan getirildi.¹¹⁸

358/969 senesinde Karaveyh, Halep'i ele geçirerek, Ebû'l-Me'âlî'yi buradan çıkardı. Ebû'l-Me'âlî Harran'a gitti, ancak şehir halkı onu buraya sokmadı.¹¹⁹

Bunun üzerine Meyâfarikîn'de bulunan Sa'îd b. Hamdan'ın kızı olan annesi Sahîne'nin yanına gitmek üzere yola çıktı. Bu esnada adamlarının çoğu onu terk etti. Annesinin yanına yaklaştığı zaman, onun kendisini yakalayarak hapsedeceği haberini aldı. Şehrin kapılarını kapayarak, kendini güvenlikte hissedene kadar oğlunun içeri girmesini üç gün engelledi. Sonra bazı güvenilir adamlarıyla şehre girmesine izin verdi ve onlara erzak temin etti.

Harran, emirsiz kalmıştı, ancak hutbe Ebû'l-Me'ali adına okunmaya devam ediyordu. Burada yakınlarından bir topluluk bulunmaktaydı ve bunlar yargı işlerini yürüterek, insanların işlerini düzene koyuyorlardı.

357/968 yılı sonuna doğru Bizans imparatoru Diyârimudar'a sefer düzenledi. Arzan (Erzin) ve Meyyafarikîn üzerinden Kefertusa'ya vardı. Oradan Sûriye'ye geri dönerek Antakya'yı yeniden, sadece iki gün müddetle kuşattı. Bundan sonra Maarrat-ı Maşrîn, Maarratü'n-Numân, Hamah, Hıms, Trablus, Arka ve dönüşünde de sahilde Hısn-ı Antartus, Marakîya, Cabala (Gabauon) ve el-Lâzikîya'yı zapt etti.¹²⁰

359 (969–970) senesinde Rumlar, Antakya'yı kuşatarak ele geçirdiler ve halkının büyük bir bölümünü kılıçtan geçirdiler. Katliamdan sonra, yaşlıları, acizleri ve çocukları şehirden çıkararak onlara: “*Dilediğiniz yere gidin*” dediler. Erkek ve kızlardan oluşan gençleri yanlarına alarak Rum diyarına götürdüler.¹²¹ Arkasından Rum ordusunun komutanı

¹¹⁷ Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 92.

¹¹⁸ Abdü'l-Câbir, *eş-Şi'r*, s. 37; Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 196.

¹¹⁹ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 196.

¹²⁰ Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 93.

¹²¹ Ostrogorsky (*Bizans Tarihi.*, s. 269), Antakya'nın Petos Fokas ile Mikhail Burtzes tarafından 28 Ekim 968'de ele geçirildiğini kaydetmektedir.

olan Kayser Tekfuru'nun Kardeşi bir orduyu Halep'e gönderdi. Bu sırada Ebû'l-Me'âlî Karaveyh'i kuşatmaya devam ediyordu. Ebû'l-Me'âlî Rumların gelmekte olduklarını duyduğu zaman buradan ayrılarak Beriyye'ye doğru yola çıktı. Rumlar şehri kuşattılar. Kar'aveyh ve şehir halkı, iç kaleye sığındı. Rumlar şehri ele geçirerek kaleyi kuşatmaya başladılar. Halep halkından bir grup, Rumlara giderek barış talebinde bulundu. Yapılan müzakerelerden sonra süresiz olmak koşuluyla şu şartlarla anlaşma sağlandı. Karaveyh onlara mal gönderecek, Rumlar savaşa çıktıkları zaman Karaveyh, onlardan ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabilmelerini engellemek için bölge halkını başka yerlere nakledemeyecek ki Hama, Hıms, Kefertâb bu kale ve köyler arasındaydı. Rehinelerin kendilerine teslim edilmesinden sonra Rumlar Halep'ten ayrılarak şehri Müslümanlara terk ettiler.¹²²

Böylece Antakya ile birlikte Sûriye'nin bir kısmı Bizans imparatorluğuna ilhak olundu. Halep ile birlikte diğer bir kısmı ise, Bizans'ın hâkimiyetini kabul etti.

Kilikya ile Sûriye'nin büyük bir kısmının ilhaki sayesinde Bizans devletinin arazisi oldukça önemli bir ölçüde artmış oluyordu. Üç asırdan fazla bir süre Müslüman hâkimiyetinde kalmış ve ebediyen kaybedilmiş görünen doğu merkezinin en önemlilerinden birisi, patriklik merkezi Antakya, artık Bizans sınırları dâhilinde bulunuyordu. Tarihi hatıralar ve dini gelenekler bakımından o kadar zengin olan bu büyük merkez yeniden Bizans'a ait olmuştu. Bu doğrudan doğruya devlete katılan yeni bölge dışında Bizans imparatorluğunun hükümlerliği, bir zamanlar o kadar kudretli olan Hamdânî başşehrine kadar uzanmıştı.¹²³

362/972 yılında doğudaki savaş yeniden ele alındı ve Bizans imparatorunun Mezopotamya'da ve Meyyâfarikîn arazisine yaptığı bir taarruzla başlatıldı. Ancak esas savaş, Nikephoros Phokas'ın başarılarının sağlamaştırılması ve devam ettirilmesi gereken Sûriye'de cereyan etti. Kısa bir süre önce Mısır'da hâkimiyetlerini kurmuş bulunan Fâtımîler, iktidarlarını Önasya'ya yaymış ve daha 361/971'de Antakya üzerine bir taarruzda bulunmuşlardı. Mısır ordusu Antakya'yı beş ay müddetle muhasara etti. Patrikios Nikolaos, Mezopotamya strategosunun kitaları ile birlikte bu üstün muhasara ordusunu geri püskürtmeyi başardı.¹²⁴ İbnü'l-Esir'e göre 361 Muharreminde (Ekim-Kasım 971) er-Ruhâ yakılıp kül edildi ve el-Cezîre'de birkaç birlik bırakıldı.¹²⁵ Ancak Bulgarlara yapılan savaştan sonra Joannes Çimişkes doğuya dönme imkânını buldu. Doğuda domestikosunu (Ermeni Mleh) 972

¹²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/604; Münecçimbaşı, a.g.e., I/270; ayrıca bkz. Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s.93.

¹²³ Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 269–270.

¹²⁴ Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 96.

¹²⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII/454.

yılında Nusaybin'e karşı gönderdi. Burasını Bizanslılar Yahya'ya¹²⁶ göre 1 Muharrem 362 (12 Ekim 972)'de İbn Zâfir'e göre ise aynı ayın 17'sinde (29 Ekim) zapt ettiler. Hamdân oğullarından Ebû Tağlib'e, yıllık haraç karşılığında muhasamatın durdurulması vadolundu. Buna rağmen Bizanslılar, başarıya ulaşmadan Meyyâfârikîn'i ele geçirmeye çalıştılar. Domestikos (Mleh) kışı Batn-ı Hanzît'te geçirdi. Ertesi yaz (363/973) bu şahıs Avsal (Osl) yanında Amid kapıları önünde Ebü'l-Kâsım Hibetullah tarafından mağlup ve esir edildi.

Bizzat İmparator 364/974 yılında doğuda görüldü. Taron bölgesinde ve Muş yanında, kendisinin emrine yardımcı kuvvet olarak 10.000 Ermeni veren Aşot ile müzakerelerde bulundu. Bundan sonra Urfalı Meteos'a göre Bağdat sınırlarına kadar dayandı ve 300 müstahkem mevki tahrip etti. Urfa ve Amid'e dokunulmadı.¹²⁷

Çimişkes'in 364/974 ve özellikle 365/975 seferi, gerçek bir haçlı seferi ruhu taşıyan kuvvetli bir mukabil darbe anlamı taşımakta idi. İmparator Nisan başında Antakya'dan Emesa (Hims) ve oradan da kısa bir mukavemeti müteakip sukut eden Baalbek üzerine yürüdü. Dımaşk da bu imparatora teslim oldu; onun hâkimiyetini tanıdı ve haraç vermek mükellefiyetini yükledi. Çimişkes bundan sonra kutsal ülke Filistin içine girdi, Tiberias (Taberiye), Nazareth, sahil şehri Akkâ ve nihayet Mısırlı Arapların ana üssünü teşkil eden Kaysâriye'yi aldı. Kutsal şehir Kudüs artık hiç de uzakta değildi, ama imparator gerektiğinden daha acele edilerek yapılacak bir yürüyüşün arz ettiği tehlikeyi idrak etti. Kuzeye yönelerek yol üstünde aralarında Beyrut ve Sidon (Sayda)'un da bulunduğu bir sıra önemli kıyı şehrini zapt etti. İşgal olunan bütün şehirlere imparatorluk kumandanları tayin edildi. Çimişkes müttefiki Ermeni kralı III. Aşot'a şu sözlerle başlayan bir zafername gönderdi: *"Mucizeleri duy ve haberin olsun."* Zafernamenin zirvesini şu haber teşkil etmekteydi: *"Bütün Finike, Filistin ve Sûriye Arapların boyunduruğundan kurtarılmış olup Romaluların hâkimiyetlerini kabul etmiştir."* Bu son cümle görüldüğü gibi çok mübalâğalıdır ve gerçekten ulaşılanı değil, yaptığı bu haçlı seferinde imparatorun varmayı istediği hedefi belirtmektedir. Nikephoros Phokas'ın fetihleri sadece emniyet almakla kalmamış, daha da genişletilmiş ve bu suretle Önyasya'da Bizans devletinin üstünlüğü kuvvetle perçinlenmişti. Çimişkes bu büyük seferinden İstanbul'a öldürücü bir hastalık ile döndü ve 366/976'da öldü.¹²⁸

İmparator'un seferlerinin, zaman itibariyle, mahirane bir surette istismar etmiş olduğu, doğudaki önemli siyasi değişikliklerle bir araya düşmesi herhalde bir tesadüf değildir. Abbasî devleti içinde Türk ve Deylemlî ücretli birlikler birbirleriyle mücadele halindeydiler.

¹²⁶ Yahya b. Sa'id el-Antâkî. Bkz. Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı.*, s. 96.

¹²⁷ Honigmann, a.g.e., s. 96-97.

¹²⁸ Ostrokorsky, *Bizans Tarihi*, s. 275-276.

Mamafih nihayet Halife el-Mutî'nin zorla tahtan feragatini sağlamış olan (5 Ağustos 974) ihtilallerin ilk bahanesini rivâyete göre 362/972'de Nusaybin'in zaptı teşkil etmişti. Buna karşılık İmparatorun 364/974'te güya kazanmış olduğu büyük zaferler ne Bizans ne de Arap müellifleri tarafından zikredildiği gibi, onun övümleri de, özellikle müphemlikleri ile kendisinin, 362/972'de elde edilenin üstünde müspet bir başarı kaydedemediğini belirtmektedirler. İlk Fâtımî Halifesi el-Mu'izz ancak altı yıldan beri Mısır'a hâkim bulunmakta olup ancak 359 (970)'da kumandanı Cafer b. Felâh, Domaskos'u zapt etmişti. Baalbek'e de bir Mısırlı vali tayin olunmuştu. Futûh 970/1'de Antakya'ya karşı Dımaşk'tan sefere çıkmıştı. Beş aylık bir muhasaradan sonra o, Bizans kaynaklarına göre Patrikios Nikolaos tarafından püskürtülerek, Arap kaynaklarına göre ise, el-A'sam kumandasında Dımaşk önünde görünen Karmatîleri kovalamak üzere Halife tarafından çağrılarak geri dönmüştü.¹²⁹

365/975 başında hadım Reyyân, Bizanslılar'a karşı sefere çıktı, sahil boyunca ilerledi ve Trablus'u aldı.¹³⁰ Fakat o da Dımaşk'a geri dönme emrini aldı. Biraz sonra ise bu şehri, takriben Çimişkes'in Antakya'dan yola çıktığı sırada (Nisan 975), Irak'tan kovulmuş olup Hıms üzerinden buraya gelmiş olan Türk ücretli askerleri reisi Alftekin (Alptekin) ele geçirdi. 364 Şabanında (16 Nisan–14 Mayıs 975) bu şahıs hutbeyi artık el-Mu'izz değil Abbasî et-Tâi okumaya başladı. Fakat Mısır ile de anlaşmış vaziyette kalmaya gayret etti. Alptekin, İmparatorun, mektubuna göre, şehrin kumandanı tayin ettiği ve Baalbek'in sukutundan sonra yanına getirttiği "Türk"tür. Filvaki İmparator onu ancak hâkimiyetinde tasdik etmiş olabilir, zira bu zat, İmparator Baalbek'i zapt ettiği sırada (29 Mayıs) Dımaşk'a hâkim olmuş bulunmaktaydı.

Halifenin 365–366/975-976'da ölümü üzerine Alptekin derhal bu müsait fırsattan yararlanarak Şeydâ'yı zapt ettikten sonra, Akkâ ve Taberiye'ye kadar ilerleme imkanı bulmuştur.¹³¹ Alptekin Dımaşk'ta esir edilinceye kadar (368/978) hüküm sürdü. O herhalde daha, ahalisi bir yıl evvel ebedi olarak İmparator'a itaat arz etmiş olan Şeydâ'nın zaptı sırasında kendisini artık Bizans'a karşı bağımsız hissetmiş olmalıdır.

Bu İmparatorun mağrurane bir tavırla kendi strategoslarını nasbetmiş olduğu Filistin ve Fenike'deki arazinin, derhal kaybedildiğini ve buraların muhtemelen onu hemen takip eden Reyyân'ın ordusu tarafından alındığını göstermektedir. İmparatorun mübalağalı sözler sarfettiği zafernamesinde şişirilen başarılar buna göre, asgariye ilca edilmelidir.

¹²⁹ Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 100.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/472.

¹³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII/484.

Müteakip on yılın mücadeleleri bize Bizanslıların, Nikephoros Phokas zamanındaki kuzey Sûriye sınırını tutmakta bile güçlük çektiklerini teyit ediyor. Tahta çıkışından hemen sonra Basileios, Mikhael Burtzes'e İslâm ülkesinde Trablus'a kadar bir akın yaptırmıştı. Beckûr hala muntazaman Bizans'a vergi vermekte devam ediyordu. Böylece (Araplar, doğu istikametinde bulunan Beroia'dan yıllık vergileri Romalılar'a getirmek için) 367/977'de, Oxylithos yanındaki çarpışmadan önce, muhasım saflar arasında geçmiştiler. Fakat ebû'l-Me'âli (Sa'düddeve) Halep'i aldığı zaman (367/977 sonu) Adüddeve'ye tabi olarak vergi göndermekten vazgeçti.¹³²

381 (991–992) senesinde Bekcûr¹³³ ona karşı isyan ederek büyük bir ordu ile onunla savaşmak üzere harekete geçince Sa'düddeve Bizans İmparatorundan yardım istedi. Antakya ve sınır bölgeleri (Suğur) valisi olan Mikhael Burtzes birliklerini Marc Dâbik (Mercidabık)'te Hamdân oğlunun kitaları ile birleştirdi. Hamdân oğlu rakibini Dayr ar-Rahid (Deyrû'r-Rahip) yanında mağlup etti ve en-Nâ'ûra kalesinde idam ettirdi.¹³⁴

Sa'duddeve, ölmeden önce¹³⁵, oğlu Sa'îduddeve Ebû'l-Fedâil Sa'd'ı veliaht tayin etti. Şerefuddeve Sa'îd b. Ebûl-Me'lî Şerif b. Seyfuddeve Ali b. Abdullah b. Hamdân'ı da bıraktığı rivâyet edilmektedir. Babası Sa'duddeve onun ve ailesinin diğer fertleri hakkında, Seyfuddeve'nin gulamı Lü'lü el-Kebir'e vasiyette bulunmuştu. O, Sa'îduddeve'yi 381 senesi Ramazan ayında (Kasım-Aralık 991) Ebû'l-Fedail'i babasının yerine getirdi. Lü'lü onun için askerlerden ahit aldı¹³⁶ ve askerler Halep'e döndü.

Bekcûr'un veziri Ebû'l-Hasan¹³⁷ el-Mağribi Mısır'a gitmişti. O, el-Aziz'i Halep'i alması için teşvik etti. El-Aziz, emirlerinden Mencütekin komutasında bir orduyu Halep'e gönderdi (382/992). O, Halep'e giderek burayı muhasara etmeye başladı. Halep'te Ebû'l-Fedail ve onun atabeği Lü'lü bulunuyordu. Onlar, Rum kralı Basil'den¹³⁸ yardım istediler.¹³⁹ Basil, bu sırada Bulgarlarla savaşmaktaydı. O, Antakya'daki Naibine¹⁴⁰ haber göndererek, Ebû'l-Fedâil'e yardıma gitmesini emretti.¹⁴¹ O, elli bin kişilik bir ordu ile Asi Nehri üzerin-

¹³² Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 102.

¹³³ Ebû'l-Me'âli, bu Bekcûr'u 366 (976–977) senesinde Hıms ve çevresine vali tayin etmişti. Bkz. Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, I/271.

¹³⁴ Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 104; Müneccimbaşı, a.g.e., I/271–272. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 204–216.

¹³⁵ 381 senesi Ramazan ayının çıkmasına beş gün kala Pazar gecesi öldü. Öldüğü zaman yaşı, 40 sene altı ay dört gündü. Valilik süresi 25 yıl kadardır. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX/ 88.

¹³⁶ Baytâr, a.g.e., s. 219.

¹³⁷ Bu isim yukarıda Hüseyin şeklinde geçmişti.

¹³⁸ Bu imparator II. Basileos'tur. Bkz. Ostrogorsky, *Bizans Tarihi*, s. 286–287.

¹³⁹ D.G.B.İ.T., V/212.

¹⁴⁰ Mikhael Burtzes, bkz. Honigmann, *Bizans'ın Doğu Sınırı*, s. 104.

¹⁴¹ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 222.

deki Demir Köprü (Cisru'l-Hadid)'e kadar ilerledi. Mencütekin, bunu haber aldığı zaman, Rum kuvvetlerinin Ebû'l-Fedâil ile birleşmelerini önlemek için, onlarla savaşmak üzere harekete geçti. Asi Nehri'ni geçerek, bir baskınla onları mağlup etti.¹⁴² Rumlar, sırtlarını dönerek Antakya'ya kaçtılar. Arkada çok sayıda ölü bırakmışlardı. Mencütekin, buradan Antakya'ya yürüdü ve çevresindeki köyleri yağmalayıp yaktıktan sonra Halep'e döndü¹⁴³.

Ebû'l-Fedâil Halep ve çevresinin idaresini elinde tutmaya devam etti. Ancak onun valiliği sadece ismendi. Dedesinin gulamlarından Lü'lü el-Kebir, onun bütün işlerine hâkim olmuştu. Ebû'l-Fedâil, Lü'lü'nün kızıyla evli bulunmaktaydı. O, 391 (1000–1001) senesinde öldü. Zehirlenerek öldürüldüğü de rivâyet edilmektedir. Vali olarak adlandırıldığı müddet 10 sene kadardır. El-Gıfarî de, Cihânârâ'sında ölüm tarihini bu şekilde vermekte olup aynı şekilde, geriye, Ebû'l-Hasan Ali ve Ebû'l-Me'âlî Şerif adında iki çocuk bıraktığını kaydetmektedir. Lü'lü, onları babalarının yerine oturttu. Birkaç gün sonra ondan korktukları için Mısır'a kaçtılar.¹⁴⁴ Bundan sonra onlar hakkında herhangi bir haber duyulmadı. Böylece, Hamdânîler devletinin Halep kolu onlarla birlikte son bulmuş oldu.¹⁴⁵

¹⁴² Burtzes ve Leon Melissenos ona karşı harekete geçince Bencütekin her ikisini Hamdâni birlikleri ile beraber 15 Eylül 944'te "Geçit Savaşı" 'nda, Orontes (el-Maklûb)'in el-Arvâc'la birleştiği yerde, yani nehrin doğu ve batı taraflarında bulunan er-Rûc bölgesinde mağlup etti. Bunun üzerine Bencütekin yeniden muhasara ettiği Halep etrafındaki bütün araziye zapt etti; A'zâz da onun eline geçti. Bkz. Honigmann, a.g.e., s. 104. Ayrıca bkz. Baytâr, a.g.e., s. 222–223.

¹⁴³ Münecimbaşî, *Câmiü'd-Düvel*, 273; Krş. Ostrogorsky, a.g.e., s. 286; D.G.B.İ.T., V/212.

¹⁴⁴ Baytâr, *Mevâkifü'l-Ümerâ*, s. 235.

¹⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefâyât*, III/ 84.

SONUÇ

Gerek İslam Tarihi gerekse Anadolu'nun tarihi için önemli bir dönemi ifade eden Hamdânîler, Abbasî devletinin dağılma sürecinde ortaya çıkmış ve kısa bir zamanda etkinliğini arttırmıştır. Hamdânîlerin en güçlü siması olan Seyfûddeve, savaşçılığı ve edebi kişiliği ile temayüz etmiş ve Bizans ile yaptığı savaşlarla ün kazanmıştır. Bununla birlikte muannit (inatçı) bir kişiliğe sahip olması, başına buyruk hareket etmesi, başarılarının kısa ve kendi dönemiyle sınırla kalmasına neden olmuştur.

Haçlı seferleri öncesinde Bizans ile yapılan mücadelenin İslâm toplumu ve İslâm tarihi üzerindeki etkileri büyük olmuştur. Özellikle de bu mücadelenin, Hz. Ömer döneminin son zamanlarına kadar Hıristiyanlığını korumuş olan bir hanedanlık tarafından başlatılmış olması ayrıca önem arz etmektedir. Hamdânîler ile Rumlar'ın yaptığı bu savaşları ciddi bir şekilde ele almak gerekmektedir. Üst üste gelen bu saldırılar Araplar üzerinde zaman zaman önemli etkiler bırakıyor ve Rumlar Suğur bölgesinde Müslümanlara saldırıyorlardı. Buna karşılık bu bölgede yaşayan Müslümanlar sadece kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Bizans ile yapılan bu savaşların geneline baktığımızda Seyfûddeve'nin bir fetih amacı gütmmediği, aksine memleketini korumaya yönelik bir tavır içinde olduğunu görmek mümkündür. Ancak savunma niteliğinde başlamış olan bu savaşların daha sonra Seyfûddeve'nin taarruzlarına dönüştüğünü de görmekteyiz. Ancak bu mücadeleye diğer Müslüman hanedanlıkların katılmamış olmaları hatta İhşidîler'in ve Büveyhîler'in de bir yandan Seyfûddeve ile mücadele etmeleri, onu son dönemlerinde zayıflatmış, bu nedenle son dönemde Bizans, etrafına topladığı güçlerle etkinliğini tekrar arttırmaya başlamıştır.

Bunun sonucu olarak da, 342/953 yılında Bizans saray yöneticisi Barzos, içinde Ruslar'ın, Bulgarlar'ın ve Hazarların da buldukları (Haçlı seferlerini andıran) büyük bir orduyu sınıra yığdırmış; fakat Maraş'ta Seyfûddeve tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Beş yıl sonra Çimiskes'in oğlu Jean, Rum, Rus, Ermeni, Bulgar ve Hazarlardan oluşan, sayısı 200.000'i bulan tam teçhizatlı daha büyük bir haçlı ordusu ile Arapları kendi memleketlerinde, Halep'e yakın bir yerde mağlup etmek suretiyle bunun intikamını almıştır. Seyfûddeve'ye daha ağır bir darbeyi, 351/962 yılında saray kethüdası Nikephoros indirmiştir.

Halep'in tümü Bizanslıların eline geçmiştir. Hemen iki sene sonra Seyfûddeve, vücudunun bir tarafına felç inmiş olmasına rağmen Bizans istilasını başarıyla geri püskürtebilmiştir.

Seyfûddeve, 356/967 yılında Halep'te öldükten sonra bu mücadele durmuş ve açılmak üzere olan Anadolu kapıları tekrar kapanmıştır. Böylece 326/937 yılında başlayıp Seyfûddeve'nin ölümüne kadar devam eden Bizans mücadelesi tekrar durmuş ve Bizanslıların yeniden etkinliklerini ve taarruzlarını arttırmasına olanak sağlamıştır.

Bu savaşlar acaba erken dönemde başlayan haçlı seferleri miydi? Çünkü Bizans'la yapılan bu savaşlar şekil, hedef ve amaç itibarıyla bir haçlı seferi gibi görünmektedir.

Suğur ehlinin misyonerlik faaliyetlerine karşı dinlerini korumak için uğraştıklarını tespit edilmiştir. Aynı şekilde papaz ve ruhbanların da bu bölgede yaşayan Hıristiyanların Müslümanlaşmaması için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Bu iki tarafın koruma hırsı zaman zaman silahların kullanılmasına neden oluyordu ki bu doğal bir durumdur ve her iki grubun da dinlerini koruma hakları ile ilgilidir. Bununla birlikte toprak bütünlüklerini korumaya çalışmaları da savaşları kaçınılmaz kılıyordu. Nitekim Seyfûddeve'nin ilk başta, Halep ve çevresinin toprak bütünlüğünü korumak için Bizanslılarla savaştığı görülmektedir.

Belki Arap ve Bizans savaşları iktisadi ve kültürel sebepler dışında bir mahiyet arz etmemekteydi. Birbirini takip eden bu zor devreler, savaş tahribatları ve düşmanlıklara neden olmuştur. Şüphesiz bu nefret ve kinin etnik olduğu kesin değildir. Ancak Nikefor, Tarsus'u istila ettiği sırada halkı mescide topladıktan sonra Minbere çıkmış ve etrafındakilere "*Ben nerdeyim?*" diye sormuştu. Onlar da Tarsus'un minberi üstünde olduğunu söyleyince Nikefor da minberin üstünde değil, Beytü'l-Makdis'in üzerinde olduğu cevabını vermişti. Yine Halep'i istila ettikten sonra oradan ayrılırken Haleplilere; topraklarını ekmelerini ve kısa bir süre sonra Halep'e tekrar geleceklerini demişti. Şüphesiz Nikefor'un bu davranışları onun gerçek niyetini ve hedeflerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bizanslıların Seyfûddeve ile yapmış oldukları bu savaşların, açık bir şekilde görünmese de, erken dönemde başlayan haçlı seferleri olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- ◆ ABDÜ'L-CÂBİR, Suud Mahmud, *eş-Şi'r fi Rihâbi Seyfûddevele el-Hamdânî*, 1. baskı, Beyrut, 1981.
- ◆ AĞIRAKÇA, Ahmet, *İslâm Tarihi (Hz. Ebû Bekir Devri)*, İstanbul, 1998.
- ◆ AŞÛR, Said Abdulfettah, *Tarihu'l-İslâm ve Hadaratih*, Kahire, 1987.
- ◆ ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara, 2001,
- ◆ AVCI, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri (M. 610-847)*, Basılmamış Doktora tezi, Bursa,1997.
- ◆ AYCAN, İrfan - SARIÇAM, İbrahim, *Emeviler*, Ankara 2002.
- ◆ BAYTAR, Emine, *Mevâkifü'l-Umerâü'l-Arab biş-Şâm ve'l-İrâki mine'l-Fâtimiyyîn*, by. y., trz.
- ◆ el-BELAZURÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (öl. 279/892) *Fütühu'l-Büldan*, neşr. R.M. Rıdvan, Kahire, 1932.
- ◆ BOWEN, Harold, “*Nasrûddevele*”, *İA*, İstanbul, 1960, IX /79.
- ◆ BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992
- ◆ el-CÜMEYLÎ, Reşid Abdullah, *Dirâsâtu fi Târîhi'l-Abbâsiyye*, Bağdat, 1984.
- ◆ DANİŞMEND, İsmail Hâmi, *Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu?*, Konya, 1978.
- ◆ ed-DİNEVERÎ, Sa'id, *Târîhü'l-Mavsıl*, Irak, 1982.
- ◆ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Red. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992.
- ◆ FAYDA, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, 1990.
- ◆ GÜNER, Ahmet, “*Büveyhiler Dönemi Çok Sessizlik*”, Dokuz Eylül Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XII, İzmir, 1999, 47-72.
- ◆ el- HAMEVÎ, Şihâbüddin Ebi Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevi er-Rumî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, , Beyrut 1986, 5 cilt
- ◆ HAMMÂŞ, Hatice, *Dirasât fi Târîhi'l-İslâm*, 1. baskı, 1994.
- ◆ HASAN, H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, Mısır, 1964, 4 cilt.
- ◆ HİTTİ, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
- ◆ HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

- , “Yermük” *İ.A.* İstanbul 1986, XIII/400.
- ◆ HOUTSMA, M. Th., “*Abdullah*” mad., *İA*, İstanbul, 1950, I/31-32.
 - ◆ IŞILTAN, Fikret, “*Seyfüddeve*”, *İA*, İstanbul, 1966, X/536–539.
 - ◆ İBNÜ’L-ADÎM, Kemaleddin Ebû’l-Kasım Ömer (öl. 660/1262), *Zübdetü’l-Haleb min Târîhi Haleb*, neş, Halil Mansûr, Beyrut, trz.
 - ◆ İBNÜ’L-ESİR, Ebû’l-Hasan İzzeddin Ali B. Ebi’l-Kerem Muhammed El-Cezeri (Öl. 630/1233), *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Nşr. J. Tornberg, Beyrut, 1966, 13 cilt.
 - ◆ İBN HALLİKÂN, *Vefayâtü’l-A’yân*, Kahire 1948.
 - ◆ İBN KESİR, İmadu’d-Din Ebû’l-Fida İsmail b. Ömer (öl. 774/1377), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, XI, İstanbul, 1995, 15 cilt.
 - ◆ el-IŞ, Yusuf, *Tarihî Asri’l-Hilâfeti’l-Abbasîyye*, Beyrut, trz.
 - ◆ KAEGI, Walter E., *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, İstanbul 2000.
 - ◆ KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “*Hamdânîler*”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/446–448.
 - ◆ KEYYÂLÎ, Sâmi, *Seyfüddeve ve ‘Asru’l-Hamdâniyyîn*, Halep 1939.
 - ◆ KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1979
 - ◆ LAPIDUS, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi (Hz. Muhammed’ten 19. Yüzyıla kadar)*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002.
 - ◆ LEWIS, Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2002
 - ◆ MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985
 - , “*Büveyhiler*”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI /496–500.
 - ◆ MEVDUDÎ, Ebû’l-A’la, *Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Genceli, Ankara, 1971.
 - ◆ MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul 2000.
 - ◆ MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Cami’üd-Düvel veya Sahai’fü’l-Ahbar fi Vekayi’i’l-A’sar, Nuruosmaniye nüshası, I*, (vr, 227^a-235^b), trz.
 - ◆ NUHAYLÎ, Derviş, *Fethü’l-Fâtimiyyîn li’ş-Şâm*, İskenderiye 1979.
 - ◆ en-NUVEYRÎ, Şehâbeddin Ahmed İbn Abdülvahhab, *Nihayetü’l-Arab fi Fünûni’l-Edeb*, Neş. Muhammed Fevzi el-‘Antil, by.y., trz.
 - ◆ OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006.
 - ◆ SÂMİR, Faysal, *ed-Devletü’l-Hamdâniyye fi Mavsıl ve Haleb*, Bağdat 1970, I.
 - ◆ Se’alebî, *Yetîmetü’d-Dehr*, thz., by.y., I.
 - ◆ SIRMA, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*, İstanbul 1997.
 - ◆ SOBERNHEİM, M., “*Hamdânîler*”, *İA*, İstanbul, 1950, V/ 179-182.

- ◆ ŞEK'A, Mustafa, *Seyfuddevle el-Hamdânî veya Memleketü's-Seyf ve Devletü'l-Eklâm*, Kahire 1977.
- ◆ UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.
- ◆ WATT, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. E.Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981
- ◆ YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002
- ◆ YILDIZ, Hakkı Dursun, “*Abdullah b. Hamdân*”, DİA, İstanbul, 1988, I/103.
-----, “*Abbasîler*” DİA, İstanbul, 1988, I/31–48.
- ◆ ZETTERSTEN, K. V. “*Büveyhîler*”, İA, İstanbul 1961, II/843–845.